

ZÁGONI MIKES KELEMEN
VÁLOGATOTT
TÖRÖKORSZÁGI LEVELEI.

ÖSSZEÁLLITOTTA ÉS JEGYZETEKKEK KISÉRTTE

DE ERŐDI BÉLA.

MÁSODIK KIADÁS.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1910.

THE

LIBRARY

OF THE

BEVEZETÉS.

Zágoni Mikes Kelemen, a *Törökországi Levelék* és egyéb művek írója, Mikes Pálnak és Torma Évának fia, 1690-ben született Zágonban, Háromszék vármegyében. Atyját korán elvesztvén, gróf Mikes Mihály, Kelemen távoli nagybátyja vette őt házához, hol egy ideig nevelkedett, míg a kolozsvári jezsuiták convictusába került. Néhány évi itteni tanulása után 1707-ben II. Rákóczi Ferenc mellé adatott «belső inas» vagyis udvari apród minőségében. Mikes rajongó szeretettel viseltetett a nagy fejedelem iránt, kit azon perctől kezdve, hogy udvarába került, soha többé el nem hagyott. Ő maga (1727. nov. 8 iki levelében) azt írja a fejedelem iránti vonzalmáról: «A bizonyos, hogy a szabadságkeresés az én elmémben akkor nem volt, és ha eddig tart bujdosásom, az igaz, hogy az *uramhoz való csak szeretetem okozta*». Másutt megint (1738. dec. 15.) «Énnekem soha semmi egyéb okom nem volt hazámat elhagyni, hanem, hogy *igen szerettem az öreg fejedelmet*». Ezzel a vak szeretettel ment Mikes Rákóczi udvarába ezzel szolgálta ő a fejedelmet rövid jó napjaiban és a bujdosás hosszú keserű éveiben. Midőn Rákóczi szerencsájének csillaga leáldozott, Mikes feláldozó hűséggel követte a fejedelmet Lengyelországon át Franciaországba és onnan Törökországba. 1717-ben hagyta el Mikes Kelemen, mint Rákóczi kísértője, Franciaországot, hol a fejedelemmel négy éven át tartózkodva, a francia műveltséget elsajátította. III. Ahmed szultán meghívására ment Rákóczi Törökországba, hol reményeinek teljesülését inkább várhatta, mint Franciaországban, minthogy a török akkor épen háborúba volt bonyolódva a német császárral. A török ugyan saját ügyének akarta felhasználni Rákóczit, de a fejedelem azt hitte, hogy e háború által saját céljait is elérheti. Szép remények vitték Rákóczit és bujdosó társait Törökországba, s midőn 1717. október 10-ikén Gallipolinál török

földre léptek, csakugyan azt hitték, hogy innen egyenesen az ígéret földjére mehetnek. Ebbeli szép reményeik azonban füstbe mentek. Vár a várták az időt és a kedvező alkalmat, hogy terveiket valósítsák; de év év után jött, és ők minden évvel távolabb estek annak valósulásától. Sötét éjszaka borult a szegény bujdosók életére Törökországban. Végre bele nyugodtak kellehetetlen sorsukba. A bujdosók száma egymásután gyorsan megfogyatkozott. Esterházy, Horváth, Beresényi rövid időközben követték egymást, s mindenik halála keserű fájdalmat okoz Mikesnek. De legnagyobb és legmegrendítőbb volt az a csapás, mely a bujdosókat és különösebben Mikest Rákóczi halálával érte. 1735. ápril 8-án hunyt el a nagy fejedelem. Fiának Józsefnek megérkezése és élete a bujdosók között nem csak nem vigasztalta, hanem inkább leverte őket: mert apjának épen ellentéte: bizalmatlan, zárkózott, gyanakodó és epés természetű volt, ki a bujdosóknak még keserűbbekké tette a hontalanság szomorú napjait.

Az ifjú Rákóczit a török szintén fölhasználta a német császár ellen ijesztőnek, míg 1838. november 10-én bekövetkezett halála után a többi főbb magyarnak kellett azt a szerepet átvenni és a török által kirendelt küldetésben eljárni. Mikes, ki sokkal becsületesebb volt, hogy sem ezen uton hazájának és hozzátársainak kárát lelkére vehette volna, csak kelleetlenül vetette magát alája megbízatásának, maga is inkább óhajtván vajha meg ne történnék az, amire őt felhasználni akarták, hogy t. i. a bekétlen magyarok a lázadás zászlaját kitűzve a bujdosókhoz csatlakozzanak és a török sereggel harcoljanak hazájuk ellen. Látható öröm és könnyebbülés szállta meg lelkét, midőn ezen szereplése véget ért és ő ismét visszatérhetett rodosztói magányába, honnan többé ki sem mozdult. Huszonkét évet töltött itt másodszori letelepülése után, mialatt többször tett lépéseket aziránt, hogy hazájába visszabocsássák. Haszontalan volt ebben az ügyben rokonaival váltott levelezése, majd a konstantinápolyi osztrák követnél tett személyes kérése; a szegény bujdosónak nem engedték meg, hogy ábrándosan szeretett hazája földjére lépheessen és ott pihenhesse ki

hosszú bujdosásának fíradalmait. A hajthatatlan szigorúság az ártatlan Mikessel szemben, kinek egyedüli bűne csak az volt, hogy a jó öreg fejedelmet vakon szerette, mindenesetre túlzó volt. Ennél keményebben még soha sem lakott az őszinte ragaszkodás és rajongó szeretet. Mikesnek végre is teljesen resignálnia kellett, mit keresztényi türelemmel és böles megnyugvással eselekedett is; csupán egyszer fakadt ki keserű panaszra miatta. A bujdosók soraiból a halál az alatt újra szedte az áldozatokat mindaddig, míg Mikes egy maga maradt azok közül, kik Rákóczival jöttek ki Magyarországból s a porta őt nevezte ki a bujdosók fejévé, básbuggá. Ezt a méltóságot négy évig viselte (1758-1762-ig), míg 1762-ben vége szakadt az ő földi zarándokságának is. Október 2-án a pestinek esett áldozatul. Földi maradványait a Hrtus Hungarorumban temették el. Rákóczi Ferenc egykori sétakertje helyén, ahová a fejedelem halála után a bujdosó magyarokat temették volt.

Mikes Kelemen mint ember legmelegebb rokonszenvűnket bírja. Ritka nemes lélek, kiben az emberi jellem legszebb vonásai tündökölnek. Férfias erő mellett a szív leggyöngédebb érzése, az önzetlen, feláldozó szeretet díszíti őt. Rákóczi iránti vak szeretete minden sorából kitűnik; de leginkább nyilvánul az abban a mély fájdalomban, melyet halála fölött érez. Ennek a bálványozó szeretetnek kell tulajdonítanunk azt a békeséges tűrést és megadást annyi megpróbáltatás közepette. Nem zugolódik, mintha csak tűrésre volna teremtetve. Inkább maga szenved, csak hogy a békétleneket lecsillapítsa; másokat vigasztal és reménynyel kecseltet; míg színtára senkinek sincs vigasztaló szava. Igaz, hűséges sáfár, ki becsülettel kezeli azt, mit ura rábizott; ki inkább társainak irigykedését és gyűlölködését szenved, hogysem legkevesebbet is feláldozzon abból, mit kezére bíztak. Hogy igaz sáfarkodásáért és hasznos szolgáltatásáért Rákóczi Józseftől még köszönetet sem kapott, azt nem igen vette föl; de ha becsületességében kételkedek, azt még a jó öreg fejedelemtől sem tudta szóltatni elűrtüni. Hirtelen kifakadását egy ízben később megbánja és könnyekkel áztatva s csókolva a fejedelem kezét, maga kér tőle bocsá-

natot. Gyöngéd szíve forró gyermeki szeretettel ragaszkodik anyjához még férfi korában is, midőn anyjától vett levelét éven át kebelén hordozza s később féltvén azt az avatatlan kezekbe kerüléstől, mint legdrágább kincset haza küldi rokonának. Érző szívének résztvevő kebelre levén szüksége, azt Rákóczi fegyvertöltőjének lányában, Kőszeghy Zsuzsiban hitte föltalálhatni; gyöngéd szerelemre gyulad iránta, kinek ugymond «igen fősvényen osztogatták a szépséget, de rendes, tisztességes személy, és tiszta jószág». De szegény Mikesnek őszinte igaz szeretetért itt sem jutott jutalom osztályrészüln; az egyszerű kis Zsuzsi gr. Bercsényi neje lett s a gyöngéd lelkű Mikes el nem titkolhatja, hogy csalódása fájdalmat okozott lelkének. Érző szíve magános életre lévén kárhoztatva, a honvágyat annál mélyebben érezte. De e vágya sem teljesülhetvén, elhagyatottságában szellemi munkával adott lelkének táplálékot. Elmélyedt kedvenc olvasmányaiiba és üres idejét írással töltötte el. Olvasmányait vallásos és erkölcsi iratok, továbbá történeti művek képezték, s mint író is ez irányban működött. Művei között a legkiválóbb helyet foglalják el a *Törökországi Levelek*.

Ő maga, ki minden meghitt jó baráttól, résztvevő kebeltől megfosztva volt kénytelen élni, képzeletében teremtett magának egy olyan meghitt lényt, kivel minden gondolatát, szívének minden érzelmét tartózkodás nélkül közölte. Képzeletében élő nénje, kihez leveleit negyven éven át intézi, pótolta neki a jó barátot, a szerető hitvest. Szüksége volt Mikesnek, a mélyérzésű Mikesnek ilyen bizalmas lényre, kinek minden baját, minden viszontagságát elpanaszolja, kit azzala gyöngéd szeretettel elhalmozzon, mely szívében meg nem férhetett. Ez a körülmény magyarázza főkép, miért használt Mikes levélformát. De Mikes Rákóczinak meghitt embere, titkos tanácsosa is volt, s mint ilyen nyomát akarta hagyni nagynevű ura viszontagságos életének és a vele bujdosó «ázsiai magyarok» szenvedéseinek, hogy intő példaul szolgáljanak az egész nemzetnek; (145. levél). Ez vezette másrészt Mikes Kelementa Törökországi levelek írására. Meg akarta írni Rákóczi törökországi bujdosásának történetét. Ezt a feladatot teljesen meg is oldotta,

mert az erre vonatkozó minden legkiebb mozzanata, a Rákóczi-féle bujdosás egész története híven meg van írva e levelekben. De Mikes azt nem száraz történeti munkában karta megörökíteni; ez az előadási forma nem felelt meg az ő egyéni természetének. A száraz történeti előadásban a maga személye, apró bajaival, keserveivel és sok egyéb kiszorult volna a mű keretéből. Mikes pedig ezt is felveendőnek tartotta s azonkívül még a törökországi viszonyokat, a népeletet, a mieinktől eltérő szokásokat, továbbá több oldalú olvasmányait, böngészteit is mind igen érdekes dolgoknak tartotta arra, hogy feljegyezze őket. Azért kellett neki olyan formát keresnie, mely ezt a tarka képcsoportot magába foglalhassa. És ez a keret ismét csak a levélforma lehetett. Mikes Törökországi Levelei tehát nem *missilis levelek*, melyeket egy állítólagos nagynénjéhez (gr. P. E.-hez) küldött Konstantinápolyba, hanem levélformában írt napi feljegyzések gyűjteménye vagy emlékirat féle irodalmi mű. A levélalakot Mikes Franciaországban való tartózkodása alatt ismerhette és kedvelhette meg.

Franciaországban a XVII. században és a XVIII.-ban is azon időtájt, midőn Mikes Párisban élt, a levélformát nagyon kedvelték és művelték. Jean Louis Guez de Balzac (1594—1654) használta legelőször a levélformát, melylyel Ciceronak mintaszerű és velős irányát igyekezett utánozni. Vegyes tartalmú leveleiben és egyéb írásaiban a «styl academique» megteremtője lett. Utána *Voiture* (1598—1648) lépett fel e formában, mely csakhamar és leginkább a női olvasóközönséget hódította meg. A levélforma legkiválóbb művelője volt *Sévigné marquise* (1626—1696), ki ezt a formát a tökély legmagasabb fokára emelte. Levelei, melyeket leányához Grignan asszonyhoz írt (*Lettres à ma fille Madame de Grignan*), a kifejezés gyöngédségénél és érzelmi tisztaságánál fogva nagyon vonzóak és az akkori udvari életnek hű tükreül szolgálnak. Sévigné leveleit a francia körökben azon időtájt, hogy Mikes Párisban volt, mohón olvasták és azok szellemes és érzelmes ironőjének emlékét bálványozták.

A levelezés — írja egy francia æsthetikus — akkor ép oly

nagy szerepet játszott, mint a művelt társalgás; keresve keresték a szép leveleket.

Nincs kétség benne, hogy Mikes szintén olvasta és megkedvelte e leveleket, mint a francia művelt világ legkedveltebb olvasmányát. S valóban, ha Sévigné leveleit Mikes levelei mellett olvassuk, lehetetlen ez utóbbiakon az elsőeknek hatását föl nem ismerni: A mit Sévigné a levélírásról mond: «*En verité, il fant un peu entre amis laisser trotter les plumes, comme elles veulent: la mienne a toujours la bride sur le cou*» (Valóban, barátok között, engedni kell egy kissé a tollakat, hogy tetzésük szerint nyargaljanak; az enyémnek mindig féket ereszték) ezt az elvet Mikes nagyon is magáévá tette. Úgy ír, minden tartózkodás nélkül, amint tollára jön. Nem válogat a kifejezésekben, nem szépít, nem tesz kerülőket, hanem ír amint érez és gondol. Sévigné asszony előadása mesterkéletlenül jó izüen, kedélyesen foly; ezt mondhatjuk Mikeséről is. Sévigné asszony levelének mindegyike tele van leánya iránti gyöngéd, bálványozó szeretetével; Mikesnek minden levele, melyet nénjéhez intézett, szintén a legmelegebb érzelemnek gyöngéd tolmácsa. A kifejezések egész sorát idézhetnők Sévigné leveleiből, melyek majdnem vérévé váltak Mikesnek és leveleiben csaknem ugyanazon szavakkal vannak visszaadva. Csak néhány kifejezést idézzük Sévignének, hogy Mikes megfelelő helyeivel összevethessük.

«*Adieu mon enfant; je ne finis point; je vous défie de pouvoir comprendre combien je vous aime*». (Isten veled, leányom; nem tudom befejezni; nem hiszem hogy megérthetnéd mennyire szeretlek téged.)

«*Je ne sais point, comme l'on fait pour ne point aimer sa fille*». (Nem tudom valóban, hogy teheti azt valaki, hogy ne szeresse a lányát.)

«*Je ne m'amuserai point aujourd'hui à vous dire combien je vous aime*». (Ma nem mulatom magam azzal, hogy elmondjam neked, mennyire szeretlek téged.)

«*J'ai le bonheur de croire que vous m'aimez*». (Boldog vagyok abban a reményben, hogy szeretsz engem.)

«Je ne puis jamais vous trop aimer.» (Soha sem tudlak eléggé szeretni.)

«Adieu, ma chère enfant, je vous aime passionément, que je ne pense pas qu'on puisse aller plus loin; si quelqu'un souhaitait mon amitié, il devrait être content que je l'aimasse autant que j'aime votre portrait.» (Isten veled, édes gyermekem, oly szenvedélyesen szeretlek, hogy nem hiszem, hogy ennél tovább lehetne menni; ha valaki barátságomat kívánná, meg lehetne elégedve azzal, ha úgy szeretem, mint a hogy arcképedet szeretem.)

Ilyen és hasonló gyöngédségi kifejezések számtalan változatban fordulnak elő Sévigné leveleiben; Mikes Kelemennek nénje iránti hasonló kifejezései a francia író női érzelmek virágjainak szakasztott párjai.

Mikes Kelemen tehát, ki egy más kedvelt francia írónőnek, Gomeznének «Journées amusantes» című munkáját magyarra fordítá, okvetlenül kedvenc olvasmányai közé számíthatta Sévigné leveleit is, melyekre ha más nem, Bonnac marquisé, a konstantinápolyi francia követ neje, ki Mikest francia olvasmányokkal látta el, tehette figyelmessé.

Mikes irodalmunk történetében a prózaírók sorában kiváló helyet foglal el. Oly szépen, oly művészi ügyességgel használja a nyelvet, kifejezései oly törül metszett magyarok, hogy a későbbi kor több írója szorul háttérbe Mikes mellett. Keresetlen egyszerűséggel s mégis nemes csinnal fejezi ki gondolatait és érzelmeit. A humoros hangot oly kellemesen váltja fel a komoly dictio, az elmélkedő, majd érzelmes fordulat, hogy alig vesszük észre az átmenetet egyik hangból a másikba. Mikes iránya úttörő volt s a bekövetkezett század íróira is képzőleg hatott.

A «Törökországi Levelek» írója nemcsak mint író, hanem mint ember is méltán kiérdemelte azt a rokonszenvet, melyel e jelesünk iránt viseltetünk.

Leveleit Toldy Ferenc feltevése szerint báró Tóth Ferenc generális, Tóth Andrásnak, Bercsényi tisztjének fia, a híres memoires-író, előbb francia, majd török szolgálatban állott

tüzértiszt mentette meg számunkra, és Törökországból vissza kerülván hazájába, Vasvármegyében, Tarcván telepedett meg, hol a szomszédos Szombathelyen tanárként működő Kulcsárral megismerkedvén, Mikes leveleit vele közölte. Kulcsár a leveleket 1793-ban báró Tóth halála után sajtó alá adta és azok 1794-ben láttak először napvilágot.

Thaly Kálmán ellenben úgy véli, hogy azokat Mészáros nevezetű szolnoki származásu magyar ember hozta Rodostóból, hol azt néhai Rákóczi Ferencnek Horvát nevezetű ősz szolgájától kapta. Mészáros e művet Görög Demeternek ajándékozta, ez pedig Kulcsárnak adta közlés végett. Mikes Törökországi Leveleiben van összesen 207 levél, melyek közül 112 levél a II. Rákóczi Ferenc halála előtti időből való; innen kezdve Rákóczi Józsefnek Törökországba érkezéseig kelt 10 levél. A 122-ik levél fölé Mikes e címet írta: «Rákóczi József fejedelemnek ebben az országban érkezéséről való levelek». A 144-ik levél az utolsóig Mikesnek Moldvában időzése, majd Rodostóba visszatérése idejéből való.

A levelek kiszemelésénél főtekintetünk arra irányult, hogy először hű képét nyerhessük az akkori politikai viszonyoknak, a Rákóczi-féle mozgalomnak a hazán kívül, másodsor, hogy Rákóczi és bujdosó társainak, s ezek között főleg Mikes szeretetreméltó egyéniségének minden jellemző vonását összeállíthassuk. Ami ezeken kívül a levelekben még mint ethnographiai, közhasznú ismeret, mulattató és egyéb jellegű előfordul, arra csak a kimért kereten belül lehattunk tekintettel.

A kiszemelt levelek folyó számmal vannak jelölve, a római jegy a teljes gyűjtemény levélszámát jelöli. A szöveg a Franklin Társulat kiadásában megjelent Magyar Remekírók Mikes kötetéből való. Rákóczi Ferenc hamvainak hazahozatala évében (1909-ban) Mikes K. Törökországi Levelei díszes alakban láttak napvilágot a Franklin Társulat kiadásában, mely műben Mikesre és művére vonatkozó nagybecsű tanulmányok vannak. A munka remek képekkel van illusztrálva.

E. B.

Édes néném, hála légyen az Istennek, mi ide érkezünk ma szerencsésen, Franciaországból pedig 15. Septembris indultunk meg. A fejedelmünknek, Istennek hálá, jó egészsége volna, hogyha a köszvény búcsút akarna tőlle venni: de reményljük, hogy itt a török aer² elűzi.

Édes néném, mi jó a földön járni. Látja ked, még Sz. Péter is megijedett volt, mikor a vízben sippadoztak a lábai: hát mi bűnösök, hogy ne félnénk, amidőn a hajónk olyan nagy habok között fordúlt egyik oldaláról a másikára, mint az erdélyi nagy hegyek — némelykor azoknak a tetején mentünk el, némelykor pedig olyan nagy völgyben estünk, hogy már csak azt vártuk, hogy reánk omoljanak azok a vízhegyek; de mégis olyan emberségesek voltak, hogy többet nem adtak innunk, mintsem kellett volna. Elég a, hogy itt vagyunk egészségben; mert a tengeren is megbetegszik az ember, nemcsak a földön, — és ott, ha a hintó megrázza, elfárad, és jobb egyepetyéje³ vagy az ételre: de a hajóban az a szüntelen való rengetés, hánykódás a főt elbódítja, a gyomrot felkeveri, és úgy kell tenni, valamint a részeg embernek, a ki a bort meg nem emésztheti. A szegény gyomromnak is olyan nyavalyában kellett lenni vagy két első nap, de azután úgy kellett ennem, valamint a farkasnak.

A fejedelmünk a hajóból még nem szállott vala le, hogy

¹ *Gallipoli* (törökül Gelibolu), az Edirne vilájet (adrinápolyi kerület) egyik livájának főhelye, a Gallipoli félsziget keleti, a Hellespontus legészakibb szélén fekszik, két nagy és biztos kikötővel; Törökország egyik legélénkebb kereskedő városa.

² Levegő.

³ Étvágy, székely tájszó.

egy tatár hám,⁴ a ki itt exiliumban⁵ vagyon, holmi ajándékot küld, és a többi között egy szép lovat nyergelve. Itt a fejdelmek jó szállást adtak, de mi eből vagyunk szállva, de mégis jobban szeretem itt lenni, mintsem a hajóban.

Édes néném, a ked⁶ kedves levelit, vagyonmár két esztendeje, hogy vettem. Igazat mondok, hogyha az esztendő egy hónapból állana. Reménlem, édes néném, hogy már ezután, minthogy egy áérrel élünk, gyakrabban veszem kedves levelét. De, minthogy egynehány száz mélyfölddel⁷ közelebb vagyunk egymáshoz, úgy tetszik, hogy már inkább is kell kednek engemet szeretni: én pedig, ha igen szeretem is kedet, de többet nem írhatok; mert úgy tetszik, mintha a ház keringene velem, mintha most is a hajóban volnék.

2.

(II)

Gallipoli 21. Octobris 1717.

Édes néném, még kednek semmi levelét nem vettem, amely nem igen jól esik nekem, de az igen jól esett: látván a köszvény, hogy nem becsüllek, a fejdelmet elhagyá, aki is ma a tatár hám látogatására mene ugyan a tatár hám lován. Igen nagy barátsággal fogadta. Azt gondoltam elsőben, hogy majd elrabolnak bennünket, már csak azt néztem, hogy melyik kötöz meg; de ezek igen emberséges emberek, jó szívvel beszélgettek volna velünk, de oly kevés idő alatt nem leheténk tatárokká.

⁴ *Khán*, persa eredetű török szó; rövidített alakja a *khagan* szónak, mely eredetileg a tatár fejedelem címe. A török uralkodók is viselik e címet a név után, pl. Szultán Abdul Hamid khan. XVII. és XVIII. századbéli íróinknál és a köznépnél ma is *hám* alakjában fordul elő.

⁵ Száműzetés.

⁶ Rövidített alakja a *kegyelmed* második személyragos névnek. Előfordul *keed*, néhol *kied*, *kjed*, sőt a tunyán beszélőkénél *kee* alakban is. *Kend* alakja leggyakrabban van használatban. Régi tiszteletcím, melylyel hajdan általánosan éltek minden rendű személy irányában. Mai napság a *kegyelmed*, *kigyelmed* vagy *kelmed* mint megbecsülő cím csak a köznépnél van használatban a hasonló rendűek irányában. A *kelmed* alakot néha félig-meddig gúnyos és megvető értelemben használják.

⁷ Mérföld.

A fejdelem elbúcsúzván a hámtól, mi is megköszönvén csak főintéssel ő tatárságoknak jóakarátjokat, a szállásra menénk, és az urunknál egy szép paripát hagyának.

Gondolom, hogy holnap idehagyjuk ezt a pusztát, kies szomorú lakóhelyet, mivel a császár veres hintója érkezett, a melyet urunk után küldöttek. Veresnek azért hívom, mert kívül veres posztóval vagyon béborítva, de a hintó nevet nem érdemli, mert csak kocsi. Aztot pedig négy fejr szokta húzni, vagy vonni, azokat pedig az ügettetéssel nem terhelik; mivel már azt el is felejtették, annyira megöregedtek — nyolcvan esztendő csak adhatni a négynek. Lehetetlen, hogy már ne szóljak a kocsi-ról. Azt gondolná ked, hogy valamely polgármester igazgatja azt a négy lovat — annak az ő tiszteletreméltó fejr szakálát nagy csendesesen mozgatja a nyerges ló, az egyik keziben a gyeplőt tartja mégis régi szokásból, mondom, régi szokásból; mivel a lovai gyeplő nélkül is tudják a leckét: a másik keziben pedig a pipát, gyakorta füstölvén öreg lovait, hogy meg ne náthásodjanak.

Ez minl jó, édes néném, de Belgrádnál megverték a törököket.⁸ A nép itt már szalad Ázsiába. Ugy tetszik, mint hamár a német Drinápolynál volna, noha vagyon onnét másfélszáz mélyföldnyire. Eleget mondjuk, hogy mi azért jöttünk, hogy vélek hadakozzunk, de ők csak szaladnak, ki ide, ki amoda. Jaj! édes néném, hogy lehet ilyen néppel hadakozni? Elég a, hogy holnap megindulunk Drinápoly felé, hogy ott meglássuk azt a hatalmas, és sok feleségű császárt, és a fényes, tündöklő portát.⁹ De, édes néném, a restséget el kell úzni, a tót¹⁰ le kell tenni, azokban a kis kezecskében a pennát kell venni, és én-nekem gyakran kell írni, legalább minden héten hét levelet

⁸ Belgrádot Szavojai Jenő 1717. június 18-án kezdte körül-táborozni és ostromolni 61 gyalogzászlóaljjal és 176 lovas század-ból álló sereggel, míg a várat Musztafa pasa mintegy 30.000 örral és 600 ágyúval védelmezé; Khalil pasa nagyvezér pedig Nisből 200 000 emberrel ment a vár segélyére. A nagy sereg dacára a törökök vereséget szenvedtek augusztus 15-én, melynél 20—22 ezer török esett el, a mi részünkről. 1500 halott és 3500 sebesült vala. A győzők 200 ágyut, 50 zászlót, 9 lófarkat és 3000 minden-félével terhelt szekeret ejtettek zsákmányul. Aug. 22-én Nándor-fehérvárban már nem volt török.

⁹ *Porta* (fényes porta) a külügyminiszterium és nagyvezér palotája Konstantinápolyban, így neveztetvén a török *kapu* (pasa kapuszu = pasa kapuja, arabosan: bábái = magas kapu) elnevezés után.

¹⁰ Erdélyi alakja a tú-nek.

De az egészségre igen kell vigyázni, és engemet szeretni kell; mert ki szerethetné az édes nénémet jobban, mint én?

3.

(V)

*Drinápoly*¹¹ 29. Novembris 1717.

Édes néném, micsoda szerencsés asszony ked, hogy közel nem vagyunk egymáshoz; mert mindjárt megölelném kedet, és mentől szebben és jobban lehetne töllem, megköszönném kednek azt, hogy kedvesen vette levelemet, és örömmel olvasta. Annyi levelet írok kednek, és olyan hosszú leveleket, hogy még összeszeti ked a két kezit, és úgy fog kérni, hogy ne írjak annyit; mert énnekem nincsen nagyobb gyönyörűségem, mint, mikor kednek írok — jaj! hazudtam, édes néném; mert a ked leveleit olvasni még nagyobb gyönyörűség nekem, nem is lehet olyan gyönyörű leveleket másnak úgy írni, csak kednek, úgy tetszik, hogy a meg vagyon tiltva másoknak.

Ugyanis, édes néném, ne kíméljük egymást, hanem szüntelen írjunk egymásnak. Ha az idő annyira elhánt vetett egymástól; amennyiben töllünk lehet, álljunk bosszút rajta, és ha másképpen nem lehet, az írással beszélgezzünk egymással — talán végtére megúnja, és egymás mellé teszen minket. De minthogy az soha olyan hamar meg nem lesz, mint én kívánnám, azért addig is csak írunk, és ismét írunk.

Azt pedig méltó megírni kednek, hogy a hatalmas fővezér ma ide érkezett a táborból,¹² és nagy pompával jött bé a városban. A kalmakány,¹³ és az itt lévő nagy urak eleiben mente-

¹¹ *Adrinápoly* (törökül Edirne), előbb a hasonló nevű vilájet, a berlini szerződés óta Kelet-Rumélia székhelye. A Tundsa és Marica összefolyásánál szép és termékeny völgyben fekszik. 1360 — 1453-ig ez volt a török birodalom székvárosa. A Tundsa mellett ma impozáns romokban fekvő Eszki-Szeráj a törökök egykori fényéről és hatalmáról tanuskodik.

¹² *Khalil* pasa, nagyvezir, miután a törökök Nándorfehérvárat feladták, haza felé indult seregével s 1718-ban Drinápolyban táborozott, hol II. Rákóczi Ferenczel hosszabban érintkezett.

¹³ *Kajmakam*, helyesebben *kajmmakám*, a nagyvezir helyetese, helytartó, arab eredetű török szó. Polgári hivatalban meg-

nek, kiki maga udvarával. Elmondhatni, édes néném, hogy a vezérek a földi istenek; mert más országokban a királyokat sem fogadják olyan nagy pompával és ceremóniával, mint ezt a vezért fogadták. De, jaj! nem olyan-é ezeknek az ő nagy dicsőségek és fényességek, mint a komédiában lévő királyságok? Két, három óráig tart a komédia, a királyság sem megyen tovább: ez a vezér is nagy pompával jött bé, talám holnap egy szekérre teszik, hat ember kiviszi a városból. Ezt pedig igen könnyen megérheti, talám maga is tudja ő azt; mert a kalmakány veje lévén a császárnak, a felesége kétség nélkül jobban szeretne vezérné lenni, mintsem kalmakányné. Ezt úgy hiszem, mint ha a szájából hallottam volna.

A míg pedig azt a szerencsétlen napot eléri, addig azt írhatom kednek a vezér felől, hogy, ha távúl láttam is, de szép ember. És azt nem kell csudálni, ha erős, izmos; mert az apja házánál az ökrökkel kell néki küszködni, és egy mészáros fiának erősnek kellett lenni. Ebből elítélheti ked, hogy mészáros familia, és hogy legközelebb az apja is a volt, és maga is azon tudományt követte egy darabig. Hogy folya jól dolga ennek az imperiumnak, amidőn egy mészárosnak adják azt keziben?

De nekem úgy tetszik, hogy jobban illik egy mészároshoz, hogy jó hadi ember legyen, mivel úgy is minden nap vért ont, mintsem egy favágóhoz, akin mindenkor nevetek, mikor eszembe jut. A császár udvarában volt egy favágó, törökül baldacsi.¹⁴ A császárnak megtetszett az ember, hogy jól vágta a fát, — az udvarában valamely tisztnek teszi, azután elébb-elébb annyira, hogy vezérnek teszi. De szerencsétlenségére a császár olyankor tette vezérnek, amidőn okosabbra kellett volna bízni a muszka cárral való hadakozást. Elég az, hogy a baldacsit vezérnek teszik, és a muszka cár ellen küldik, akinek is úgy megszorították volt már a táborát Pruth mellett, hogy egész táborával fel kellett volna adni magát, ha a baldacsi

felel a mi szolgabíránknek, mennyiben egy kazának (közigazgatási járásnak) hivatalnoka. Itt Ibrahim kajmakamról a nagyvezir helytartójáról, a szultán vejéről van szó. Mikes nagyon is magyaros hangzásúvá tette e szót, midőn kalmakánynak írja.

¹⁴ Helyesebben *baltadısi*. Itt Baltadsi pasa nagyvezirről van szó, ki 1711 július 22-én a Pruth folyó mellett békét kötött Péter orosz cárral, holott őt teljesen hatalmában bírván, egész hadával megsemmisíthette volna. XII. Károly svéd király szemrehányása és az arra adott válasz a történeti hűséggel teljesen megegyező.

okos lett volna. A cár látván, hogy rabságban kell esni, a feleségének esziben jut, hogy talám, ha ajándékot küldenének a vezérnek, megcsinálhatnák a vezért; másnap nagy ajándékot küldenek neki, a békességet is megcsinálják véle, és így szabadul meg a rabságtól a muszka cár egész hadával.

Az alatt érkezik a svéciai király¹⁵ a vezérhez, és mondja neki: ihon kezekben vagy a cár, holnap rabbá teheted, ha akarod; arra feleli a vezér: údde,¹⁶ ha rabbá teszem a cárt, ki viseli gondját az országának? Itélje el ked, micsoda méreggel hallotta ezt a feleletet a svéciai király. De azt kértem kedtől, nem favágóhoz illendő felelet volt ez? De gondolom, hogy a mi mézárósnak okosabb a baldacsivál. Megvállik, mint folytatja dolgunkat. Én pedig azt kívánom, hogy ked egészségednek dolga jól folyjon. Edes néném, ha tudná ked, mint szeretem kedet, hosszabb leveleket írna nekem.

4.

(VI)

Drinápoly 10. Decembris 1717.

Édes néném, mi még itt vagyunk, itt is leszünk, de még nem tudjuk, itt is mit csinálunk. Még itt el nem úntuk magunkat, de igen közel vagyunk hozzája; mert minthogy nem azért jöttünk ide, hogy itt sok időt töltsünk, és csak a drinápolyi szép sík mezőn válasszunk, hanem azért, hogy bűjdosásunknak végét szakaszszuk. De a reménység igen igen kezd fogyni bennünk. A való, hogy nagy hidegek is járnak, hideg házakban is lakunk. De ugyancsak a bennünk való meleg megoltalmazná a fagyástól a reménységet, ha más nemzettel volna dolgunk; de mi lehet e világon hidegebb való dolog, mint a törökkel való dolog? A való, ád biztató szót, de végét nem lehet látni a véle való végezésnek. Abban a rettentő halogatás — holnap — holnap — az a holnap hat holnapra halad, és addig hat szót nem lehet belőlle kiráncigálni, csak reménységgel kell pihegni.

Ő császársága megtudván, hogy az urunk francia köntöst visel, titkon egy öltöző köntöst csináltatott, és ma ide küldötte. A béliés többet ér a köntösnél; de itt mondhatni el, hogy nem kell az ajándékot elküldeni, hanem azt, aki küldötte. A való,

¹⁵ XII. Károly svéd király.¹⁶ Úgy de.

édes néném, hogy sokan vannak, akik ajándékot adnak, de kevesen vannak, akik tudnák az ajándékozásnak módját, és akik az ajándékot helyesen tudnák adni; mert ugyanis helyes ajándék-é egy vezértől egy fejedelemnek virágot, csuprot,¹⁷ vagy éveg¹⁸ korszót küldeni? Az ilyen ajándék közönséges ebben az országban, itt ilyen szokás vagyon: de jó-é? illendő-é?

Ne szóljunk már többet az ajándékról. De édes néném, ha volna mit írnom kednek, még el nem végezném leveletem; mert bizonyosságul veszem a ked szívecskéjét, hogy legnagyobb gyönyörűségem az, amikor keddel beszélgethetek, ma pedig éppen nagy egyepetyém vagyon keddel beszélgetni. De inkább, ha csak hejábanvalóságot is írok, hogysem ilyen hamar elvégezzem leveletem. De miről írjak? a botozásról? e nem igen derék ajándék; de micsoda nagy becsület, mikor egy császár megbotoz valakit. Elég a, hogy a császár megbotozta a vejét. Hihető, hogy nem kereste kedvét a feleséginek. — —

De a botozást egy atyánkfiától tudtuk meg, amely atyánkfiának a felesége a kalmakányné szolgálatjában vagyon mosóné hivatalban. Ennek az ura magyar, és a kalmakálynak rabja, az udvarában pedig favágó tisztséget visel. Csak jó a jóakaró mindenütt. E hazafiúságtól viseltetvén gyakran látogat minket, és olyan titkos helyeken történt hírekkel kedveskedik nekünk. Mondja ked, édes néném, hogy talán nincsen egyéb dolgom, hogy ilyen hejábanvalóságot írok: a való, hogy a heverés legnagyobb dolgunk, de ha volna is, azt elhadnám a kednek való írásért; mert, édes néném, ki szereti kedet úgy, mint én? De megszorítanám még két font szeretettel a többit, ha tudnám, hogy jó gondja vagyon az egészségre. Hát engem szeret ked?

5.

(VII)

Drinápoly 12. Decembris 1717.

Ma, édes néném, a vezér izené az urunknak, hogy jó szívvel látná, ha hozzája menne. De, minthogy mi mind hajdúk vagyunk, csak az urunknak vagyon három lova, azért mindeinkünk alá egy-egy lovat hoztanak, és nagy török ceremóniával menénk a vezérhez. De ítélje el ked, mint megijedtem volt;

¹⁷ Erdélyben csak a csupor szó van használatban bögre helyett.

¹⁸ Székely formája az üveg szónak.

mert midőn a vezér házában léptünk, a sok nép teli torokkal kezdte kiáltozni, mint mikor azt kiáltják; tolvaj! — Csak azt néztem már, hogy melyik ragad meg. De az ijedtség nem sokáig tart; mert a vezér jó szívvel fogadá az urunkot, és maga mellé ülteté. Kérdeztem azután, hogy mire való volt az a kiáltozás? mondták, hogy szokás kiáltani, mikor a vezér valamely idegen úrnakád audentiát: Éljen Mahumet! ¹⁹ Éljen agyőzhetetlen császár! Éljen a hatalmas vezér! Édes néném, látja ked, mikor az ember a szokást nem tudja — — másszor én sem ijedek meg. Elég a, hogy az urunk két óráig volt a mészárossal. Azt mondják felőle, hogy több esze vagyon, mintsem egy mészárosnak, és nemcsak a bárdot tudja forgatni, hanem az ország dolgát is. Csak elhihetjük, mikor olyan nagyeszű ember mondja azt felőle, mint a mi urunk, aki is a vezér paripáján ment vissza, és azt ide ajándékozta — már e szokás. Tudom, hogy mikor a császárhoz megyünk, akkor is lesz egy paripánk.

Mondottam már, hogy ezek a vezérek a földi istenek. Egy királyhoz illenék ezeknek nagy pompájok, gazdagságok, nagy udvarok. De minthogy a pompájoknak egyik része abban áll, hogy mindenkor sok szolga álljon előtte, mikor pedig országos dolgokról beszélnek, a szolgák ott nem lehetnek: azért néma szolgákat tartanak, ²⁰ és azok az intést úgy értik, mintha szólnának, és ezek vannak ben a házban, amidőn a vezér titkos dolgokról beszél. E nem jó szokás-e? talám még nálunk is jó volna az ilyen szokás, és nem volna annyi temonda a háznál.

Mi jutott eszembe? Ha nálunk az öreg asszonyok némák volnának, a leányasszonyok ²¹ nem bánnák: de én azt bánom, hogy a mi dolgunk igen igen némán foly, és semmi elébb való mozdulását nem látom. De attól tartok, hogy még hátrább ne menjen, és itt ne telepedjünk meg. Édes néném, a fazakas akaratján kell járni a fazéknak, és azt nem mondhatja a fazakasnak: miért küldöttél engem Drinápolyba? jobban szerettem volna káposztás fazék lenni Erdélyben, mintsem kávé ivó fincsája a császárnak. Azt nem okosan mondja-e a török, hogy az Isten rakás kenyereket hintett el imitt-amott az ember számára

¹⁹ Mohammed próféta.

²⁰ A bizebanokat (nyelvnélkülieket). kiket kis gyermekkorukban tesznek mesterségesen némákká és drágán vásárolnak meg ezen szolgálatra. Szép elbeszélést írt Jókai Mór a bizebanról, mely *Dekameron*-jának egyik sikerültebb darabja.

²¹ A leányasszony cím hajdan csak úri leányokat illetett s megfelel a mai kisasszony címnek.

és oda kinekkinek el kell menni, és ott kell maradni valamég a kenyérben tart? Itt vagyon a mi rakás kenyérünk elhintve, azért együnk belőlle, amíg abban tart, zúgolódás nélkül, és azt ne mondjuk, hogy jobb volna Erdélyben málét²² enni, mint itt búzakenyeret.

Édes néném, talám nem ok nélkül tartok én attól, hogy ha a jó Isten megtart ebben a bujdosó testben, talám egy kazalnyi rakás kenyeret kell megennem ebben az országban; mert, ha egyszer megverik a törököt, ha lehet tőlle, azt békességgel keni meg. A mi mészárosunk, ha jó vezér is, de nem jó hadi ember; ha szinte jó hadi ember volna is, de őtet a császár úgy nem szereti, mint a kalmakánt, a kinek igen nagy esze vagyon, de a hadakozást úgy szereti, mint én a prókátorságot,²³ csak annyit is tud hozzá — de, a vezérségen, tudnivaló dolog, hogy kap; a császár veje lévén el is érheti; ha azt pedig eléri, a bizonyos, hogy a békességet megcsinálja, ha pedig a békesség megszesz, csak ülünk a rakás kenyérünk mellé; mert innét ki nem megyünk addig, amég azt meg nem eszszük. Én pedig mind addig, valamég a rakás kenyerebben tart, szívesen szeretem kedet. Hát ked engemet? Az egészségre jól vigyázzon ked; semmi nincsen annál drágább.

6.

(VIII)

Drinápoly 1718. 4. Januarii.

Kívánom Istentől, hogy ezen új esztendő t szerencsésen kezdje és végezze ked. Legalább két fontni egészséggel többekívánok kednek, és azon kérem kedet, hogy legalább száz drám, mal²⁴ jobbita meg ked a hozzám való szeretetét. Édes néném nolia az én szívemnek minden zsebje, ránca, fiókja tele a kedhez való szeretetemmel; de mégis olyan vagyok, mintt egy darab jég, hát azért ne írjak kednek?

²² *Málé*, Erdélyben kukorica-lisztből készült kenyeret és süteményt, némely helyen kukoricát jelent. Itt erdélyi értelmében veendő.

²³ Ügyvédség, prókátor a latin *procurator* szóból. Fogadatan prókátor, ki hívatlanul védelmez valamely ügyet.

²⁴ Száz drachma, körülbelül félfont, negyed kilo. A török *okka*, melyben négyszáz dram (dirhem) van, egy kilónak felel meg. Egy drám (drachma) török súlymérték $\frac{1}{4}$ dekának felel meg.

A való, megérdemlem, hogy igen szépen megköszönje ked, hogy ilyen fagyoson is örömetst írok, és tudtára adom kednek, hogy ma a győzhetetlen császárnak fényes portáján voltunk, ahová nagy pompával vitték a fejedelmet. A dívánházban²⁵ fogadta a fejedelmet a vezér, azután a fejdelem elejében tétetvén egy kis kerek asztalt, és arra egy nagy ezüst medencét, az étket elhozták, de csak egyenként rakták azt bé. Se kés, se villa, se abrosz, se asztalkendő nem alkalmazkodott az asztalon.²⁶ Mind pedig a vezérnek, a kalmakánnak különkülön asztal volt előtte, és mindenik asztalra egyféle étket tettek egyszersmind. Az ebédnek vége lévén egy óra múlva, azután a fejedelmet a császárhoz vitték.²⁷ Senki közüllünk a fejedelmet nem kísérté. És amidőn a császár előtt volt, egy nusztoz kaftánt adtak reája. Az idő alatt, hogy a császárnál volt a fejdelem, minékünk mindenikünknek egy kaftánt adtak a hátunkra. A fejdelem kijövé a császártól, a császár paripájára ült, mi is mindnyájan lóra ültünk, és legalább harminc király kísérté vissza a szállására. Édes néném, ne nevéssen ked; mert, ha minket látott volna ked a kaftánban, olyan, mintha annyi egyiptomi király kísérté volna a fejedelmet — csak éppen, hogy nem vagyunk olyan feketék. Édes néném, ne csudálja ked, ha a felséges királyoknak nagy hidegek volt; mivel ma igen kemény idő volt; azt is tudja meg ked, hogy ő hatalmasságok éhen jöttek vissza a vendégségből. Amely paripán visszatért a fejdelem, azt a császár ide ajándékozta egész szerszámmal; egy buzogány, és egy kard is volt a nyergen. Engemet úgy szeret ked, ha az egészségire vigyáz; én pedig úgy szeretem kedet, ha egészséges.

7.

(IX)

Drinápoly 15. Februárii 1718.

Édes néném, kedvesen is veszem, nevettem is a ked panaszkodását, hogy gyakrabban nem írhat, alkalmazatossága nem lévén az elküldésre. Olyan jól tudja ked menteni magát, olyan

²⁵ Törökül: *divan-khane*, tanásterem, társalgó szoba, iroda.

²⁶ A törököknél legnagyobbbrészt még ma is így étkeznek.

²⁷ III. Ahmed szultán nagy ünnepélyességgel fogadta Rákóczi s a következő ígéretet tette neki: «Magas portám segítségben és támogatásában nem kell kételkedni; az én magas portámra érkező vendégeket becsülettel szoktuk megtisztelni s elha-

kedvesen panaszolkodik ked, hogy csak a megér tíz levelet. Talám azt tudja ked, hogy innét nincsen posta Konstancinápolyig? Tudja-e ked az okát annak? Az oka annak a, hogy az előtt, mikor a császár itt lakott, az urak legkisebb állapotért is postán küldöttek Konstancinápolyba. A többi között egy pasa ide érkezvén, egy kedves pipaszárát Konstancinápolyban felejtették, azért postán küldött vissza. Azt a császár megtudván, megparancsolta, hogy többé posta ne legyen ezen két főváros között. Látja ked, micsoda kárt tett nekem egy pipaszár! Itt mi semmit nem mulatunk el abban, hogy a dolgaink jól folynak. A reis-effendi²⁸ (cancellarius) gyakran jó hozzánk, mi is gyakran megyünk incognitó²⁹ a kalmakányhoz. Adja Isten jó végit! De attól félek, hogy úgy járunk, mint a hegyek, akik esszegyűlvén egereket szültek,³⁰ mert, amint egyszer megírtam, százszor is csak azt írom, hogy a császár veje (akit ha sokszor megvernek is, a favágó mondása szerint, de a vezérségre céloz) a hadakozásra pedig olyan alkalmatos, mint én a prókátorságra. Talám még ahhoz is többet tudok; mert hisz nem az-e egy prókátornak a hivatalja, hogy tudja keresni a maga hasznát? hogy mindenik résztől vegyen ajándékot, és egyiknek se szolgáljon?

Oh! édes néném, mely közel vagyon már ő a vezérséghez: ha én olyan közel volnék a házassághoz, talám már is elvonták volna a menyasszony táncát.³¹ Mindazonáltal a biztatás megvagyon, csak azzal is maradunk. A törököt ha megverik, csak sír és megbékéllik. Azon kívül is, Isten tudja az okát, de Franciaországban a németnek kedveznek, és a francia itt azon munkálkodik, hogy megbékélljenek a némettel, és ha a meglesz, ne oldalt, hanem hátat fordítsunk Erdélynek. Hírt nem írhatok; mert olyan hidegek járnak, hogy a hírek is megfagytak. Többet

tároztuk, hogy téged is a legnagyobb tisztelettel halmozunk el.» Rákóczi az erdélyi fejedelmet megillető hivatalos ünnepélyességgel fogadta a szultán és kaftánnal s karddal ajándékozta meg. Mialatt a szultán ily ígérekkel kecsegtette Rákóczi, azalatt a minisztertanácsban a békekötés felé hajlottak s elfogadták Anglia és Hollandia közvetítését a békekötés ügyében.

²⁸ Helyesebben: *Reisz-effendi*, régebben a külügyminiszter.

²⁹ *Incognito*, ismeretlenül, rejtve.

³⁰ Horatiusnak «Parturiunt montes nascetur ridiculus mus» (Vajudnak a hegyek és egy nevetséges egér születik) ismeretes versét (De arte poetica 139-ik sor) tartva szem előtt.

³¹ Menyasszony-táncnak nevezik azt a táncot, melyet a lakodalomban a menyasszony vőlegényével és azután sorra a násznépkel lejt.

sem írhatok ; mert egy vén csifut ³² várakozik a levelem után — a lelkemre fagy meg. ³³ Bár csak azt tudhatnám, hogy ki nem zetségiből való ? Úgy tetszik a szakáláról, hogy a Zabulon nemzetségéből. Édes néném, meg ne náthásodjék ked. Szeret-é ked ? Azt nem is kell kérdezni, ha szeretem-é kedet.

8.

(X)

Drinápoly 15. Mar. 1718.

Édes néném, éppen ma, ha jól felszámolom, egy holnapja, hogy írtam kednek. De szakálomra fogadom, amikor leszen, hogy, ha az idő meglágyúl, gyakrabban írok ; mert márványkő volna is a ked szíve, de megszánna, ha látná ked, mint vagyok, vagy is inkább mint vagyunk szállva. A házam ³⁴ négy kőfalból áll, azon egy fatáblás ablak, azon a szél mind szélyire, mind hosszára bújhat ; ha pedig papirossal bécsinálom, az egerek és a patkányok a papirost vacsorájokban elköltik. A mobiliám ³⁵ egy kis fa székből áll, az ágyam a földre vagyon terítve és a házamat egy cserép tálban ³⁶ való kevés szén melegíti. De azt ne gondolja ked, hogy mind ezek után én legyek legmáltóbb a szánásra ; mert tíznek sincsen egy fa széke, se olyan ágya, mint nekem, se csak fa tábla is az ablakjokon. A hó lengedezve bémehet az ágyakra — de lehet-é ágnak hinni egy leterített pokrócot a földre ? Ilyen palotákban lakunk ám mi ! De a reménység igen szükséges lévén az embernek, és olyan szükséges, mint az eledel, a rossz házakban lakván mostanában azt reménylünk, hogy még jókban lakunk. Megérjük-é még aztot valaha ? — De azt megértük, hogy ide érkezett a spanyol követ, akit a fejedelemlhez küldött a király igen sok ígérettel, hogy mindenekben segíteni fogja. Ma reggel szemben volt urunkkal, aki is fennállva fogadta, és beszélt véle vagy fél óráig. Azt tudja ked, hogy szeretem kedet, azt is tudja ked, hogy az egészségre kell vigyázni, azt is, hogy a hideg házban nem lehet sokat írni.

³² Zsidó, inkább gúnyos elnevezés ; rendesen *jahudi*.

³³ Az én lelkemet nyomja, ha megfagy.

³⁴ Szoba értelemben.

³⁵ Butor, franciául : *meubles*, olaszul : *mobile* és *mobilia*.

³⁶ *Mangal* nevű szénszerpenyővel, mely sárga vagy vörös rézből, a szegényebbeknél cserépből készült, fűtik a törökök szobájakat. A mi kályháink ott ismeretlenek.

9.

(XII)

Drinápoly 27. Apr. 1718.

Édes néném, ked még engemet nem üsmér jól; mert ha üsmérne, nem írná azt, hogy énnekem is olyan ritkán ír, valaminth én írok. Nem fél-é ked az én rettentő bosszúállásomtól? Tudja-é ked azt, hogy nincsen nagyobb gyönyörűségem, mint bosszút állani azon, akit szeretek? Akire haragszom, annak megbocsátok, amennyiben lehet, de akit szeretek, azon bosszút kell állanom — ezt híják édes bosszúállásnak; bosszút állani pedig azon, akire haragszunk, a keserű bosszúállás. Ezt sokan nem így tartják, de mi ketten így tartjuk, meg sem bánjuk. Álljunk hát bosszút egymáson, és írjunk gyakran egymásnak. Hírt akar-é ked tudni? a ked kívánságát bé nem tölthetem. A francia követ Bona³⁷ itt nem azon munkálkodik, hogy a hadakozás tovább tartson, hanem, hogy csakhamar vége legyen. A német azt kívánja, a török pedig már is megúnta a hadakozást. Hát mi mit csinálunk a kettő között? Csak amint vonják, úgy kell táncolnunk. Hadakozásra hítak ide, de békességre jöttünk. Lehet-é mást kívánni, hanem csak azt, ami az Istennek tetszik? és az ő rendelése után kell járnunk, és azon nem sétálni kell, hanem futni; mert az Isten azt szereti, hogy füssünk az ő akaratján ne csak jó kedvvel, hanem örömmel. Ne szomorkodjunk hát azon, ha a dolgok úgy nem folynak, amint nekünk tetszenének — aki a jövőndőt igazgatja, azt is tudja, hogy mint kell folyni azoknak. De azon szomorkodnám, ha nem szeretne ked: ked pedig örüljön; mert rettenetesen szeretem kedet. Hát az egészség jó-é? Vigyáz-é ked reája? Jó étszakát édes néném.

10.

(XIII)

Drinápoly 9. Máj. 1718.

Némelyeket az Isten felmagasztal, némelyeket megaláz, és mindeniknek hálákat kell néki adni. Édes néném, ma ez itt

³⁷ Helyesebben *De Bonnac marquis*, a ki 1724. október havában visszahívatott kormánya által; utóda lett Andrezel.

megtörtént. A kalmakán a vezérségre felhága, és a szegény mészáros abból kiesék. Ma a császár egy kapicsi pasát³⁸ küldte a vezérhez, hogy a pecsétet adja vissza, és mindenit a sátorban hagyván, onnét menjen ki. Szegénynek mindenét egyszersmind el kellették hadni — csak a rajta való köntössel lóra ültették — egynehány csauz³⁹ kikésérte a városból. Lehetetlen vala a szívnek rajta meg nem esni, amidőn az ablakunk alatt mene el vagy tizenkét kísérővel. A való, hogy meg nem ölik, hanem valamely basaságot adnak néki. De micsoda nagy magosságról esett le! — Ha megtekintjük, hogy mészáros volt, azt mondhatjuk, hogy nem nagyot esett; de azt kell néznünk, hogy micsoda felment volt, és fejedelmek rendin volt; úgy meglátjuk, hogy mélységben esett. Az ilyen állapotban látjuk, hogy a királyoknak ura a porból, az eke mellől, a mészárszékből nagyra felemel valakit, és egy kevés idő múlva az előbbeni állapotjára hagyja esni, és az eset után való állapot sokkal nehezebb a felemeltetés előtt való állapotnál; mert a világi dicsőséget megkóstolta.

Édes néném, eleget elmélkedhetnek az ember az ilyen változásokon; de azt kell meggondolnom, hogy levelet írok, nem könyvet. Hanem már visszatérek ahhoz a világi boldogságban lévő új vezérhez, akinek is minden boldogságával csak olyan sorsa lesz még, ha nem rosszabb, mint az előttevalójának, de addig csak úsz, amég lehet.

Mihent a szegény mészárostól a pecsétet elkérte a császár, és kitették minden jószágából, a kalmakáynak adta a császár a pecsétet⁴⁰ és azzal a hatalmas vezérségre felemelte. És a császártól kimenvén, pompával ment a letett vezérnek sátorában — ahol minden jószágát kezihez vette, és magáénak foglalta. Szép dolog, édes néném, ura lenni fél óra alatt egynehány százezer tallért érő portékának. Csaknem bizonyosnak tarthatta ez a szerencsés vezér, hogy a dicsőséget eléri: egyik a, hogy a császár a feleségét igen szereti; másik a, hogy magát

³⁸ *Kapidsi* vagy *kapudsi*, magyarul *kapus*. A *kapudsik* régebben palotaszolgák voltak, szám szerint összesen 1960-an, kik különböző osztályokba voltak sorozva. A 12 osztály egyes fejei *kapidsi basi* elnevezést viseltek. A *kapidsi pasa* Mikesnél hibásan áll a *basi* helyett.

³⁹ Helyesebben: *csaus* vagy *csavus*, hírnök, porkoláb, törvényszolga, poroszló; az újabb katonai rangfokozat szerint a *csaus* őrmesteri rangnak felel meg. *Csaus basi* főajtónálló, főporkoláb.

⁴⁰ A nagyvezíri állás megnyerése a pecsét átadásával, annak elvesztése a pecsét visszavételével járt.

ő igen kedvelli; hogy ne mászott volna fel a kerékre? Ez, a való, nem volt mézsáros, de egy szegény írdeákságból vette fel a császár, azután elébb elébb vitte, a leányát is neki adta, kal-makánynak tette — ihon már vezér, és Ibrahim pasának híjják. Szeretném tudni, hogy ha gondolkodik-e a világi változásokról? de ha gondolkodik is, ha nem is, már a pócon vagyon. Ott ül, amég lehet; mert a csaknem bizonyos, hogy már hadakozást nem kell várni, és a békességet is maga mellé ülteti. A maga haszna keresése is azt hozza magával; mert ő nem hadakozó ember, elméje nagy vagyon, de nem hadakozásra.

Még most is elég biztatást adnak, de a mind füstbe me-gyen, és a hazánk felé való menetelünknek sok szép vígaszta-lása úgy eloszlik, mint a felhő. Kétségben kell tehát esnünk? Távul legyen. Bízunk, reményjünk, édes néném! az Istenben, ha szinte minden bizonynyal tudnók is, hogy meg nem adja azt, a mit kívánunk. A való, nehéz Zágon⁴¹ nélkül ellenni, nehéz minden esztendőben 12 holnappal avállamotterhelni, és a házas-ságtól messze, vagy teljességgel elesni; ez mind nehéz és súlyos dolog, úgy-e édes néném, de azért vagyunk keresztények, hogy bízunk. — Ismét elfelejtettem, hogy levelet írok, és nem könyvet, és hogy kednek semmi szüksége nincsen az én prédikálásomra. De az asszonyt alázatosan követi prédikátor uram; mert ma itt olyan nap vagyon, hogy két embert a mértékbe tet-tek: az egyike felment, a másika le, és mi a földön maradtunk; mégis prédikátor uram az ilyenről ne gondolkodjék? A pedig csak azért, hogy az asszony nyál nem kell félben hagyatni a játékot, és hosszú levéllel fárasztani. Megmondám, hogy sze-retem a bosszúállást. de már megszánom kedet, és elvégezem a bosszúállást. Héj! ha tudná ked, mint szeretem kedet! hát ked? Az egészségre vigyázzon ked. De a gyertyám mindjárt elaluszik, én is alszom.

11.

(XIV)

Drinápoly, 6. Jun. 1718.

Mi még itt vagyunk, de nem tudjuk, mire íteltetünk: hada-kozássra-e, vagy békeségre? Gondolom, hogy az utolsóval vet-

⁴¹ Zágon Mikes szülőhelye, Háromszék Orbai fiók-székből. Most Háromszék megyének orbai járásában.

nek itt láncra. A réz-effendit gyakran küldi a porta az urunk-hoz, aki minden zsebét, kebelét, csalmáját⁴² tele hozza ide ígéretekkel és nem valósággal. Nagyon biztatnak a hadakozással, de mennél inkább beszéll a török a hadakozásról, annál nagyobb kedve van a békeségre. De ki mérne gondolkodni a békeségről, holott ma a vezér tollason, fegyveresen, valamint Herkules a hadakkal megindult innét Sophia felé!⁴³ Tudja ő azt, hogy nem lesz szüksége a sok hadra, amint is nem sok had mene véle. Elég a, hogy mind a vezér, mint a jancsár⁴⁴ igen nagy pompával indultak meg. E csak komédia; mert ők már régen járnak a békeség után, nem is egyébért megyen Sophia felé, hanem, hogy közelebb legyen a helyhez, ahol a békeség tractájára⁴⁵ gyülekeznek a követek.

Ilyenformán, édes néném, ellene ne mondjunk, de bizvást hátat fordítsunk Erdélynek — annak a kedves tündér országnak, és imádjuk az Istennek rajtunk való csudálatos rendeléseit, nem csak a mostanit, de még a jövőndőt is; mert ugyan gondolja el ked: a császár nagy ígéretekkel tele való szép levéllel küld egy kapicsi basát az urunk után Franciaországban — Pápai János⁴⁶ uramot is elküldötte a porta a kapicsi basával.

⁴² Turbánját.

⁴³ Szófia, a régi Sardica, bolgárul Triadica vagy Sredec, ma Bolgárország fővárosa, 83.000 lakossal.

⁴⁴ *Jancsár*: (jancsárok ura), a jancsár sereg parancsnoka, ezredesi rangban. Jancsár (helyesebben jenicseri = új sereg) gyalog katonaság, melyet Orkhán szultán 1330-ban Csendereli Khalil tanácsára keresztény ifjakkól alapított. A jancsárok piros színű lobogójukat ezüst holddal és kétélű karddal Hadsi Bektástól, a szent életű szerzetestől kapták, ki a bektási dervis-rendnek volt alapítója és az első jancsárt, melyet Orkhán szultán eléje vezetett, megáldotta. Innen van az a belső viszony, mely a bektási dervisek és a jancsárok között mindig fennállott. Fehér nemez süvegük a bektási dervisek fővegének mintájára készült és evőkanál volt melléje tűzve díszül, mintegy jelentve, hogy jó élelmezésben részesülnek. A jancsár osztagokat tűzhelyek (odsak) szerint nevezték el. Szentségnek tarták az üstöt, melyben ételüket főzték s mely köré gyűlve tanácskoztak. A tisztí fokozatok is a konyha műszavaiból kerültek ki. Az ezred parancsnoka volt levesosztó (csorbadasi), az utána következő tiszték főszakács (asdsi basi) és vízholdó (szaka basi) nevet viseltek. Szigorú szerzetesi életet éltek és vak engedelmességre voltak kötelezve. Csak ilyen szervezet mellett tudott a jancsárság virágzása korában csodával határos hőstetteket művelni.

⁴⁵ Békekötésre.

⁴⁶ Ez a Pápai János Horváth és Szalontai társaságában 1706

A bizonyos, hogy olyan reménység alatt jöttünk ide, hogy hadakozás által menjünk bé hazánkban ; de nem a volt az irántunk való rendelés. Az el volt végezve. hogy mi ide békeségre jöjünk, és ebben az országban töltjük el a bujdosást.

De ha az Isten a hadakozásról való reménységünket megátolta, imádjuk másfelől az ő hozzánk való jóságát ; mert amicsoda nagy szövetségben vagyunk most a francia császárral, az igaz, hogy Franciaországban maradása nem lehetett volna, és ha ide nem hiták volna is, csak kételen lett volna Franciaországból kimenni az urunknak. Aminthogy, mihent ide érkezett Orleáns herceg, a francia regens, az urunkkal semmi correspondentiát⁴⁷ nem tartott, és leveleire választ nem adott.⁴⁸ A császárral való colligatiójára⁴⁹ való nézve mit csináltunk volna tehát, hogyha az Isten nem akarván idevaló jövetelünket, a török utánunk nem küldött volna oly nagy tiszteséggel? Talám hivatlan is ide kellett volna jönnünk, és nem fogadtak volna olyan nagy becsülettel. Itt pedig az urunk nagy becsületben vagyunk. Pénztelegendőt adnak, és annyit, hogy Franciaországban hat esztendeig sem adtak annyit, mint itt esztendőre adnak. Látja ked, mely jó az Isten, ha egyik kezével eltakarja előttünk Erdélyt, a másikával táplál. Édes néném, hát kétségben essünk-e? Nem, hanem bizzunk, és mindaddig reményljük, hogy meglátjuk azt a tündér országot, valamíg élünk. Ha meghalunk, azután lássa meg, akitől lehet. De a lehet, hogy az egészségre vigyázzon ked, az is lehet, hogy szeret ked, de azt nem lehet elhinni, mint szeretem kedet.

őszén Rákóczi megbízásából és ügyében Konstantinápolyban járt s a Magyar Szeraj nevű palotában szállásoltatott el a törökök által. A fogadtatáson nem magyar, hanem török ruhában jelentek meg s a nagyvezirnek 1000 darab aranyon kívül két nagy darab veretlen aranyat, a kájának 3000 darab aranyat, a valide kizár agájának pedig termés aranyat vittek ajándékba.

⁴⁷ Levelezés, közlés.

⁴⁸ Franciaország regense, az orleansi herceg, annyira elhidegült Rákóczi ügyétől. mióta Ausztriától jó barátságba lépett, hogy Rákóczinak abbeli kérésére, hogy groboisi remeteségébe visszatérhessen, a toulousi herceg által azt a választ adá, hogy visszatérését államokok miatt neki meg nem engedheti.

⁴⁹ Összeköttetés, viszony.

12.

(XVI)

Drinápoly, 15. Aug. 1718.

Ihon, édes néném, e lesz az utolsó levelem ebből a császári városból. Itt már megettük a nekünk rendeltetett rakás kenyeret. Már tovább megyünk, de nem elé, hanem hátra, és azon rakás kenyér mellé ülünk, amely Konstancinápoly mellett vár minket; mert amitől tartottunk. abban torkig estünk — ki veszen ki abból? Csak az Isten. Ennek előtte egynéhány nappal hozák meg a hírit, hogy 21. jul. a vezér megcsinálta a huszonnégy esztendeig tartó békeséget a némettel.⁵⁰ Ha addig itt kell ülnöm, jó étszakát a menyasszony táncának.⁵¹ Jaj! édes néném, ha addig az édes lelkem marad a kövér testemben, csak török kenyeret kell enni a rakásból.

A békeség meglévén, itt már semmi dolgunk nincsen, meg is indítják holnap az urunkat a császári főváros felé. Már itt erősen rakodunk. Elég szekereket adtak számunkra, még többet, mintsem kellene; mert elítélheti ked, hogy minden portékámat felraktam egy kis szekérnek a negyedrészt. Az én portékám pedig nem legkevesebb a többinél. Vannak itt olyanok, hogy tízen sem rakhatnak meg egy szekerecskét. De még lovakat is rendeltek alánk; mert ha ötvenen vagyunk is, de nincsen több öt lovunknál, amint már megmondottam. Holnap megindulunk. Hol lészen lakóhelyünk, még nem tudom. Elég

⁵⁰ A passzarovici béke 1718. július 21-én d. u. 1¹/₂-kor írott alá. Az első konferencia június 5-én vette kezdetét, melyen a császári biztosok mindjárt azzal a határozott követeléssel léptek föl, hogy a török Rákóczi és bujdosó társait, névszerint: Bercesényit, Esterházy Antalt, Forgách Simont, Vay Ádámot és Csákit szolgáltatassa ki Ausztriának. A török szultán azonban határozottan kijelenté, hogy inkább elveszti fővárosát, hogysem magát a vendégszeretet megsértése által ekképen meggyalázza. Erre vonatkozólag tehát lemondott Ausztria további követeléseiről s csak azt kötötte ki a békekötésben, hogy a nevezett bujdosó magyarok a határszéltől tovább költöztessenek: minek teljesítését Mikes már e levelében jelenti. Úgy látszik, ezen feltételtől nem bírt tudomással, különben alig hallgatta volna el e fontos körülményt s útnak indításukat nem csak azzal indokolná, hogy «itt már semmi dolgunk nincsen». A béke 24 holdévre kötötett s nem 25 évre, mint Horváth M. írja, kinél a bujdosók nevei közül Esterházy Antal hiányzik.

⁵¹ A nőszülésnek.

a, hogy innét elvisznek valahová. Forgács úr is velünk jó. Micsoda örömmel látom meg kedet! De az egészség jó legyen, hogy az öröm is nagy lehessen. Többet is írnék, de mikor útra kell készülni, akkor nem lehet sokat írni. Isten keddel, édes néném, ihon ebédre hínak.

13.

(XVII)

*Bujukdere,*⁵² 25. Aug. 1718.

Hála Istennek, ide érkezénk tegnap. Drinápolyból 16-án indulánk ki. Semmi olyan állapot nem történt az úton, amelyet szükség volna megírni: hanem azt megírom, hogy az úton eleget nevettem a velünk lévő franciákon; mert vannak olyanok közöttök, akik soha lovon nem ültenek, az olyanok mikép ültek a lovon, és mint várták a szállóhelyt elérni, az egész mulatságom volt. A Penthesilea⁵³ hadnak hallotta ked hírét? Itt egy sereg volt olyan közöttünk. Elég a, hogy tegnap ide érkezvén, azt gondoltuk, hogy mind palotákba szállítnak bennünket; de itt a városban egy szép házat sem találtunk. Azért az urunk kényszerítették a város mellett lévő kis mezőn sátorok alatt maradni mind addig, valamíg más rendelést tesznek, és jobb helyre szállítnak. Azt nem volna szükséges megírni, hogy csak három órányira vagyok kedtől. Mivel azt elgondolhatom, hogy azt a szép kanálist⁵⁴ már ked feljárta, azt sem volna szükséges

⁵² Helyesebben *Bőjukdere* (Nagy völgy) a Boszporusz európai partján fekvő helység. Nevét másfél mértföldnyi terjedelmű nagy völgyétől vette, mely a csatorna partjától a szárazföld belseje felé terjed s a konstantinápolyi előkelő világ, különösen az európaiak és gazdag kereskedők kedvenc kiránduló és nyaraló helye. A völgy alsó részében látható az a hét platán, törökül «Jedi kardos» (hét testvér), melyeket a monda szerint Bouillon Gottfried nevelt vagy alattok tanyázott 1096-ban, mikor keresztes hadával Jeruzsálembe utazott. Ez a boszporuszparti kiránduló helyek egyik legszebbike s különösen nyári holdvilágos éjjeleken a legnépesebb, mikor a Boszporusz tele van ladikkal, zene és ének-szó mellett csolnakázókkal.

⁵³ *Penthesilea* a görög mythológiában Ares és Otrera leánya, az amazonok királynéja; seregével Priamos segítségére jött, kit Akhilleus ejtett el, smidőn a hős elesni látta, szerelemre gyult iránta.

⁵⁴ A *Boszporuszt* érti alatta, a Fekete és Márvány tengert

megírni, hogy a kanálisparton vagyunk a Feketetengernek torkolatától egy ágyúlövésnyire. De mind ezeket örömben azért írom, hogy oly közel vagyunk egymáshoz. Egy kis három lapátos hajóra felülök, s ebédre abba a nagy császári városba mehetek. Már itt mind addig sátorok alatt leszek míg jobb helyre szállítanak. A való, szép kis réten vagyunk, de mellettünk holmi régi elromlott épületek vannak, ahol annyi a skorpió, mint a bolha. Az olyan vendéget éppen nem szeretném ágyamban. Most pedig éppen nem szeretnék meghalni — hát hogy ölelném meg, édes néném kedet? A holt ember pedig olyan ízetlen, kedvetlen, hogy még a feleségét sem öleli meg; én pedig alig várom, hogy kedet láthassam; de az még nem lehet három vagy négy holnapig, vagyis inkább három vagy négy napig. Héj! micsoda szomorúság volna az nekem, ha jó egészségben nem találhnám kedet. Hétfőn pedig ebédre elvárjon ked, káposzta is legyen.

14.

(XIX)

*Jenikő,*⁵⁵ 22. Sept. 1718.

Tudja már ked, honnét datálom levelemet? Azt is észre veheti ked, hogy már a bujdosó izraeliták a sátorok alól házakban szállottanak végtire. Az urunknak rendes és alkalmas szállása vagyon. Azt is tudja ked, hogy éppen a tengerparton vagyunk, és olyan igen a tengerparton, hogy az én házam alá vizen bújhatni. De azt nem tudja ked, ki házánál lakunk — távul azt mondhatná valaki, hogy valamely főispány háza, pedig korántsem főispány a gazdánk. Mindazonáltal talám elmondhatni főispánynak a rókák között; mert szőcs, de igen gazdag. A vezér szőcese, hogylene volna gazdag.

összekötő csatornát, mely más hasonló nevű csatornától való megkülönböztetésül Thrák melléknévvel is bír. Nevét (Marhaút) onnan kapta volna, hogy Io tehén né változva ezen a tengerszoroson úszott át Zeusz elől, aki üldözte. A csatorna 660 m.-től 3 km-ter széles és 28 kilométer hosszú. A csatorna európai és ázsiai partja rendkívül festői sűrű palotái-, romjai-, falvai-, nyaralóival és kertjeivel, melyek sűrűn váltakoznak.

⁵⁵ *Jenikőj* (Ujfalu) a Boszporusz európai partján, Böjükdere-nél jóval közelebb Konstantinápolyhoz. Lakosai jobbára örmények és görögök. A falu mögötti hegyek, főleg melyek tölvelevű fákkal vannak fődve, kedves sétahelyekül szolgálnak.

Ma szállottunk be ide, és annyi portékánk vagyon, hogy fél óra alatt kiki berakoskodott a szállására. A házamban se szék, se asztal nem alkalmatlankodik. Az való, hogy vagyon egy kis szék formára csinált székecském — ha le akarok ülni, arra ülök, de még más hasznát is veszem; mert ha írni akarok, azon kell írnom.⁵⁶ Micsoda szép állapot, mikor el lehet lenni annyi sok házi eszköz nélkül! Így kell lenni az ilyen bújosoknak, mint mi, ma itt, holnap másutt. Úgy is ha megeszszük itt a rakás kenyereket, előbb kell mennünk. Nám⁵⁷ a régiek elhettek annyi házi eszköz nélkül; hát mi mért nem lehetnénk el? Nám a zsidóknak nem volt székek, a törököknek most sincsen szükségök arra. Egy régi francia királynak láttam a székét — most csak a zágoni bírónak is jobb széke van annál. Mi szükségem vagyon hát nekem is a házi eszközre, úgy is még az a hajó, amely ide hozott bennünket, még az Archipelagusban várakozik, az urunknak szándéka lévén Franciaországba való visszamenetelre, de abban Tamás vagyok.⁵⁸

Bercsényi urat az asszonygyal várjuk ide. A ked szomszéd-ságában lesznek szállva, de nem tudom, meddig. Elég az, édes néném, hogy már mi itten a rakás kenyér mellé ültünk, csak az Isten tudja meddig fog tartani, és hol hintettek el még másutt kenyeret számunkra; mert oda csak el kell menni — akár mint vonogassa az ember magát, de azt csak fel kell szedni. Azt akar-nám, ha kednek is hintettek volna el legalább két kenyeret itt nálunk; mert azt reménylem, hogy eljő ked látogatásunkra. Ugyanis micsoda gyönyörűség egy asszonygyal egy szép kis festett hajóban ülni, amelyet három erős török, úgy visz a habok hátán, mint a nyíl. Keményebb volna a szív a kősziklánál, ha ide nem jönne ked egynehány órára. Elvárlok, édes néném, úgy is szeretlek, mint a káposztát, ha ide jössz. De az egész-ségre vigyázzunk.

15.

(XXII)

Jenikő, 28. Decemb, 1718.

Aztot még előre általláttam, hogy Bercsényinyé asszonygyal meg fog kednek tetszeni. Elmondhatni valósággal, hogy méltó-ságos asszonygy; mert sokan viselik az asszonygy nevet, de nem

⁵⁶ *IszkeMLE* vagy *szandalia* nevű fonatos alacsony székek.

⁵⁷ Nám, régies és tájdivatos «lám» helyett.

⁵⁸ Nem hiszem.

mindenik viseli érdemesen azt a nevet, és az olyanokat csak asszonyocskáknak kellene híni, vagy asszonyállatnak. Ne szóljunk az asszonyok ellen. Elég az, hogy azzal az úri asszonynyal inkább eltöltheti ked az időt, mintsem a görög kérésekkel.⁵⁹ Az asszony maga mulatságot nem indít; mert tél felé meg kezd sárgulni a fának is a levele; de a vigasságról beszélni igen szeret — főképpen a tavaszi idejében való dolgokról.

Azt írja ked, hogy az asszony orcáján olyan idős korában is megtetszik, hogy ifjú korában szép volt, és hogy most a szép télhez hasonlíthatni. De azt ki ne nevetné, hogy azt szeretné ked megtudni, hogy mért annak az úri asszonynak az orra fekete, és orcája fehér? Ezt a mesét mindjárt megfejem kednek. Az attól vagy, hogy már házasság levén meghimlódzott. Azt tudja ked, hogy az úri asszonyokat másképpen gyógyítják, mintsem a közönségeseket — nyernek is rajta sokszor, mint Birtók⁶⁰ a csikben. Mihent megbetegedett, egy sereg doktorokat gyűjtöttek össze — ki egyet, ki mást javallott, hogy a himlő meg ne lássék, és a szépség megmaradjon. Egyik a többi közt azt javallotta, hogy meg kell aranyozni az orcáját. Ennek a voksát⁶¹ bevették, és levél arannyal bétapasztották, és eleven képet csináltak belőle. Ez meglévén, egy ideig annak úgy kellett maradni, de azután le kellett venni az aranyat; mert aranyos orcával, elítélheti ked, hogy nem lehet járni, és a piros orca csak inkább tetszik, mintsem az aranyos. De már az volt a mesterség, hogy vegyék le? A sokféle víz le nem mosta, hanem tűhegygyel kellett lassanként lefeszegetni az aranyat az orcájáról; mégis mind leásták, de az orrára inkább oda száradott volt, azért nehezebb is volt a munka: végtire onnét is lefeszgették, de feketén maradt. Azért nem javallom senkinek, hogy megaranyoztassa az orcáját.

Immár tudja ked, hogy mért fekete annak az úri asszonynak az orra? De azt nem tudja ked, hogy holnap a vezér szemben akar lenni a fejdelemmel csak magánosan. Ez a vezér még eddig jó barátsággal volt mihozzánk, és a bújdosó urak éppen nem panaszkodhatnak ellene: megvállik mint végzi; mert itt a változás könnyen megesik, és az ajándék a vezérekkel hátat fordíttat. Mi pedig nem vagyunk abban az állapotban, hogy adhassunk, sőt még mi is tőlök várunk. Aki pedig hatalma-

⁵⁹ *Koráci* közhasználatu népies alakja az új görög koraszion (*κοράσιον*) szónak, mely leányt jelent. Mikes ezt is magyaros hangzásúvá tette, mint majdnem minden idegen szót.

⁶⁰ Székelyes alakja Bertóknak.

⁶¹ Szavazatát.

sabb, az erősebb, és az kötheti meg pénzzel a török urakat, ezek pedig úgy tekintenek bennünket, mint olyanokat, akik mindenkor készen vannak a kérésre, de az adást — nec nominetur in vobis.⁶²

Itt mi elegenden vagyunk, elég tahint⁶³ ad a p^rta, eleget eszünk, de azzal ruhásabbak nem vagyunk, sem én, sem más. A mi urunknak pedig természete az, hogy kéretlen nem ad. Annyi esztendőktől fogvást, hogy szolgálom, soha semmit nem kértem. Édes néném, már el nem kezdem. Egy erdélyi nemesemberhez az nem illik, aki jobban szeret szükségben lenni. mintsem kérni. Az én hivatalom a, hogy szolgáljam híven, és hagyjam az Istenre a többi. Egy erdélyi nemesemberről nem lehet nagyobb gyalázatot mondani, mint azt, hogy az adomért szolgál. Tudja-e ked, hogy most csakhamar egy leányból asszonyt csinálnak? Nem tudom, hogy mikor lesz az a szerencsés nap, de azt tudom, hogy igen akarnám, ha az én lakodalmam olyan közel volna, mint azé a piros leányé. Én szeretem kedet, de úgy, ha az egészségre vigyáz.

16.

(XXVIII)

Jenikő. 16. Júl. 1719.

Aztot jól mondják, édes néném, hogy nincsen olyan jó társaság, aki egymástól meg ne válják. Beresényi uram az asszony-nyal és minden pereputtyjával⁶⁴ ide érkezvén, itt lesznek mindaddig, valamég Tarabiában⁶⁵ rendelt szállásokat elkészíttethetik. Tarabia pedig hozzánk földön fél órára vagy, vizen pedig

⁶² Szó se legyen róla köztetek.

⁶³ Helyesebben *ta'jin*, napi járandóság, ratio, adag, különösen régebben az idegen hatalmak követeinek adott pénzilleték és élelem. A török katonák napi élelemilletéke.

⁶⁴ Egész családjával, mindenestül.

⁶⁵ *Therapia*, a Boszporusz európai partján, Jenikőjtől félórát nyira fekvő szép helység, melynek pompás kikötője van. Nevé-egészséges fekvésétől vette, mert *Therapia* az egész Boszporusz-nak legegészségesebb és legkellemesebb nyaraló helye. Pompás palotája van itt a francia követségnek, mely egykor Ypsilanti hercegé volt s melyet a szultán confiscálván, a francia követnek ajándékoza; van továbbá a szultánnak is, mely régebben a Szuco családé volt. A falunak 4000 lakója van.

egy fertály óra. Hogy így esett, aztot igen bánom kedre való nézve. Tudom, hogy gyakorta meghántatja ked magát a tengeren, és hozzánk kirugaszkodik a tengeri lovakon. Az asszony ott közel lévén, gyakrabban múlathatta ked magát, és az idő inkább tölt, de már ezután tengeren kell ide jönni, mikor az asszonyhoz akar ked menni. Édes néném, patientia.⁶⁶ A ki erősebb, a hatalmasabb.

Azt jól tudja talám ked, hogy ki követje cselekedte aztot, hogy Bercsényi Pérából⁶⁷ kiköltözködjék addig, amíg oda érkezik, nem akarván véle egy városban lakni. Már most mind együvé szorúltunk, valamennyi bújdosok vagyunk, kettőn kívül, és itt várjuk, hogy hová fog bennünket vezetni a felleg, valamint az izraelítákat a pusztában. Nagy csuda lesz, ha még bennünket is el nem ugratnak innét. Aztot csak éppen azért bánnám, hogy kedtől messzebb lennék, de másként azt akarnók, hogy ma vinnének el innét; mert igen szoros helytt vagyunk, és ha égés volna, máshová nem szaladhatnánk, hanem a tengerbe kellene ugranunk. Én nyernék rajta, mint Birtók a csíksban, úszni sem tudok.

Édes néném, minden embernek az Isten rendelése alá kell magát vetni, főképpen a bújdosóknak; de még főképpen azoknak, akik Törökországban bújdosnak; mert sehol olyan hirtelenséggel a változás meg nem esik, mint itt. Mert itt semmi bizonyosabb dolgot magának nem ígérhet senki, mint azt, hogy bizonytalan az állapotja. Ihon már a békeség megvayon, mit remélhetünk? Olyan udvarral vagyon dolgunk, ahol a minis-terek mindennap változnak; ahol, ha ma egy dolgot elvégez az ember, holnap az ujjakkal ujra kell kezdeni; aztot pediglen ha az ajándékon nem kezdik, jó kezdetit sem lehet várni. Ez a mostani vezér a magyarokhoz magát jól mutatja, de a boldogulásoknak eszköze soha sem leszen; mert a hadakozást nem tudván, attól irtózik, és kész inkább mindenre hajolni, csak a hadakozásról ne halljon szóllani. Őnéki magának vagyon oka hozzá; mert legkissebb szerencsétlenségért a hadakozásban leteszik a vezéreket; békeséges időben pedig e jól tudja a dol-

⁶⁶ Türelem.

⁶⁷ Pera (törökül Bejoglu) Konstantinápoly legszebb és európaiak lakta városrésze, hol a követségek, francia, olasz színházak, iskolák, apáca- és szerzetes-kolostorok, templomok, szép kereskedések, kávéházak, vendéglők vannak. Ebben az európaiak csak magukban laknak s egy kis nyugati világot teremtetek itt maguknak a kelet kellő közepén, mely nagy ellentétet képez Konstantinápoly világával.

gokat folytatni. De ki ígérte azt nekünk, hogy állandó legyen a hozzánk való jóakarata? Hogyha pedig az elméjét megváltoztatják, mit nem várhatunk tőle? Csak már is az ő kopár szakállú Tihája⁶⁸ (udvari kapitánya) nagyobb idegenséggel vagyon hozzánk, mint azelőtt. Mindenféle dolog pedig ez által megyen a vezér eleiben. Mindennek ehhez kell menni, és csak ő általa kell folytatni a vezérrel való dolgot; és ha ezt megcsinálják azok, akik minálunk hatalmasabbak, és rosszunkot kívánják: oda leszünk a tyúkoknak.⁶⁹

A dícséretes ebben a vezérben, hogy az idegen országokról való dolgokban gyakorta kér tanácsot a mi fejedelmünktől, aztot béveszi, és követi, akinek is nagy eszét megismérte. De mindenkor csak reá megyek arra, hogy holnap, vagy holnapután találkozhatik olyan, ki megváltoztathatja elméjét. Ember-é? Igen is ember, megváltozhatik hát, és az ide való emberek abban inkább emberek, mintsem másutt. De, édes néném, mit vizsgálom én a jövőndöt? Hagyjuk azt a jövőndő urára; énnekem csak azon kell törődnöm, hogy mikor láthatom kedet, mikor nevethetek keddel, és mikor ehetünk káposztát. Ah! nem merek már a káposztáról szólni; mert a minap káposztás fazéknak nevezének — csak azért is úgy szeretem kedet, mint a káposztát; hát ked? Hát az egészség felől semmit sem írunk?

17.

(XXIX)

Jenikő, Aug. 9. 1719.

Hiszem szégyenlem én azt, édes néném, hogy nekem kell a császári városban történt dolgokat megírnom. Ha csak örökké otthon nem ülnénk, több híreket is tudnánk. A való, hogy ritka dolog, de amikor ked híreket ír, azokat ellehet hinni. De az hogy lehet, hogy ott helyben lévén még is töllem tudakozza ked, hogy mikor leszen audienciája⁷⁰ a császár követének, aki nem régen érkezett? Végtire talán azt is töllem fogja ked meg tudakozni, hogy mikor esik ott az esső. Ha szinte megnevetnek is érte, de engedelmeskedem, és megírhatom, hogy már megvolt. De talán azt sem tudja ked, hogy mi formában volt? azt is megírom. Aztot úgy tudja ked, mint a Miatyánkot, hogy

⁶⁸ *Kjája*, házgondnok, felügyelő, üzletvezető, főnök, ndvar-kapitány.

⁶⁹ Pórus járunk. Régi székelv szólásforma.

⁷⁰ *Audientia*, kihallgatás.

rendszerént, amikor a császár audienciát ad valamely követnek, elsőben ebédet adnak néki, és azután viszi bé a vezér a császárhoz, de a most nem lehetett; mert a törököknek ramazánjok⁷¹ vagyon; eztet tudja ked, azt is tudja ked, hogy a ramazán nállok olyan, mint nálunk a nagybőjt, és egy holnapig tart. Az is tudva vagyon kednél, hogy ők akkoron naplementig se nem esznek, se nem isznak csak egy csepp vizet is; még csak nem is dohányoznak, ami legnehezebb nekik. — — Ramazánja lévén tehát most a törököknek, ma két órakor reggel a követ a portára menvén, ott megvendégelték, és öt órakor a császár audienciájára vitték. Mind ezekből megláthatja ked, hogy az audencia ma volt. Már tudja ked, nem csak töllem, de talán tíz ember-től. Már azt várom, hogy holnap azt fogja ked töllem kérdeni, ha ked ehetnék-e, vagy alhatnék? Én pedig tudom, hogy alhatnám, mord kedvű is vagyok, de mégis egy kevésse szeretem kedet, jó étszakát is kívánok kednek.

18.

(XXX)

Békös,⁷² 16. Aug. 1719.

Látja ked, hogy Ázsiából írok kednek. Ha Amerikában volnék, Missisipiából is írnék kednek. Minket már úgy tekintsen ked, mint ázsiai magyarokat. Elég az, édes néném, hogy már öt naptól fogvást itt sátorok alatt vagyunk. A mellettünk való várost mind azelőtt, mind mostanában Békósnak híják. amely város ama híres Bithyniában vagyon. Tudja ked, micsoda híresek valának a rómaiak idejében a bithyniai királyok? — De azon nem törődöm, hanem azon törődöm, hogy nem Háromszéken vagyok. De ott jobb volna-e az Isten, mint itt? Nem —

⁷¹ A holdév tizenkét hónapjának kilencedike, melyet Ramazan el-Mubarek (az áldott Ramazan) néven is neveznek; bőjt hó.

⁷² *Bejkosz*, nagy török falu a Boszporusz ázsiai partján, közel a Fekete tengerhez. Öble az ó-korban Amykusz vagy a Dühöngő borostyán öble nevét viselte. Ezen öbl mellett lakott volt Amykusz király, itt volt sírja is, mely fölé valaki egy borostyán-fát ültetett. Ez a fa oly tulajdonsággal bírt, hogy annak minden levele azt, ki leszakította, dühöngővé tette és gyilkosságra ragadta. Ezen öblben hajdan igen sok orsóhal (Orca gladiator) volt; most azonban a Boszporuszból is kipusztultak.

mindenütt egy arányú az ő jósága. Itt akarja az Isten hogy légy, azért itt sétálj ezen a szép réten.

Az igaz, édes néném, hogy szép helytt vagyunk, — a sátoraink a tengerparton rendiben — ezt a gyönyörű kanálist végig látjuk — a Feketetenger zúgását jól halljuk — azok a nagy rettentő sajók előttünk mennek el a Feketetengeren. Ilyen kanális nincsen az egész világon talám — ennek a széle vagyon egy jó ágyú lövés, a hossza vagyon öt mélyföld, minde-nik végin egy nagy tenger, — hol lehetne másutt ilyen kanálist találni? A való, hogy ha más nemzet bírná ezt az országot, csudát csinálna ebből a kanálisból — két felől városokat, szép kastélyokat, házakat építenének. Való, hogy Európa szélén elég város vagyon, de másutt csak falúknak híják azokat. A többi között Jenikő, ahol mi lakunk, igen rút város, a többi ilyen sincsen. Ázsia felől pedig csaknem mindenütt pusztá — a császár parton lévő házai éppen nem császári házak, — micsoda nagy kár, olyan szép és kies helyeket pusztán hagyni ! De én ugyan meg nem építtetem, lássák ők.

Lehetetlen, édes néném, annyi halat látni, mint ebben a kanálisban vagyon. Egynehány ezeret vonnak ki egyszer a halászok. Hány ezer kél el abban a császári városban, és hány százezret szárazstának meg csak Jenikőben? Hát még a rettentő sok disznóhal⁷³ mennyi benne? Nem örömet hazud-nék, a szükség sem hozza magával, azért elmondhatom, hogy egyszer a többi között láttam egyszersmind legalább ezeret, mintha annyi nagy sereg sertést hajtottak volna le a vízen. Az igaz, édes néném, hogy mi itt jól vagyunk, a szép réten sétálunk; a fejdelem által hozatván a lovait, gyakorta fog vadászni menni. Aztot már észre vettem, hogy itt Ázsiában is úgy szeretem kedet, mint Európában, de gyakran kell nekem írni, és egy kevésbé hosszabb leveleket, és az egészségre kell vigyázni, főképpen mostanában; mert azt mondják, hogy ott keteknél nagy pestis⁷⁴ vagyon.

⁷³ A delfin (*Delphinus Phocaena*), mely disznóhal nevét a disznóéhoz hasonló hosszukás orrától kapta. A török is disznó-halnak (*domuz baligi*) nevezi. A Boszporuszban oly nagy tömegben láthatni néha, hogy a csolnakok alig képesek járni tőlük.

⁷⁴ *Pestis*, dögvész, döghalál. Különösen a keleti országokban otthonos hagymáz, mely rövid ideig tart, rothasztó ereje, a lágyék és hón alatti mirigyek gyuladása és genyedésbe átmenetele, végre a bőrön megjelenő pokolvar által jelentkezik.

19.

(XXXII)

Jenikő, 10. Octób. 1719.

Micsoda szép állapot az: tegnap ebédet Ázsiában ettem, vacsorát pedig Európában — ide pedig nem a levegőégben hoztak, hanem a vizen. Mindezekből megisméri ked, hogy ide visszajöttünk, és a táborozást elvégeztük. Az bizonyos, hogy nem az ellenség elől jöttünk el, hanem a sok esső elől, amelyet el nem lehetett úzni, noha két generális vagyon velünk. A mindennapi mulatság már itt abból fog állani, hogy vagy Beresényi uram jó mihozzánk, vagy mi megyünk hozzája. — A vadászat sem múlik el, hogy ellenünk ne vadászszanak a portán, mert a német követ legtöbbet azon elmélkedik, hogy nekünk árthasson; mi pedig legkissebben sem ártunk néki. És nem tudom, mi végre kívánja üldözni ezeket a szegény bujdosó magyarokat, akik itt a tengerparton csak dohányoznak sóhajtozással. Édes néném, vajjon az olyan világi üldözők olvassák-e az evangéliumot? Gondolják-e azt, hogy még bé is kell a szemeket hűnni egynehány száz esztendőig? Akkoron nem a kamaraszék eleiben citáltatunk,⁷⁵ sem nem annak törvénye szerint, mondják ki a sententiát⁷⁶: hanem a szerint a kegyes evangélium szerint, amely azt parancsolja a császároknak is, hogy megbocsássanak az ellenségnek, és a rosszért jót tegyenek. Az olyan ítélőszék, a hol az allegátiót⁷⁷ bé nem veszik, nemis az ország törvényt, hanem az evangéliumot teszik ott a fejedelmek eleiben. Akkoron egy fejedelem hejában fogja azt allegálni: a ministerim javallották nékem, hogy a bujdosó magyarokat bujdosásokban is üldözzem, és a politica ratio⁷⁸ arra vitt, hogy őket olyan állapotba vessem, amelyben jövődöben se árthassanak — az ilyen mentségre azt felelik: Nem kellett volna azon igyekezni, hogy elvegyed tőlök azt a kenyeret, a melyet én rendeltem nékik idegen országban, minekutána már elvetted volna az örökséget — a politica ratioért nem kellett volna jövődöbéli bizonytalan rosszért bizonyos rosszat követni felebarátidon. Ha mások is így gondolkoznának, békeség

⁷⁵ Idéztetünk.⁷⁶ Ítéletet.⁷⁷ Hivatkozás, fellebbezés, mentegetődzés.⁷⁸ Politikai ok.

ben maradnánk — talám gondolkodnak, de az ilyen gondolat csak általmegyén rajtok, valamint a purgatio.⁷⁹

A talám tudva nincsen kednél, hogy mi most is abban a szándékban vagyunk, hogy Franciaországban visszámenjük, és hacsak a mi akaratunkon állana, ma indulnánk meg; de csak az akarat áll mirajtunk, a tehetség pedig máson; mivel a fejdelem ezen szándéka iránt a francia udvarnak egynéhány rendbéli leveleket írván, arra egyenes választ nem vehetett még eddig. Az udvar se nem tiltja, se nem jóvállja az oda való menetelét világosan, amelyekből kitetszik, hogy nem kívánja az oda való menetelünket. Inimicus homo hoc facit⁸⁰ — akik itt miellenünk vannak, ott is ugyanazok gátolták meg utunkat: Franciaországot Orleáns herceg igazgatván, mivel a király még nem arra való. Ő mindenkor nagy barátságot mutatott a mi urunkhoz; az anyja pediglen, aki is egy házból való a mi fejedelemasszonyunkkal, úgy szerette mint a fiát mind holtig. De a fejedelmek között lévő atyafiság és barátság olyan, mint a nádszál; ha jól vagyon dolgoz, mind az atyafiság, mind a barátság fennvagyon; ha pedig rosszul vagyon, és reájok szorúlsz, csak azt mondják: nescio vos.⁸¹ E már rajtunk bételjesedett; mivel Orleans hercegnek az urunk még egy levelét sem vette. Annyi sok szép ígéretei után legkissebben dolgait ebben az országban a portán nem segítette. Ilyen a fejedelmek barátsága, ilyen reménység nélkül lehet hozzájuk folyamodni mindazoknak, akikre szükségek nincsen. És csak úgy bánnak az emberrel, valamint a citronnal, amelyből a levét kifacsarván, azután elvetik. — Ha a forrásból jól iszunk, azután annak hátot fordítunk. — Reánk pedig most nincs szükség, az elmúltat elfelejtették, és a hatalom kezekben lévén, jövendőre nem hajtanak. A ked mondása szerént derék állapot a szerencsén fekünni — a való, hogy az olyan ágy nem igen állandó, de amég tart, addig csak jó rajta fekünni.

Meg nem kell édes néném, az ígéretet másolni. A nemes vér amit fogad, megtartja. Ha magyarországi volna ked, tartának valamitől; de erdélyi lévén, ott a nemes asszonyoknak a szavok olyan állandó, valamint a brassai havas — tartsa meg hát ked ígéretét, és három vagy négy hónapját a télnek töltsse el ked itt a magyar asszonyokkal. Való, hogy ked lesz egyedül erdélyi; de egy erdélyi asszony nem ér-é annyit, mint tíz magyarországi? A rózsza többet ér a kórónál — a nap fényesebb

⁷⁹ Tulajdonképen tisztulás; itt orvosi szer hatása értendő.

⁸⁰ Az ellenség cselekszi ezt.

⁸¹ Nem ismerlek benneteket.

a holdnál. Mikor Magyarországon fogyatkozás vagy a napban, csak egy erdélyi asszonyt vigyenek oda, annak szépsége elég fényességet ad. E nem dicséret, hanem igaz mondás. Ha az isten őket szebbeknek teremtette másoknál, ki tehet arról? Arról sem tehet senki is, ha lefekszem, mert tizenegy az óra. Ha a szerencsén nem fekszem is, csak jól alugyam — jobb az egészség annál. Ezután csak azt nézem, mikor fog ked ide érkezni, de minden pereputyástól kell ide jönni.

20.

(XXXIII)

Jenikő, 7. Mart. 1720.

No már édes néném, vegyük elé a pennát és tisztítsuk meg a penészes kalamárist; mert már ezután az íráshoz kell fogni, a postákat kell küldözni, a híreket fel kell ébresztetni. Ma nyolcad napja, hogy itt a telet kitelelvén elhagya ked bennünket, mint szent Pál az oláhokat,⁸² és a császári városban lévő székebe visszahelyezteté ked magát. De már ott a restséget nem kell hevertetni, hanem íratni. Én pedig majd olyan hírt küldök kednek tenger hajjain, amelyen mind a két füle megcsendül kednek⁸³ — jó, hogy több füle nincs kettőnél. De legelőször szép színű és jó szagú hírt írok, azután írom meg a csendülő hírt. Tegnap a jancsáraga ceremóniával küldé ajándékot az urunknak. Az ajándék sok szép virágból és sokféle gyümölcsből állott. Már előre tudom, hogy erre mit mond ked — erre azt fogja ked mondani: a bizony egyetlen ajándék volt — asszonyhoz illett volna virágot küldeni ajándékban, és ha a jancsáraga azt az ajándékot asszonynak küldötte volna, azért dicsérném; de, hogy egy generális virágot küldjön egy fejedelemnek, azt soha sem tartom illendőnek. Ha ezeket mondja ked, én azt mondom: mert más országban nevetséges dolog volna, de azt tudja ked, hogy itt nem lehet ajándékot küldeni egy asszonynak, annál is inkább halálos vétek volna itt, ha egy asszony ajándékot küldene egy férfinak, hacsak egy szál rózsából állana is.

Való, hogy az ilyen ajándék nekünk visszatetszik, és mi

⁸² *Itt hagyni, mint sz. Pál az oláhokat*, tréfás közmondás, mely egy jelentésű ezzel: Ott hagyni a faképnél, azaz rögtön, bucsúztatlanul eltávozni.

⁸³ Azt tartja a köznép, hogy hírt hall, ha a füle megcsendül.

asszonyhoz illendő ajándéknak tartjuk, de azt kell megvizsgálnunk, hogy itt szokás, a mi pedig szokás valahol, az illendő is abban az országban. Angliában ha az asszonyok a korcsomára mennek, azért senki nem ítéli meg őket; mert szokás. Spanyolország szélyin az asszonyok egy kis malacot hordoznak az ölükben, valamint másutt hordozzák a kis kutyácskákat. Franciában, vagy másutt egy úri asszony a hintójába ül, estig oda jár, ahova szereti; itt pedig egy török úrnak felesége esztendeig sem megyen ki a házból. Lengyelországban a papok a sekrestyében lévő szentelt vízben teszik az égett bort, hogy meghűljön amíg a misét elvégzik; nálunk megengednék-e aztot? Nálunk szégyenlene dohányozni egy úri asszony, itt pedig mind dohányoznak. Khinában az olyan leány megyen hamarabb férjhez, akinek leghosszabb a füle, és ha a vállát éri; nálunk pedig az olyantól elszaladnának. Itt csak az ujjokkal esznek; nálunk pedig késsel, villával. Hát az jó szokás-e, hogy a tatár nemes asszonyok megfűrják az orrokat, és nagy ezüst karikát vonnak belé valamint a fülbevaló. Az országban lévő szokást kell hát megtudnunk, ha arról akarunk ítélni. — — Mondjuk hát, hogy a jancsáraga küldhetett virágot; mivel itt szokás.

De, édes néném, készítse ked a füleit a rossz hírre. A való, hogy aztot előre el lehetett látni, de teljességgel nem gondolhatta volna az ember. A mi jóakaróink addig munkálkodtanak ellenünk, hogy megnyerték a pereket, és innét is ki akarnak bennünket tudni, mintha terhekre volnánk. Ma reggel hívatta a vezér Horváth Ferencet, és azt izené a fejedelemnek általa, hogy a porta jobb és alkalmasabb helyt akar rendelni a magyaroknak Jenikőnél. A mi urunk, mint igaz keresztény fejedelem, csendes elmével vette ezt az izenetet, és abban a változtatás változást nem okozhata. Elmondhatta volna Dáviddal: *Usque quo exaltabitur inimicus meus super me*⁸⁴ és: *piruljanak meg mind azok, akik az én nyomorúságimon örülnek*. De a Krisztus tanítását követvén, áldást kért üldözőire, nem is a portának tulajdonította azt a változást, hanem annak a követnek, aki ártalmunkra igyekszik. Ha az isten mivelünk, kicsoda ellenünk? Még nem tudhatom, micsoda helyre akarnak bennünket repíteni. De még nem olyan hamar lészen az elmenetel, amelyet szívesen bánom azért, hogy egymástól tovább esünk. Mindezekről legelső alkalmatossággal tudósítan fogom kedet. Jó egészséget is kívánok. Ámen.

⁸⁴ Meddig fog az én ellenségem fölém magasztaltatni?

Üssék meg a dobot, fújják meg a készülőt, édes néném, már mi készen vagyunk. A gálya,⁸⁵ aki urunkot fogja vinni, itt vagy. Amely hajók a portékát és a fejedelem embereit fogják vinni, azok itt már rakodva vannak. Bercsényi úrnak egy nagy hajót rendeltek. Már mind az egész bagázsia⁸⁶ elindult, csak mi maradtunk még hátra. Forgács úr velünk lesz, és egynehány alávaló cseléden kívül hárman vagy négyen leszünk a fejedelemmel és hét órákor reggel mi is abban a nagy vízi hintóban ülünk.

Tegnap pedig a fejedelem csak különösen szemben volt a vezérrel, és tőle elbúcsúzáván, nagy barátságát mutatta a fejedelemhez, és meg is ajándékozta egy szép török flintával,⁸⁷ és nagy barátságosan váltak meg egymástól. De gondolja el ked, hogy a török micsodaféle beszédekkel él. A fejedelem beszéd közben mondotta a vezérnek, hogy talám messze vagy Rodostó, és hogy közelebb szeretett volna lenni a portához; erre a vezér mondá, hogy ha egy kevésbé messze van is, de a hely alkalmas. — De ne gondoljad, hogy messze legyen; mert csak annyira vagy, hogy ha a riskását megfőzik, oda vihetik melegen. Ítéld el az ember az ő török mondását! elég a, hogy mindjárt megindulunk, és még ezt a levelet be kell pecsétel-nem, azért most többet nem írhatok, hanem ha helybe érkezünk, mindenekről tudósítani fogom az édes nénémét, akinek Istentől jó egészséget kívánok, és láthassam meg kedet, mentől hamarabb. Hanem csak arra kérem kedet, hogy írjon mentől gyakrabban; én pedig azt el nem mulatom. Pola tétí⁸⁸

⁸⁵ *Gálya* (a görög γαῦλος, olasz galea), mintegy 130—140 láb hosszú, 16—20 láb széles, két árboccal s körülbelül 50 evezővel és tíz ágyuval ellátott tengeri hajó, melyet kapitánya kormányoz s mely könnyűsége miatt a szirtek és zátonyok között igen használható.

⁸⁶ Podgyász, málha, franciául: bagage, olaszul: bagaglio.

⁸⁷ *Flinta*, idegen szó, mely az angol *flint*, tűzkőből származik; jelent hosszú kézi puskát, milyen a gyalog katonaságé.

⁸⁸ *Pola tétí*, rövidített alakja ἑῷ πολλῇ ἔτη (olv. Isz polla éti) vagy εἰς ἔτη πολλὰ (olv. Isz éti polla) új-görög üdvözlésnek (Sok évig t. i. élj), mi a magyar «Isten éltesen»-nek felel meg.

édes néném, és az egészségre igen kell vigyázni. Mi ezennel megindulunk, már hét az óra.

22.

XXXVI.

Rodostó. 24. April. 1720.

Édes néném, ha nem mondanám is, hogy ide érkezünk, csak arról megüsméri ked, hogy honnét dátálom a leveletem. Elég a, hogy az Isten szerencsésen ide hozott mindnyájunkot. És mihent ide érkezett Bercsényi úr, mindjárt anagrammát⁸⁹ csinált a város nevéből, és ez jött ki belőle: Ostorod — ez igen hozzá illik a bújdosókhoz. Elég a, hogy erről eleget lehetne elmélkedni, de azt hagyjuk másszorra, most pedig fogadásom szerint hadd írjak meg mindeneket kednek.

Legelőször is ott kezdem el, hogy Jenikőből 16-án indulánk meg. Már a gálya készen várta a fejedelmet. Amely igen nagy méltóságára esett a fejedelemnek, hogy a császár gályát küldött számára. A gálya is a nagyobbak közül való volt; mivel 26 pár lapát vont a gályát — mindenik lapáton kin 4, kin 3 ember volt — mind egészen 220 rab vont a gályát — azon kívül 100 fegyveres léventi,⁹⁰ vagy hajdú benne, egyszóval a gályában voltak mindnyájan 400. A gályás főtiszt basa volt, a fejedelem mellett lévő császár kapicsi basája⁹¹ velünk volt, azon kívül egy csorbasi.⁹² Hét órakor a fejedelem a gályába szállván, tiszteletnek okáért az ágyúval lőttenek, a vasmacsákat⁹³ felvonák, és vonni kezdék a gályát. — A császár kastélyát meghaladván,

⁸⁹ *Anagramma*, vers és szójáték, midőn valamely verssornak szavai vagy egy szónak betűi más értelmű sorrá vagy szóvá rakatnak össze.

⁹⁰ *Léventi* új-görög szó (Λεβέντης = olv. leventisz), mely alapjelentményében a török tengerészetben szolgáló önkénytest, módosult értelmében kalózt, rablót jelent, átvitt értelemben hőst, derék vitézt is jelent, melyből aztán a magyar *levente* szó is származott.

⁹¹ *Kapidsi basi*, főajtónálló; ma ezt a megtisztelő címet vidéken és olyanok is kapják, kik tényleg nincsenek ily állásban. A nálunk divatos kir. tanácsos címmel megegyező.

⁹² Helyesebben *csorbadi*, alapjelentményében levesosztó, régebben a janicsárezred parancsnoka; ma tehetős földbirtokost, kereskedőt jelent.

⁹³ Horgony.

ellenkező szélre találánk, a szigetek felé kételenítetténk venni útunkat, amely szigeteket nevezik *Insula Principum*.⁹⁴ Forgács úr azt észre vévén, hogy nem az volna a rodostói út, és nem tudván az okát, hogy miért megyünk a szigetek felé, azonnal megijede és kezdé a fejdelemnek mondani, hogy a porta megcsalta, és nem Rodostóba viszi, hanem Nikodémiában,⁹⁵ a hol Tököli volt. A fejdelemnek haszontalan vala bátorítani és mondani, hogy talám a szelet akarják megnyerni, vagy más okok lehet, és attól nem tart, hogy Nikomédiában vigyék, és arra okot nem adott a portának, hogy akarhatja ellen vitesse valahová — mind ez haszontalan vala; mert minden bizonynyal elhitette vala magával, hogy Nikomédiában visznek, és mindaddig tartta attól, valamíg a szigeteket el nem érők. Ott megszállva 11 órakor, ebéd után Bercsényi úr is oda érkezék. Másnap is a szél ellenkező lévén estig, este pedig hat órakor onnét elindulánk jó széllel Rodostó felé — egész éjszaka jó szelünk lévén, a vitorlákat felvonták, és nem kellett lapátokkal vonni. A harmadik napon 8 órakor reggel a herakleai portusba⁹⁶ bementünk, és vasmacskákat vetének le. A kapicsi basa pedig előre Rodostóra mene, hogy rendelést tenne a szállások iránt, és mindaddig itt kellett nekünk maradni. 21-én a kapicsi basa a fejdelemnek tudtára adta, hogy már készen vol-

⁹⁴ A *Herceg-szigetek* (törökül Kizil Adalár) a Márvány-tengerben nem messzire fekszenek Konstantinápolytól, melylyel élénk hajóközlekedésben állanak, számra kilenc és következők: Prote, Antigone, Kalki, Plate, Oxeia, Pyti, Antirobidosz, Nanidro és Prin-kipo. Ez utóbbi kellemes nyaralója a gazdag konstantinápolyiaknak.

⁹⁵ *Nikomédia* (Izsmid) fekszik a Márványtengernek mélyen fekvő Izsmidi öble mellett egy dombon, 13.000 lakossal. Itt tölté viszontagságos életének utolsó éveit gróf Thököli Imre, II. Rákóczi Ferenc mostoha atyja. Ő ugyanis a karlovici békekötés után, melybe kérelme dacára nem foglalták bele a szerződő felek, 1699-ben Konstantinápolyba vonult, onnan azonban a német kormány akarata szerint Nikomédiába küldötte őt a török. Száműzetésében osztozkodott vele hőslelkű neje, Zrínyi Ilona is. 1702-ben telepedtek meg itt. Itt vették hírért, hogy Rákóczi Ferenc megszabadult neustadti börtönéből, s e hír volt Zrínyi Ilona utolsó öröme, mert már 1704. február 18-án elhunyt. Teteme Galatában, Konstantinápoly külvárosában, a jezsuiták templomában tétetett örök nyugalomra. Thököli Imre 1705-ben szept. 13-án halt meg. Eltemettetett Nikomédiában az örmény temetőben.

⁹⁶ A *herakleai kikötő* ma *Erekli* néven nevezetik s egyike a biztosabb és jobb kikötőknek a Márvány-tengerben. A gőzösök is érintik e kikötőt.

nának a szállások, ma öt órakor reggel megindulánk, és 11 órakor délelőtt Rodostóhoz érkezünk. A fejdelem azonnal kiszáll a gályából, és a lovak parton lévén, pompával kísérek a városban lévő fő tisztek a fejdelmet szállásáig.

Édes néném, nem egy kis uraság a gályán járni. Ott a nagy rendtartás legkisebb dologban is, a nagy csendesség. Amikor kétszáz ember megrándítja, csak elhiheti ked, hogy jól meg vagy on rándítva, aztot pedig mind egyszersmind, az 52 lapátot egyszersmind teszik a vízbe — egy lapátnak a hosszsága vagy on legalább öt ölnyi. Igen szép mulatság azt nézni, de meg, ha az ember azt gondolja, hogy azok a szegény rabok csaknem mind keresztények, és hogy holtig ott kell maradni nekik; megesik az ember szíve rajtok. Azon kívül is a gályavonás igen nehéz munka, aki azt nem látta, nem lehet annak azt kigondolni — azt gondolná az ember, hogy mindeniknek az egész karja kiszakad, úgy megrántja a lapát őket.

A való, hogy az ételőket megadják, de a ruházatjuk csak rongyból áll. A mieink mégis ingben dolgoztanak azért, hogy a fejdelem ott volt, és ugyan ezért az okért is nem bántak rosszul vélek, de másként ing nélkül dolgoznak, és a verést legkissebbért szenvedniök, kell, amint magok is mondták szegények. Amidőn valamit akarnak nekik parancsolni, csak süvöltenek — már ők azt tudják, mire való, és egyszersmind fognak a munkához. Az ő székek úgy vannak rendiben egymás után kétfelől, valamint a templomban szoktak lenni — közepette utca vagy on, a hol szüntelen járnak alá s fel a tisztek, és azt nézik, ha valamelyik nem vonja-e jól a lapátot, ha beszélnek-e egymással? Kinek-kinek a maga helyében kell maradni, oda vannak láncolva, és mihent a vonást elhagyják, le kell ülni, és ugyanazon helyben kell alunniok is. Egyébkor soha sem szabad felállani, hanem amikor a gályát vonják, és olyankor igen szomorú zörgést hall az ember; mert csak a sok lánc zörgésit lehet hallani.

Mind ezekre azt mondaná ked, hogy lehetetlen ezeknek a szegény raboknak, hogy szabadságokat ne sóhajtsák; mindazonáltal mégis vannak olyanok, akik azt a szomorú életet megszokták; mivel én beszéltem két magyar rabbal, akik húsz esztendőttől fogvást vannak a gályán, és mondtam, hogy ha nem lehet-e olyan módot találni abban, hogy megszabadulhasanak? Csak ezt felelék erre: miért mennénk mi Magyarországb an? Feleségünk, gyermekünk talám már megholtanak — ott mi is mivel élnénk? Itt ételt adnak, és megszoktuk már ezt a nyomorúságot. A való hogy nem vártam ezt a feleletet tőlök, másként is gondolkodnám, ha helyettek volnék. A mi gá-

lyánkon mindenféle nemzetekből valának: magyar, francia lengyel, muszka. A Noé bárkájában nem volt ennyiféle nemzetiség, kiveszem az állatokat.

Elég a, hogy az egész bujdosó magyarok itt vannak. Kinek-kinek itt vagyon elhintve a kenyere — addig csak itt kell lenni, amíg abban tart. Kinek-kinek pedig bőven elegendő és tágas szállása vagyon — csak én egy szolgával egy gazdag örménynek egész házáat bírom, és mindenik háznak vagyon egy kis kertje. —

Elég a, hogy mi már itt helyben vagyunk — a bújdosásban is bújdosnunk kell — az Isten fizesse meg annak, aki az oka. Mint leszünk, hogy leszünk ezután, azt hagyjuk az Isten akaratjára: — ő hozott bennünket ide, ő is viseli gondunkat. Akik mivelünk rosszat akartak tenni, azoknak rossz szándékjokat az Isten javunkra fordította; mert noha még nem ismerem a várost, se körül való helyeit, de azt elmondhatom, hogy háláadással tartozunk Istennek ide való hozásáért; mert sokkal tágasabban vagyunk szállva, mint abban a nyomorúlt Jenikőben. Az egész szállásaink a város szélén vannak, csak egyet lépek, már a mezőn vagyok. — De lakó helyünkről legelső alkalmatossággal bővebben írok, és nekem úgy tetszik, hogy most eleget írtam, és 11 órakor ideje volna lefeküdni; mert az csudálatos dolog, hogy az embereknek és az asszonyoknak itt is úgy kell alunni, mint másutt. De mindenekelőtte elvessem a pennát, arra kérem kedet, hogy a hozzám való szeretet meg ne fagyjon, és egészségire igen vigyázzon. Innét oda mindennap mennek hajók, és akármelyik hajósnak a levelét oda adhatja ked. Jó étszakát, édes néném.

23.

(XXXVII)

Rodostó, 28. Máj 1720.

Már mi itt derék házastüzes⁹⁷ emberek vagyunk, és úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejthetem Zágont. De tréfa nélkül, édes néném, mi itt igen szép kies helytt vagyunk. A város elég nagy és elég szép, a tengerparton lévő kies és tágas oldalon fekszik. Az is való, hogy Európának éppen a szélén

⁹⁷ *Házastüzes*, akinek háza, tüze, azaz tűzhelye van.

vagyunk. Lóháton innét Konstancinápolyba két nap könnyen el lehet menni; tengeren pedig egy nap. Az bizonyos, hogy sehol a fejedelemnek jobb lakóhelyt nem adhattak volna. Akármely felé menjen az ember, mindenütt a szép mező, de nem pusztá mező; mivel itt mindenütt a földet jól megművelik, a faluk mellett lévő mezők nem puszták, és ennek a városnak a földje olyan művelt, valamint egy jól megművelt kert — kivált mostanában gyönyörűséggel nézi az ember itt a szántóföldeket és a szőlőket és a sok veteményes kerteket. Itt pedig annyi szőlőhegyek vannak, hogy másutt egy vármegyében elég volna — azokat pedig igen jól művelik, és azokban a sok gyümölcsfák úgy tetszenek, mintha mind kertek volnának. Itt pedig meg nem karózzák a szőlőt, mint nálunk, azért is az ágak mind le vannak hajolva, a szőlőgerezdet a levelek befödve a földet is árnyékban tartják, ez pedig szükséges ezen a meleg földön, ahol nyárban igen kevés eső jár — így a föld nedvesen marad, és a szőlő nem szárad el.

Itt, a való, sok veteményes kertek vannak, az ide való szokás szerint jól művelik, de nem lehet a mieinkhez hasonlítani. Gyapotat pedig sehol annyit nem vetnek, mint itt, és a gyapotból való kereskedés itt igen nagy. Torda vármegyében, gondolom, hogy meg teremne, de a mi kokány⁹⁸ földünkön elegendő melege nem volna. Itt az asszonyoknak egész esztendő által csak az (a dolgok), hogy a gyapotot elvessek, megszedjék, eladják, vagy megfonják. Májusban vetik el, és októberben szedik meg. Való, hogy sok bibelődés vagyon a gyapottal, de mint-hogy itt az asszonyoknak semmi más külső munkájok nincsen, azért arra reá érkeznek.

A város felől azt mondhatom, hogy ezen a földön elmondhatni egy szép városnak, amely nem olyan széles, mint hosszú. De akármely szép házak legyenek itt a városokon, nem tetszhetnek szépeknek; mivel az utcára nem hagynak ablakokat, kivált a törökök azért, hogy a feleségek ki ne láthassanak — micsoda szép dolog az irigység! A piaca a városnak ipen bőv — a sokféle szárnyas állat, gyümölcs, kerti vetemény itt olcsó — amíg ide nem jöttünk, még minden olcsóbb volt. De ha egy kis drágaságot okoztunk is, de a való, hogy csendességet is okoztunk; mert a lakosok magok mondják, hogy a míg ide nem jöttünk, ahol most vagyunk szállva, ott az utcákon nappal is

⁹⁸ Kokány alapjelentményében a szőlőnek kacsa, fogódzó görbe szára; átvitt értelemben girbe-gurba, darabos jelentés sel bír.

félve jártanak az asszonyok és leányok; estve felé pedig akit kívül találhattak, azt elragadták. — — — Még gyilkosságok is estenek, ezeket pedig a jancsárok, görögök és örmények követték, de már most lekisebbet sem hallani. Estve kiki sétálhat az utcákon, semmitől nem tarthat. A való, hogy mink is sokan vagyunk, de legkisebb dolog ha történnék, a kapunkon lévő 30 jancsár megtanítaná azokat, akik valamely garázdát⁹⁹ akarnának indítani. Nem is lehet már csendesebb hely, mint ahol mi lakunk — estve idegen jancsárt, se görögöt nem látunk, noha a szép időkben 11 óráig is kint vagyunk. Csak ilyen hamar is mármicsoda hasznára vagyunk a városnak, hát még ezután. Csak azt bánom, hogy messze vagyon Bercsényi úr tőlünk: ő nem bánja, mert ritkábban megyünk hozzája, és annyiival kevesebb lesz a költség. De mit tudunk tenni, ha messze is, csak oda kell menni — hát hogy töltsük az időt? Még az asszonyok sem szeretik aztot, de mit tehetnek velünk együtt róla? A való, hogy a nem nekik alkalmatlanabb, hanem nekünk; mert csak el kell hozzájuk menni, valamint az úr dolgára.¹⁰⁰

Már eleget beszéltem a városról és a földjéről; hanem már a mi házunknál lévő szokásról kell szólni, és az idő töltéséről. A való, hogy egy klastromban nincsen nagyobb rendtartás, mint a fejdelem házánál. Ezek pedig azok a rendtartások: Reggel hatodfél órakor a dobot megütik, akkor a cselédeknek fel kell kelni, és készen kell lenni hat órára. Hat órakor dobolnak, és akkor a fejdelem fellöltözik — azután a kápolnába megyen és misét hallgat. Mise után az ebédlőházba megyen — ott kávéit iszunk és dohányozunk. Amikor az óra három fertály nyolcra, akkor elsőt dobolnak misére, nyolc órakor másodikat és egy kis idő múlva harmadikat dobolnak — akkor a fejdelem misére megyen, mise után a maga házába megyen, és kiki oda megyen, ahova tetszik. Tizenegyedfél órakor megütik a dobot ebédre, és tizenkét órakor az asztalhoz ülünk, és törvényt tesszünk a tyúkokra. Harmadfél órakor a fejdelem csak magánosan a kápolnába megyen, és ott vagyon három óráig. Mikor az óra három fertály ötre, akkor elsőt dobolnak estvéli imádságra

⁹⁹ *Garázda* és *garázna*, régi használatban veszekedés, perlekedés, ma csak melléknévi jelentésben használtatik: garázda ember a veszekedő, civakodó, házsártos ember. A főnév: garázdaság.

¹⁰⁰ Tulajdonképeni értelemben a jobbágyoktól a földesuraknak szolgáltatandó munka, a robot.

öt órákor másodikát és egy kevés idő múlva harmadikát — akkor a fejdelem a kápolnába megyen és azután kiki eloszlik. Vacsorára hetedfél órákor dobolnak. A vacsora nem tartván sokáig, nyolc órákor a fejdelem levetkezik, de leggyakrabban le nem fekszik még akkor, és reggel, ha szinte hat órákor öltözik is fel, de éjjeli két órákor felkél. Azt pedig ne gondolja ked, hogy legkisebb változás is legyen mind-ezekben. Ha szinte a fejdelem beteg volna is, akkor is mind egyaránt folynak a rendek. Hatodfél órákor felkelni nem kicsiny dolog, de el nem múlatom azért, hogy kedvét találjam, és mindenkor jelen vagyok mikor öltözik — a hivatalom is azt hozza magával, hogy vígyázzak a cselédekre.

Ezek tekát a mi klastromunkbeli rendtartásink. Ami pedig a mulatságot és az időtöltést illeti, a sokféle, és kiki a maga hajlandóságát követi. A fejdelem minden héten lóra ül kétszer, és estig oda vadászunk; mert itt igen sok fogoly és nyúl vagyon — veres fogoly több vagyon, mint szürke. Mikor pedig vadászni nem megyen a fejdelem, akkor csak a sok írásban tölti az időt. Mink is jobban töltlenők, ha lehetne, mert az ember nem mehet örökké sétálni, nem lehet mindenkor a mezőn vándorlani: az ide való emberekkel pedig nem lehet társalkodni. Itt az idegen senki házához nem mehet. Kivált az örmények inkább féltik feleségeket, mintsem a törökök. Még nem láthattam a szomszéd asszonyomat. Napjában tízszer is a kapuja előtt kell elmennem, és ha a kapuban talál lenni, úgy szalad töllem, mint az ördögtől, és bészárja a kapuját. Nem törődöm rajta; mert közönségesen az örmény asszonyok olyan fejérek, mint a cigánynék. Ebből elítélheti ked, hogy itt a lakosokkal semmi ismeretség nem lehet, nem is veszünk semmit; mert itt ki szöcs, ki szabó. Valami főrenden lévő emberek itt nincsenek, akikhez mehetnénk. Török urak vannak, de unalmas dolog törököt látogatni: egyik a, hogy törökül nem tudok; másik a, hogy ha az ember hozzájuk megyen, elsőben no ülj le — ezután egy pipa dohányt ad, egy findza kávé — hatot vagy hetet szól az emberhez, azután tíz óráig is elhallgatna, ha az ember azt elvárná. Ők a beszélgetéshez, nyájassághoz épen nem tudnak. Minden multságunk tehát abban áll, hogy Bercsényi úrhoz megyünk vagy ebédre, vagy vacsorára — ott mégis nevetünk a kis Zsuzsival: ¹⁰¹ mert az asszonynyal ¹⁰² reá kell az embernek tartani magát, valamint a kompódi nemes-

¹⁰¹ Kőszeghy Zsuzsi, Rákóczi fegyvertöltőjének leánya.

¹⁰² Bercsényinével.

asszonynak. A már csak a régi dolgokat szereti beszélni, hogy leánykorában micsoda mulatsági voltanak. Azt jól tudja ked, hogy nekem ahhoz semmi kedvem nincsen. — Ennekem amicusodás természetem vagy, elhallgathatom az embert három óráig is, hogy egyet ne szóljak, de azután kérdje meg ked tőlem, mit beszéltek nekem? egy szót sem tudnék megmondani belőle. Így vagyok azzal az úri asszonynyal. Két óráig sem szólok egyet. Ha nevet, én is nevetek, de sokszor nem tudom, mit — azt gondolja, hogy én azokat mind nagy figyelmetességgel hallgatom. Ugyanis, ha én régi dolgokkal akarom az időt tölteni, a Nagy Sándor históriáját olvasom,¹⁰³ az elég régi.

Mindezekből megláthatja ked, hogy micsoda városban telepíttenek le bennünket; annak micsodás lakosi vannak, micsoda környéke; itt micsodás szokást tartunk. De azt még meg nem mondtam kednek, hogy én micsodás szokást tartok. Az én szokásom a, hogy tíz órakor lefekszem, és a szemeimet bezárom, és rend szerint azokat fel nem nyitom más nap hatodfél óráig. Ezt a dícséretes szokást mind télben, mind nyárban megtartom. Azért ez a levél olyan hosszú, hogy már tíz az óra, alugyunk hát, édes néném. De az egészségre kell vigyázni, ha azt akarja ked, hogy gyakran írjak. Másszor többet vagy kevesebbet. Ihon azt majd elfelejtettem megírni, hogy a veszett köszvény az urunkra jött alkalmatlankodni.

24.

(XXXVIII)

Rodostó, 23. Aug 1720.

Hogy a ked kis ujja meggyógyúljon, azt igen szükséges kednek megtudni, hogy mi négy napig elhagytuk volt Rodostót, és négy mélyföldnyire voltunk savanyúvizet innia. De azt elsőben meg kell kednek írni, hogy mi végre ittuk a savanyúvizet? Ide nem messze egy tócsás hely vagy, amelynek szélessége és hosszasága lehet tizenöt ölnyi. Ebben az időben, akiknek valami nyavalyájok vagy, abban a sárban megferednek.¹⁰⁴ Negyven, ötven mélyföldnyiről ide eljönnek az emberek

¹⁰³ Valószínűleg Haller János Hármaskönyvéből, mely 1695-ben jelent meg Kolozsvárott s melyet Mikes kolozsvári iskolázása alatt szerzett meg.

¹⁰⁴ Erdélyies alakja a fürödni szónak.

szekereken feleségestől, gyermekestől. Hús vagy harminc szekeret meg lehet látni a sár körül, és abban a sok asszony, férfi, gyermek úgy hevernek, nem különben, valamint a seretések — mikor a sárból kimennek, ítélje el ked, micsodások? mert a nem egyéb, hanem kemény fekete sár, a melybe erővel kell lemenni. A lakosok, nem tudom honnét vették, de azt tartják, hogy igen hasznos. Én ugyan nem láttam, hogy valakinek használt volna. Magam is bementem abba az ocsmány sárba a többivel, nem a szükségért, hanem azért, hogy mondhassam, hogy sárba hevertém.

Nyarban pedig a bialoknak igen kedves múlatóhelye az a sár. De a görög papok azért, hogy egynehány polturát¹⁰⁵ nyerhessenek, azt mondják, hogy elsőben meg kell azt szentelni; mert másként nem használna. De a még nem elég; mert abból az utálatos sárból kikelvén, a traditio¹⁰⁶ szerént és a Hippokrates¹⁰⁷ parancsolatjából a savanyúvízre kell menni. abból harmad napig kell innia, amennyit lehet, hogyha azt akarja valaki, hogy úgy megtisztúljon mint a kristály. Mi is tehát a föld népének régi bevett szokását akarván követni, oda mentünk, és ott találtunk legalább kétszáz férfiat, asszonyt és gyermekeket. De minthogy a görög papok semmi alkalmatosságot sem múlatnak el, ahol egynehány polturát nyerhetnek, azért ezt a vizet is meg kellett szentelni; mert a nélkül nem volna hasznos. A víz kősziklákból folyt ki, de mégis nem tiszta, és a sok nép aztat felzavarván sáros vizet iszik. Mink is másnap, hogy oda érkeztünk, elkezdettük az italt, és egy nagy üst tele volt vízzel a tűzön; mert melegen kell innia. És sokan voltunk, akik ittuk. De micsoda savanyúvíz, édes néném! Épen a sárhoz illik; mert ha egyik utálatos, a másika fertelmes. Mi azt gondoltuk elsőben, hogy olyan savanyúvíz, mint nálunk vagyon. de mikor megkóstoltuk, lehetetlen volt egy cseppet elnyelni; mert csak tiszta sós víz, az is rossz ízű. Mindazonáltal lassanként egymásra való nézve mindenikünk megivott harmad napig tizenkét ejtelnyit¹⁰⁸ belőle. Némelyik többet; mert aki legtöbbet iszik

¹⁰⁵ *Poltura* vagy poltra, használatból rég kiment pénznem, mely másfél krajcár, azaz félgaras értékű volt.

¹⁰⁶ Hagyomány.

¹⁰⁷ Hippokrates, az orvosi tudomány atyja, az ó-kor leghiresebb orvosa 460-ban született Kr. e. Kosz szigetén (ma törökül Sztankoi). 72 iratot hagyott hátra. A gyógytudományban nagy fontosságot helyez a diétúra. Ő az orvostudományban a dogmatikának megalapítója.

¹⁰⁸ *Ejtel* székely higmérték, mely körülbelől egy itcének felel meg.

aztot legtöbbet is purgálja.¹⁰⁹ A vizet ebédig kell innia, és addig szüntelen kell járni, vagy futni, hogy jobban használjon. Forgács úr, minthogy egyiket sem vihette végbe, azért lóra ült, és üggettette a lovát, és így rázatta magát, és mikor érzette, hogy a víz munkálódni akar, akkor leszállott a lóról. Elhiheti ked, hogy eleget neveltünk rajta. Azt már nem tudom, mit fog nekünk használni ez a szentelt savanyúvíz. Ha nem használ, sem törődöm rajta; mert jó egészségem vagyok. Azt tudom, hogy két betegnek nem használt: az egyike rosszabbul vagyok utánna; a másika halálán vagyok. Vagyon-é olyan orvosság, aki mindenféle betegséget meggyógyítson? De olyan vagyok, aki ártson. Halál ellen — nincs fű kertben.¹¹⁰ A mi urunk pedig csak a vadászattal töltötte az időt, és azt nevette, hogy mi mint vendégeskedünk. Édes néném, Istentől jó egészséget kívánván kednek, maradok kednek legkisebbik szombati szolgája.

25.

(XXXIX)

Rodostó, 18. Novembris 1720.

A ked szép, de igen kurta leveleit kedvesen vettem. Édes néném, mért kíván ked olyan gyönyörűségtől megfosztani, amely egy pénziben sem telik kednek? A meleg házban nem mesterség írni, a ked leveleit pedig a hideg házban is gyönyörűség olvasni. Egy kis pirongatás nem árt némelykor. Reménlem, hogy másszor megjobbitja ked magát. Itt mi nagy csendességben élünk. Isten tudja meddig; mert innét való elmenetelünk merre, és mikor lehetne, azt nem lehet kigondolni. A porta nem régen csinált a császárral húsz vagy huszonnégy¹¹¹ esztendeig való békességet — huszonnégy köfallal rekesztették bé tehát az útunkat Erdély felé. Már a felé nem is kell gondolkodni. Úgy tetszik, hogy még másfelé is bévágták az utat, és amint mostanában folynak Európában a dolgok, legkisebb sugárát sem láthatjuk megszabadulásunknak, és még csak a reménységet is ládába kell zárni.

Szegény bujdosóknak hogy adsz könnyebbséget,
Ha tőlök elveszed még a reménységet?

¹⁰⁹ Tisztítja.¹¹⁰ Eredetileg latin közmondás: *Contra vim mortis non est medicamen in hortis.*¹¹¹ 25 évre kötötött.

De ezzel édes néném, csak vigasztalhatjuk magunkat, hogy

A nyomorúságban lévők nem félhetnek
Semmitől, de őt még mindent remélhetnek.

A való, hogy az Istenben reménség ellen is kell remélneni; mert ő igazgatja a szíveket. Ami ellenkező dolgokat látunk Európában a mi megszabadulásunkkal, azokat is ő vezeti, és nem csak reánk kell gondjának lenni, hanem másokra is. Mi azt akarnók, hogy csak a mi kívánságink szerint folynának a dolgok, és hogy holnap ugorhatnók által a feljebb említett kőfalakat; de nem oda Buda; mert se a portához, se a franciához bízunk nem lehet. A német megbékélvén a törökkel, a spanyolba kapa. Orleans herceg, a francia regens, akinek természet szerint kellett volna a spanyollal tartani, mivel oly közlről való atyafiak, ellenkezőt cselekszik, és a császárral allianciát ¹¹² csinál, és a spanyol ellen hadakozni kezd. A császárral elvéteti a spanyoltól a két Siciliát, és ezzel az esztendővel a hadakozás is elvégeződik. Orleans herceg a békekességben azt teszi fel, hogy a spanyol király egy leányát a francia királynak adja, aki nem több hat vagy hét esztendősnél. Eztet Franciaországba fogják küldeni most minden órán, hogy ott neveljék fel. És hogy a spanyol királynak az első és a második fia az Orleans leányi közül vegyenek feleséget — ezt a két leányt is Spanyolországba fogják küldeni. A császár, a francia, a spanyol és az anglus allianciát csinálván egymással, ki merné ezek ellen emelni a kezét? És kitől lehetne remélni valamely vigasztalást a szegény bűjdosó magyaroknak? Mástól nem látok, hanem a franciától, de az is, elmondhatni, hogy háláadatlanul bánik az urunkkal, aki még most is kéredzik, hogy bocsássák bé Franciaországban, Orleans herceg pedig nem hogy azt megengedné, vagy még választ adna a leveleire, de még azt sem akarja, hogy nevezzék előtte, okúl adván a császárral való allianciáját. ¹¹³ Ilyen a fejedelmek barátsága és atyafisága. Az a herceg Franciában való létünkör a fejdelemhez mindenkor

¹¹² Szövetség, franciául: alliance.

¹¹³ Midőn a passzarovici békemegkötése után (1718) Rákóci célalannak látá tovább Törökországban tartózkodni, engedélyért folyamodott az orleansi herceghez, Franciaország régenséhez, hogy Franciaországba, groboisi remeteségébe visszatérhessen. A herceg azonban maga nem is akart válaszolni Rákóczinak, hanem a toulousi herceg által adatta neki tudtára, hogy államába visszatérni nem engedi. Ez a bánásmód keserű kifakadásra birta Rákóczit.

nagy barátságát mutatta, az atyafiság is megvagyon közöttök, mivel az ő anyja és a mi fejdelemasszonyunk egy familiából valók. De a fejdelmek azt tartják, hogy úgy vagy barátom és atyámfia, ha szükségem vagyon reád; vagy, ha reám nincsen szükséged. Erre azt mondhatná ked: hát a kereszténység hol vagyon? Hát az evangéliumot csak a köznépnek adták-é ki? Való, hogy azt mindennek meg kellene tartani, de úgy tetszik, mintha a fejdelmeknek szűgyen volna ahhoz szabni magukat. — Mind ezekből azt látjuk, hogy csak az Istenben kell bízunk, és békességes tűréssel vegyük és várjuk irántunk való rendelését. Aki a hideget adja, a mentét is ad melléje. Aki bennünket ide hozott, a gondunkot is viseli. Bízunk tehát, bízunk, és úgy nem hagyatunk el. A mi fejdelmünk, a bizonyos, hogy bízik, és a mellett minden héten kétszer vadászni megyen — aztot, haszinte varrótő esső volna, sem mulatnók el.

Nem elég azt megírni kednek, hogy Bercsényi úrfi ide érkezett még septemberben; mert azt már régen tudja ked: hanem azt kell megírni, hogy miért jött ide. A francia király megengedvén, hogy egy magyar regementet állítson fel, azért ide jött, hogy magyar katonákat gyűjthessen Moldvában és Havasalföldiben. Az egészségre vigyázzunk, édes néném, és úgy leszek mindenkor a ked (nem lófejű) hanem lófő¹¹⁴ székelye.

26

(XLJ)

Rodostó, 9. Sept. 1721.

Szép dolog a háláadatlanság. Már egynehány levelomre nem veheték választ; mégis ked panaszolkodik. A rendes dolog,¹¹⁵ énnekem kellene kígyót békát kiáltanom¹¹⁶ kedre; mégis ked ír olyan haragos és tüzes levelet nekem, hogy ugyan szikrádzott, amidőn olvastam. Megharagudott Hérmán — kövér ludat kíván. Ne haragudjunk, édes néném; ked is felejtse el, én is

¹¹⁴ Lőfő-székelynek (primipilus) nevezték a székelyek hajdani rangosztályozása szerint azon rendbelieket, kik lóháton köteleztettek szolgálni s a többi székelyeknél rangban előkelőbbek voltak. A lófő-székely helyett tréfás gúnyból sokszor lőfejűt használ a népnyelv. Így tréfálkozva használja ezt Mikes is e helyen.

¹¹⁵ A rendes régi értelemben: furesa, visszás.

¹¹⁶ Kígyót békát kiáltani valakire annyi, mint minden rosszat mondani valakire. A népdal is azt mondja:

Nagypénteken mossa holló a fiát,
Ez a világ kígyót, békát rám kiált.

elfelejtem. De lehetetlen, hogy meg ne írjam, amit gondolok, haszinte újontában fellölbasztom is azt az édes haragot. Mert egész gyönyörűség nékem a ked haragos levclét olvasnom, és olyan formában tud ked panaszolkodni, és pirongatni engemet, hogy még annál inkább kellene kedet szeretni, ha lehetne.

Édes néném, azt már régen tudja ked, hogy Bercsényi úrfi innét elröpült hajón még juliusban. Viszen magával mintegy három száz katonát — annak fele magyar, de a más fele, Isten tudja hányféle nemzet — talán magok sem tudnák megmondani. Elég a, hogy már néki regimentje vagyon. Akinek pedig ott regimentje vagyon, a már az előmenetelnek az első grádicsára lépett, főképpen az idegenek közöl. A kis Esterházy is elment, akinek is az atyja már egynehány holnapja, hogy itt vagyon. — — —

Azt tudja meg ked, hogy Forgács úr elhagya bennünket. Nem tudom, ha az ide való lakást únta-e meg, vagy Bercsényi úrral nem lakhatott egy városban. Lehet, hogy mindenik okozta az elmenetelét. Lengyelországba akar lakni. Nekem úgy tetszik, hogy illendőbb lett volna a többivel itt szenvedni, mivel semmi rövidsége nem volt. De kiki a maga kardjáról dézvál.¹¹⁷ Az elmúlt holnapban mi ismét a savanyúvíznél voltunk. Úgy látom, hogy mindenkor elmegyünk oda annak idejében. En ugyan nem bánom, mert még is telik az idő.

Ugyan időtöltésért is ment volt a fejedelem egy török úrhoz, aki kérte vála a fejedelmet, hogy menue hozzája, mivel ott igen szép vadászó helyek vannak. A jószága öt mélyföld ide, de csak két nap maradhattunk ott, addig is a sátorok alól ki nem búhatott az ember a sok esső miatt. Soha sem láttam volt bialokkal vadászni, csak ott. A ház mellett egy tó lévén, abban vagy húszig való bialokat hajtottak, és azokkal egészen felkevertették a tót, és a sárból a kezekkel vonták ki az emberek a sok halat. Nem lehetett úszni a szegény halaknak a sáros vízben. Török halászat! Én, valami itt történik, mindenekről számot adok kednek, csak ne haragudjék ked, és csak az egészségére vigyázzon. Többet is írnék, de ebédre dobolnak, és a hajós megindul ebéd után. Azért maradok és leszek a ked legkedvesebb és drágább atyjafia.

¹¹⁷ Tized, eredetileg azon tizedrész adót jelenti, melyet a természetű a földesurának vagy más felsőségnek adni tartozott. Tréfásan valami jogtalanul elveszett vagy ellopott részt jelent.

27.

(XLIII)

Rodostó, 16. Apr. 1722.

Szép dolog a hálaadatlanlanság, és a restség. Már egynéhány levelemre nem vettem választ, mi az oka? Beteg-é ked? haragszik-é ked? Nekünk nem kell úgy tennünk, mint a rossz házasoknak, akik háttal fordulnak egymáshoz, amikor nem jól vannak egymással. De, édes néném, most nem kell haragudni reám; mert mi most keserűségben és sírásban vagyunk, és az olyanokra nem kell haragudni, hanem még az olyanokkal sírni kell. Azt nem kívánom kedtől, inkább sírok ked helyett.

A mi szomorúságunknak pedig az az oka, hogy tegnap vet-tük hírét a fejdelemasszonyunk halálának, aki is Párisban 18. febr. holt meg 43 esztendő's korában.¹¹⁸ A való; hogy a fejdelem szívesen bánja, de már egy nagy bútól megmenekedett; mert a fejdelemasszony állapotján mindenkor kellett búsulni. A való, hogy igen keveset laktanak együtt, de a kö-telesség mindenkor fenn volt, és a gondviselésnek meg kelletett lenni: noha a héjával a szegény fejdelemasszonynak nagy nyomorúsággal és szegénységgel kellett életét tölteni. Édes néném, nem vigasztalására vagyon-é az egy szegénynek, amidőn azt látja, hogy a fejedelmi nagy házból valók is szükségét szenvednek, és hogy ezekkel is úgy bánhatik az Isten, valamint övéle, és ha ezek kéntelenek szenvedni, ő is könnyebben szenvedhet. Vajjon, ha a szegények mindenkor boldogságban látnák a fejedelmeket és más nagy urakat, nem gondolhatnák-é azt felőllök, hogy talán az Istennek rendelése nem bír vélek, és alább nem teh-ti őket? — —

De itt még más rossz hírek is vannak; mert a pestis itt igen kezd sétálni. Azt mondják, hogy keteknél bőséggel vagyon. Az egészségre, édes néném, az egészségre kell most igen vigyázni, soha sem volt nagyobb szükségünk reá, mint most. Szüntelen való félelemben leszek kedért; mert a nem tréfa Bercsényinek két vagy három cselédje már megholt, a jezsuitájok is utánnok ment, aki méltó ¹¹⁹ pap volt. Maga is az asszonynyal hozzánk jönnek lakni, mintha már köztünk bátorságosabb volna: de én nem bánom, mert a kis Zsuzsi közelebb lesz. Erre azt fogja ked

¹¹⁸ Rákóczi neje, Karolina Amália, Károlynak, a hessen-rhein-felsi hercegnek leánya volt, kivel Rákóczy 1696-ban kelt egybe Kölnben.

¹¹⁹ Derék értelemben.

mondani: Jaj! hogy gondolkodik ilyen pestises időben az olyanról? Édes néném, amíg élünk, addig csak magunkban hordozzuk a természetet, és az oldalsontunkat ¹²⁰ csak kell szeretnünk, vagy akarjuk, vagy sem. Édes oldalsontból való néném, arra vigyázzon ked, hogy a csont egészséges legyen, és cinteremben ¹²¹ ne vigyék. Azért nem kell a házból kimenni, otthon kell ülni, és remélljük, hogy a jó Isten megtart bennünket. Ámen.

28.

XLIV)

Bujuk álli, 24. Junii 1722.

Édes néném, éppen nem kell nevetnünk. Nézze ked, honnét írok, meglátja ked abból, hogy vagyon abban valami. Abban a vagyon, hogy ide három mélyföldnyire kelletett jönnünk, és a várost elhagynunk a pestis miatt. Vagyon immár két napja, hogy itt vagyunk sátorok alatt egy nyomorú falu mellett. Bercsényi úr minden pereputyostól a faluban egy nyomorult udvarházban, vagy is majorban vagyon szállva. A városban a pestis egészen elhatott. Vagyon olyan nap, hogy másfél száz embert is eltemettek. Közöttünk még senkit sem temettek, noha a cselédek közül kettőn is volt pestis, de kigyógyultak belőle. Mindazonáltal már tovább nem maradhatván a városban, már két naptól fogvást itt táborozunk egész háznépestől. A való, hogy szép helyt vagyunk szállva, de az a rút nyavalya elvette minden kedvünket, és csak idétlenül nevetünk. Ugyanis ocsmány nyavalya ez; reggel jól vagyon az ember, este felé megbetegszik, és harmad napjára eltemetik.

Ked iránt is nagy félelemben vagyok; mert tudom, hogy keteknél is nagy a pestis, de már ebben benne vagyunk, úszni kell amint lehet, és mindenek felett bízzunk az úrban; mert el nem hágy bennünket: így kell a keresztnek útján járni. A bújdosó magyaroknak a bújdosásban is bújdosni kell, hogy valamiben hasonlók lehessenek az Istennek bújdosó fiához. ¹²²Ezután hogy leszen dolgunk, Isten tudja. Esterházy úr nincsen velünk. Rodostóhoz közel egy rétre ment szállani sátorok alá a

¹²⁰ A nőt érti alatta, minthogy az Isten a teremtéskor Ádám oldalsontjából alkotta.

¹²¹ Temető. Cinterem a görög-latin *coemeterium* szóból ered Franciául *cimetière*, olaszult *cimiterio*.

¹²² Jézushoz, ki 40 napig tartózkodott a pusztában.

feleségével. Többet nem írhatok ; mert az írás is ízetlen, amicsoda állapotban vagyunk. Az Isten tartson meg bennünket. Az életére és az egészségére vigyázzon ked. — —

Majd elfelejtettem volna kednek megírni, hogy mi a szomorú állapotunkhoz való színű köntöst felvettük : mert mindnyájan feketében vagyunk — a fejdelemasszonyt gyászoljuk. Amicsoda állapotban vagyunk, a bizonyos, hogy hozzánk illik a gyász, haszinte senki haláláért nem viselnők is.

29.

(XLV)

Bujuk álli, 12. Aug. 1722.

Ne csudálja ked, ha az elmúlt hónapban nem írtam ; mert olyan szomorú állapotban vagyunk, hogy azt sem tudom, ha tudok-e írni. Az elmúlt hónapban, aki confectumokat ¹²³ csinált, és aki kávé szokot főzni a fejdelemnek, reggel megfőzván a kávé, ebéd után megbetegedett, és harmad nap múlva a pestisben megholt — hozzám pedig harminc lépésnyire volt szállva. Ezen kívül a konyhamesterünknek két fia csakhamar utána menének. Ítélje el ked ezekből, hogy micsoda szomorú napokat töltünk itten. A félelem sokkal nehezebb talám még annál a nyavalyánál is ; mivel az ember nem tudhatja a szempillantást, amelyben abba eshetik — este egészségesen fekszik le, reggel betegen találja magát. Istennek hálá egészségem jó vagyon, de, minthogy csak a pestisről vagyon itt a beszéd, a már úgy felzavarta az elménket, hogy én mindenkor csak azt képzelem magamban, hogy beteg vagyok, és az ilyen képzelés félelmet okozván az elmében, szüntelen való unodalomban és nyughatatlanságban vagyon az ember. Hányszor feküdtem már úgy le, hogy nem gondoltam viradtát érni, nem azért, hogy valósággal érzettem volna valamely változást az egészségben, hanem azért, hogy az elmének nyughatatlansága okozta az olyan gondolatokat.

Azt ne gondolja ked, hogy csak én vagyok így ; mivel mindnyájan ilyen állapotban vagyunk, és ilyen állapotban lévén elítélheti ked, micsoda vígassággal töltjük az időt. Nem is lehet fél órát a sátoromban tölteni, hanem a mezőn való sok járással töltöm az időt, hogy mégis valamivel múlassam magamat.

¹²³ Csemegéket.

A nevetés pedig olyan ritka nálunk, hogy ha még így leszünk sokáig, a természet azt is elfelejteti velünk, és csudálni fogjuk, ha másokat látunk nevetni. Hát ha még olyan városba menénk, ahol mindenkor nevettek, aminthogy azt olvastam egy régi városról, hogy a lakosoknak mindenkor nevetni kellett, semmit nem mondhattak nevetés nélkül — ha a tanácsban valamely országos dologról végeztek is a tanács urak, de kiki nevetéssel mondotta ki a voksát, egy szóval soha sem beszélhettek olyan nagy dologról, hogy nevetés nélkül beszélhetek volna — az apjok, anyjok, feleségek, és gyermekek halálát egymásnak nevetéssel adták tudtára. A való, hogy nem szeretném az olyan városban való lakást, de legalább innét egy olyan városba kellene mennünk, hacsak egy hónapig is — de azt gondolom, hogy talám még ott sem neveltethetnének meg minket; mert a mosolygás is nehéz nekünk.

És amicsoda processiót ¹²⁴ láttunk itt a minapiban, bizony nem lehet látni könnyhullatás nélkül. Aztot pedig ezen szomorú halál okozta: Esterházy úr ide járván misére minden innepekben, s legutolszor úr színe változása napján ¹²⁵ itt misét hallgatván, és ebédet evén, estve felé lóra ült, és visszament, ahol a feleségével volt szállva egy réten. Itt ebéd után nagy főfájást érzett, de mi nem is gondoltuk, hogy még a veszedelmes legyen, a pedig már a pestisnek jele volt, és harmad nap múlva csak halljuk, hogy pestisben megholt. Azt a hírt a felesége hozta meg nekünk, aki is mihent halva látta az urát, nem tudván mitévő legyen abban az elbódult állapotjában, kapja magát egy szolgálival, és egy kis leánynyal, oda hagyja az ura testét, és mindenütt gyalog két mélyföldnyire jó hozzánk. Amidőn megláttuk ezt a keserves processiót, nem lehetett nem könnyezni szomorú voltán annak a szegény asszonynak. A fejdelem visszaküldötte az asszonyt, és tett rendelést az úr temetése felől. Mindezek után hogy lehetne legkisebb jó kedvünk is? De, nem hogy jó kedvünk, de tartozunk holtig megemlékezni erről a szomorú állapotunkban való létünkről, aminthogy soha el sem felejttem, és mindenkoron eszembe fog jutni, hogy micsoda napokat töltöttünk itt el.

De minekelőtte elvégezzem leveletem, lehetetlen, hogy meg ne írjam kednek az égést, amely bennünket megijesztett volt, haszinte sátorok alatt lakunk is; mert a minap a cselédek egy vászonból való palotát gyújtottak itt meg, nem tudom mifor-

¹²⁴ *Processio*, ünnepi menet, különösen a katolikus egyházban divatozó szokás.

¹²⁵ Augusztus hatodika.

mában, a gyertyát melléje tették volt, egy szempillantás alatt egészen meggyúlt. — Zsibrik lakott benne, és alig szaladhatott ki alóla, a partékáját is kikaphatták — de nem lehetett szebb égést látni, mint a volt; mert a sátor sokféle színű materiákkal lévén felcifrázva, a láng is mindannyiféle színt mutatott. Az égés nem tartott fél fertály óráig, de olyan kevés idő alatt elég drága palota égett el, mert egy olyan sátor legalább két ezer tallérba kerül. Édes néném, adjuk a kőházra a pénzünket, és ne a vászon palotára. Kívánom, hogy az Isten tartsa meg kedet.

30.

(XLVII)

Rodostó, 15. Ápr. 1723.

Édes néném! micsoda feledékeny nyavalyában voltam eddig, hogy elfelejtettem kednek megírni a szegény Horvát Ferenc¹²⁶ halálát. Vagyon már két hónapja, hogy elhagyott bennünket örökösen. Ezt a hírt régen tudja ked, de azt is tudja ked, hogy egy emberséges embert vesztettünk el, aki még hatvankilenc esztendőskorában is igen frissen bírta magát és jó kedvű volt — nem is volt vígabb közöttünk önálánál. — Micsoda szép dolog a jó természet! Nem kell csudálni, ha elfelejtette volna is a maga házáját; mert, a ki 43 esztendőt tölt idegen országban, azt is elfelejti, hogy hová való.

De attól tartok, hogy ismét itt temetés ne legyen, és a szemét bé ne húnnya egy úri asszony, aki ifjú lett volna Ábrahám idejében: de mostanában hatvankilenc esztendő semmi ékességet nem ad, és egy olyan korban lévő asszonynak nem szükséges befedni az orcáját azért, hogy valamely gondolatokat ne okozzon. Mindezekből észre veheti ked, hogy Bercsényiné asszonyról szól az írás, aki is szemlátomást fogy, és mintegy olvad. Azt tudja ked, hogy ilyen idős korában is mindenkor piros ábrázata volt, de mostanában egészen elhalványodott, és maga is veszi észre, hogy nem sokára lekaszálják a szénát. Eddig legkedvesebb beszélgetése is a vissza való menetelről volt, de már látja, hogy hamarébb meglátja mennyorszáját, mint Magyarországot. Bizony jobb is az első a másiknál: de mit

¹²⁶ *Horváth Ferenc* mint Rákóczi követe Pápaival és Szalontai-val ment Törökországba 1706-ban. Abdul Kerim pasa szívesen fogadta az ajándékot hozott követeket s ügyeket pártfogásába vette.

ártana Magyarországból mennyországba menni? Elég a, hogy, amicsoda állapotban vagyon ez az úri asszony, azt gondolom, hogy az örökös hazájába megyen most minden órán. Kit adjunk azután Beresényi úrnak? Gondolkozzék ked addig felőle, és írjon ked valami híreket; mert itt semmit sem hallunk.

31.

(XLVIII)

Rodostó, 26. Ápr. 1723.

Edes néném, akármennyit éljen az ember, akár micsoda kedvére töltsé napjait, de mindazoknak a halál a vége. Szegény Beresényiné asszonyom is azon végezé el életét, aki is már egynehány napoktól fogvást betegeskedvén, és nem annyira szenvedvén fájdalmakat, mint a természetnek magában való elfogyását, aki is mint a gyertya, úgy aludt el tegnap három óra felé dél után. Már észre vettük, hogy csakhamar elalszik, holmi kérdéseket tettek tőle a rendelése iránt: az urunk az ágya mellett volt, és mindenre megfelelt, és sőt még akart valamit mondani a fejedelemnek, már el is kezdette volt, de egyikét szó után csendesen kimúléke világból — alig vettük észre halálát. Sokat kívánczozott szegény mulandó hazájába, de az Isten az örökös hazájába vitte. Úgy tet-zik, édes néném, hogy hatvankilenc esztendő mulva csak gondolkozhatott arról a szent hazáról.

Azt elmondhatni arról az úri asszonyról, hogy igen jó erkölcsű ájtatos asszony volt, azt is elmondhatni, hogy mindenkor nagy méltóságban élt, és a szükségnek csak a hírét hallotta. Nem is lehetett másképen, leginkább a mikor Draskoviehné, és Erdődiné volt, a harmadik urával is mindenkor bővségben volt még mind ebben a bujdosásban is. Ma tettük koporsóba szegényt, és gondolom, hogy a jesuitákhoz viszik bé innét Kostaninápolyba tudom, hogy ott lesz kel a temetésen.

Tudom, hogy már azt várja ked, hogy megírjam, micsoda állapotban volt az úr az ilyen szomorú órákban? Amidőn az asszony betegeskedett, igen igen tudta kedvét keresni, és a midőn halálán volt, akkor úgy történt, hogy aludt — nem akarták felköltetni, hogy jelen ne legyen. Amidőn felébredt és megtudta, hogy a szegény asszony nincsen már a világon, akkor, a való, hogy egy keveset könnyezett. Mi azt gondoltuk, hogy majd nagy zokogásokat fog tenni, de sokkal csendesebben volt, mintsem gondoltuk volna, és a keserűség mellett a ládáról gondolkodott. Ilyen a világ! Vajjon nem

házasodik-e még meg? Itt nincsen más leány, hanem Zsuzsi, és két özvegy asszony. Zsuzsihoz pedig más is tartaná közit, de a ki gazdagabb, a hatalmasabb. Most ez elég; mert a szomorú dologról nem kell hosszú levelet írni.

32.

(L)

Rodostó, 15. Octob. 1723.

Hol vannak a muzsikások? Fújják el a tehénhús nótát,¹²⁷ és vonják el a menyasszony táncát.¹²⁸ Mindezekből elítélheti ked, hogy ma itt házasság lesz. De azt is jó megtudni kednek, hogy lakodalom nem lesz, és hogy csak száraz kortyot nyelnek¹²⁹ a máli lakodalomban, — talán a menyasszonynak sem leszén jobban dolga. Elég a, hogy ma esküdt meg Bercsényi úr Zsuzsival, két vagy három bizonyosság előtt, de azt is titkon. El ítélheti ked, micsoda örömben vugyon Zsuzsi. Aki is bizonynyal megérdemli a grófné titulust, és az Istennek iránta való rendelését lehet csudálni, aki is micsoda úton veszi gondviselése alá az idegen országban lévő árvákat!

Édes néném, azt is ehez teszem, hogy mi jól vannak az olyanok, akiknek elég vagyon a ládájokban; mert Bercsényi úr nem annyira a szükségért házasodott meg, mint azért, mert módja van benne. Mert üsmerek én olyat, ked is üsméri,¹³⁰ hogy nagyobb szüksége volna a házasságra, mint Bercsényi úrnak, de *non habet pecuniam*.¹³¹ És nem csak a búcsút járják pénzzel, hanem a menyasszony táncát is. — —

¹²⁷ Tehénhus-nóta egy különös zenedarab, melyet csak lakodalom alkalmával és pedig akkor fújtak a zenészek, mikor a tehénhus került az asztalra.

¹²⁸ A menyasszony tánca szintén ilyen alkalommal játszott zenedarab volt, melyre a menyasszony előbb a vőlegénnyel, aztán a násznépkel táncolt. Ezen kifejezések névcserével házasságkötést jelentettek.

¹²⁹ Száraz kortyot nyelni olyan ígéretet jelent, mely csak kecséget, de melyet nem teljesítenek.

¹³⁰ Mikes itt magát érti, mint ez későbbi leveleiből kitűnik.

¹³¹ Nincs pénze.

33.

(LXII)

Rodostó, 11. Junii 1725.

Eleget nevettem, édes néném, a ked udvaros köszönetin, mintha én azt megérdemlettem volna, és mintha valamely új dologra tanítottam volna kedet: de el kellennem és meg kell tudnom, hogy a ked köszönete csak arra való, hogy bátrabban kinyissam a tudományomnak erkélyit. Jó némelykor megbátorítani az embert; mert sokan vannak olyasok, akik szégyenlik világosságra tenni gondolatjokat; noha jobban gondolkodnak sokszor, mint azok, akik aztot csak bátran kipökik.

Arról igen okosan gondolkodik ked, hogy úgy szeretné neveltetni a fiát és leányát, valamint ott Pérában nevelik a franciák. Édes néném, ott pedig csak kereskedőket lát ked: de az országokban kellene látni, hogy a nemesember gyermekeit mint nevelik. A való, hogy nekik magok királyok vagyon, és a hol mindenféle tudományok és mesterségek virágoznak. Az is való, hogy egy országnak a boldogsága az ifjakat való jó neveltetésekből áll — a hadakozást, a tudományokat és a mesterségeket akkor kezdik tanulni. A mi boldogtalan országunkban mindezekre alkalmatossága nincsen egy ifjúnak, noha mindezekre olyan alkalmas volna, mint akármely nemzet. Mindazonáltal úgy tetszik, hogy mégis jobban lehetne nevelni az ifjakat, ha az atyák arról jobban gondolkodnának. Noha közülök sokan tudatlanok, és egy vaknak nehéz a világtalant vezetni. De, ha magok is a tanulást jobban szerették volna, a fiakat többre taníthatnák; mert egy jól neveltetett és oktatott ifjú a fiát is a szerént neveli. Mert ugyanis nézzük el, hogy neveltetnek nálunk az ifjak közönségesen? Legalább tíz vagy tizenegy esztendő koráig a faluból ki nem megyen, hanem addig a falusi iskolában jár — addig az ideig megtanul olvasni, de az olvasással sok paraszti szokást is tanul. Ha iskolában nincsen, otthon egyebet nem lát, hanem minden héten hétszer az apját részegen látja, aki nem törődik azzal, hogy a fiába valamely nemesi és keresztényi jó erkölcsöket oltson, és csak a cselédekkel való társaságban hagyja, akikől mindenféle rossz szokást és rossz erkölcsöt látván és tanulván, azok benne csaknem holtig megmaradnak, és a nagy parasztságban való neveltetése miatt azt sem tudja, ha nemes ember gyermeke-e? Talám meg sem tudhatná másként, hogha csak a jobbágyok kis uroknak nem neveznék.

Tizenkét vagy tizenhárom esztendő korában valamely

collegiumba béplántálják, ahonnét huszonnégy vagy huszonöt esztendőös korában szabadúl ki. Olyan idejében, amelyben másutt már az olyan ifjú jó deák, jó historicus, a geometriát, a gyeographiát szükségéhez képest tudja, és már jó hadi tiszt; nem csak hadi dolgot, de országos dolgot is bízhatnak reája. De már vigyük haza pompával a mi huszonöt esztendőös deákunkat a collegiumból és nézzük meg, hogy annyi tanulás után mit tud, és hogyha használhat-e valamit tudományával az országnak vagy magának? Legelsőben is a mi deákunk azon igyekszik, hogy cifra köntöse és paripája légyen — egynehány könyvités philosophiáit valamelyalmáriomba eltemetvén, azután faluról falura bégárja az atyjafiait — Aristotelesnek ¹³² ott egy néhány terminusit kipöki, de deákul már szégyenlene beszélni azért, hogy az asszonyok tanuló deáknak ne tartsák. Az atyjafiai nál mit csinál? Leghasznosabb beszélgetése a vadászatról, a lovakról vagy on — ha asztalnál vagy on, nagy gyalázatnak tartaná, ha jól nem innék, és még deáknak tartaná, ha magát mentegetné — ebéd után vagy az asszony vagy a leányok házában bontja ki, amit Virgiliusból ¹³³ vagy Ovidiusból ¹³⁴ olvasott. Eszerént felróván az atyjafiait, és közöttök egynehány részegség után megmosván torkát a deák szótól és az iskolai portól, ismét haza iromtat ¹³⁵ azzal, amit az atyjafiaitól tanult. De mit tanult? azt a tudományt eléveszi, mihent az apjához vendégek érkeznek; mert legnagyobb gondja is a lesz, hogy az apja vendégeit megrészegítse, és az apjától is azért dícséretet vegyen más nap. E szerént tölt el két vagy három esztendő vagy a vadászatban, vagy az italban, és amit egynehány esztendőig tanult, azt egy kevés idő alatt csaknem mind elfelejti. De mit tanult volt annyi esztendőig? csak a deák nyelvet, és egyebet nem tanulván, annak házánál hasznát nem sokat veszi — és a gazdagságban olyan tudatlan, mint mások. És a phisikájából annyit nem tud, mint a molnárja, a kovácsa, nem tudván csak annak is okát adni, hogy miért hinti meg vízzel any-

¹³² *Aristoteles* Görögországnak egyik nagy böleselője és természettudósa Sztagirában született, Khalkidike szigetén 384-ben Kr. e. azért gyakran csak Sztagiritának is nevezik. Némelyek szerint 400, mások szerint 1000 íratott hagyot hátra.

¹³³ *Virgilius Maro*, elsőrendű római költő, szül. Andesben, Mantua mellett, 70-ben Kr. e. Főmunkája *Aeneis*, hősköltemény, 12 énekben.

¹³⁴ *Ovidius Naso*, jeles római költő, szül. Sulmoban 43-ban Kr. e. 1rt elégiákat, epistolákat, de legkiválóbb műve a *Metamorphoses* (Átváltozások) című költeménye, 15 énekben.

¹³⁵ Nyargal.

nyiszor az égő szentit. Annyi deáksága után csak azt is a tisztartójától kell megkérdeni, ha a szőlője délre, vagy északra fekszik-e? Kérjük már aztot, hogy mikor fogja hasznát venni a logikájának, ha megházasodván a gazdaságakor annak semmi hasznát nem veszi? Az országgyűlésiben elmenvén, az ország dolgához nem tud — nagy csendességben kell hallgatni a végzéseket, mivel, ha ott úgy disputálnána¹, mint az iskolában, azonnal ő is felugranék székéről és felkiáltaná: Nego majorem.¹³⁶ De azokhoz nem értvén, olyan tanácsot kell adni, hogy hányják el az emberfőt. Nem hogy azt tudná, hogy miben áll az ország haszna; de azt sem tudja, micsoda országok szomszédi Erdélynek? hogyha a Maros a Tiszába foly-e elsőben, vagy a Dunába? de hol? a meg más kérdés volna. Mindezekből látjuk, hogy a nyolc vagy kilenc esztendeig való tanulásnak se maga, se az ország hasznát nem veszi; mert a deák nyelvnek úgy yennék hasznát, ha a hadakozásról, az ország igazgatásáról és más tudományokról való könyveket olvasnának. De így a mi philosophusunk egykét esztendő múlva olyan tudatlanná léssen, valamint a gondviselője, és ha tisztartójának nem kelletnék írni, talám az írást és az olvasást is elfelejtené. Nem akarom ezekből azt kihozni, hogy a deák nyelv haszontalan volna, hanem csak azt mondom, hogy egy nemesembernek idővesztés annyi esztendőig csak azt a nyelvet tanulni; mivel a mellett más egyéb hasznos tudományt is tanulhatna: egy paraszt ember gyermekinek még haszontalanabb, és jobb volna, mihent írni és olvasni tud, valamely mesterséget tanulni; mivel a mesterségek és a kereskedések hajtanak hasznót egy országban. Tudom, hogy a mi országunkban egy ifjúnak más tudományt nem lehet tanulni; mert nincsenek arra való collegiumok, mint más országokban, ahol egy huszonöt esztendős ifjú négy vagy ötféle tudományokat tud, és egy közönséges ifjú két vagy három mesterséget. De lehetetlent nem kell kívánni a szegény erdélyiektől: nem is kívánok. De az atyák nagy számot adnak azért, hogy a fiaikat nagyobb gondviseléssel nem nevelik, és a nemesi jó erkölcsre nem ingerlik még eleinte, hanem még példát adnak a részegeskedésre, a feslett és tunya életre. Ha a fiaikat csak arra vennék is, hogy a deák könyveket magyarra fordítsák, úgy a tanulásokat a közönséges jóra fordítanák; mivel sokan vannak olyanok, akik arra alkalmasok volná-

¹³⁶ Tagadom a főtételt. A syllogismus első tétele (propositio major); második az altétel (pr. minor), harmadik a következmény (conclusio). A főtétel tagadása, — tagadása az okoskodás helyességének is

nak. És hacsak egy könyvet fordítana is meg életében, azzal mind magának, mind másoknak használna, és látná valamely gyümölcsét annyi esztendeig való tanulásának: de a sok hejje-hujja, a kopó, a virradtig való ital mindezekre időt nem ad, és nem engedi, hogy az elme valahogy hasznos dologban foglalja magát. És ha megvénül, jó tanácsot sem tud adni; mert ifjúságát haszontalan töltötte el — és egy tudatlan tanács úr olyan egy országban, mint egy üres hordó a pincében.

De, édes néném, most veszem észre, hogy miben töröm a fejemet. Mindazonáltal, mint hazafia, azt akarnám, hogy a tudomány oly közönséges volna nálunk, valamint a tudatlanság. De akármely hosszú levelet írjak is kednek erről a dologról, azzal a mi ifjaink szokásokat meg nem változtatják, se az atyák az asztalnál való régi bevett rendet el nem hagyják. Kednek pedig azt javallom, hogy a fiának olyan tudományokat adasson, amelyekkel használhasson az országnak. Én eleget prédikáltam a fiakról, azért leszállok a predikállósékból, és menjen fel ked is oda predikállani a leányokról — a kedet illeti; mert a leányok neveltetésére úgy kell vigyázni, valamint a férfiakéra; de még többet mondok, és azt mondom, hogy jól oktatni a leányokat olyan szükséges, valamint a férfiakat, és az egyike olyan hasznos az országnak, valamint a másika. Hogy lehet a? Nem igaz-e az, édes néném, hogy egy jól nevelt, jól oktatott eszes leány asszonygyá változván, a fiát is mind jól tudja nevelni, oktatni, tanítani és aztot az ország szolgálatjára alkalmatossá tenni? Ergo,¹³⁷ hasznára vagyon tehát az országnak, ha a leányokat jól nevelik és oktatják.

A régi rómaiak megajándékozták az olyan anyákat, kik a haza szolgálatjára jól nevelték fiaikat. Erről többet nem írok, és többet nem írhattam volna, ha szinte fiam volna is: de nincsen, és azt bánom. De azt is bánom, hogy ma ismét sátorok alá jöttünk lakni; mert a napokban visszamentünk volt a városba. Itt kell a vászon alatt pergelődni,¹³⁸ és úgy süt a nap minket, valamint a koldus lábát sütik a tűznél. Édes néném, az egészségre vigyázzunk, és mondjon el ked egy olvasót érettem; mert a sok fülbemászóval¹³⁹ tele a sátorom.

¹³⁷ Tehát.

¹³⁸ Erdélyben használt alakja pörkölődni igének.

¹³⁹ *Fülbemászó*, gesztenyeszínű, fényes rovarfaj, mely a fák levelei és kérgei alatt tartózkodik s a növények nedveivel és gyümölcseivel él s melyről azt tartják, hogy az emberek füleibe szeret mászni. Fogóalakú farka miatt latinul *forficula auricularia*.

34.

(LXVI)

Rodostó, 29. Octob. 1725.

Ma a szegény Bercsényi úr látogatására voltunk, aki is éppen olyan állapotban vagyon, valamint Jób ¹⁴⁰ volt, csak éppen abban különbözik, hogy az ágyban fekszik, és nem a ganédombon; mert nincsen olyan rész a testében, amelyben valami épség volna. A lábaiból a víz kifolyván, a rothadás szállott belé. Megesik az embernek a szíve rajta, amidőn látjuk, hogy metélik le a rothadt húst szárairól. És midőn halljuk jajgatni s ordítani a nagy fájdalomban, úgy tetszik, mintha a régi mártiromokat ¹⁴¹ látnám a kínokban. A bizonyos, hogy ki sem mondhatom azt kednek, hogy micsoda irtózással kell azt látni; hát még micsoda kínban vagyon az, aki azt szenved? De a test fájdalomival a lélek gyógyúl és az irgalmas Isten az ő lábaiba tette a purgatoriumot ¹⁴² meg akarván menteni a más világon lévőttől. Azért már nincsen is legkisebb reménység életéhez — hogy is lehetne, amidőn mind belől, mind kívül rothadni kezd. A testamentumát már megcsinálta. És a szegény Zsuzsit ítélje el ked, hogy micsoda szomorúságban vagyon. De azt el lehet hinni, hogy nem marad nyomorúságra. Mint-hogy e szomorú levél, azért most nem is írok többet; mert a szomorú levélnek igen rövidnek kell lenni. — —

35.

(XLVII)

Rodostó, 6. November 1725.

Édes néném, itt most elég sírás, rívás és zokogás vagyon. A szegény Zsuzsi özvegyen marada, és Kajdacsinéból minden-

¹⁴⁰ Jób az ó-testamentum egyik tanító költeményének hőse, ki sok csapást szenvedett megadással és Isten akaratjában való megnyugvással, mondván: «Az úr adta, az úr elvette, legyen az ő akarata.» Őt szokták a valódi türelem és megnyugvás mintaképeül felállítani.

¹⁴¹ Vértanukat.

¹⁴² Tisztítóhelyet; ez a túlvilág azon helye, hová azon lelkek mennek, melyek a földön bűnükért még eleget nem szenvedtek, még meg nem tisztultak.

féle nedvesség a szemén foly ki, amennyit a ma sírt. Méltán is, mert a szegény Bercsényi úr a bujdosásának végét szakasztván, ma reggel hét órakor elhagya bennünket. Mind holtig az elméje helyén volt, és egy keresztényhez illendő halállal múlt ki e világból. E már elvette sok szenvedésének jutalmát, és nem szükséges szánni; hanem azokat kell szánni, akiket árvául hagyott itt idegen országban. De azokra is gondja léssen annak a nagy cselédes gazdának, aki soha meg nem hal. A mi urunk mindenkor mellette volt, és hozzája való barátságát holtáig megmutatta.

Micsoda ez a világ? és miért kapunk annyira rajta? A benne való életnek kezdete nyomorúság, a közepe nyughatatlanlás, a vége fájdalom és szomorúság. Ez az úr, éltiben, való, hogy szenvedett, de sok világi jókban is volt része. Való, bujdosásában holt meg, de nem szükségben. Így fogyunk el lassanként, mert már itt elég szegény bujdosókat temetünk el. Ezután még mint lesz? Hadjuk a jó atyánkra, és mondjuk azt, hogy nem érdemli ez a világ, hogy hozzája kapcsoljuk magunkat; mert akármely gyönyörűségben úszunk is, de abból ki kell kelni, és azt elhagyatják velünk.

Elmúlt gyönyörűség csak suhajtást okoz,
Jelenvaló pedig hasonló árnyékhoz,
A jövődbélin kapsz bizonytalanhoz:
Ah! mért hasonlítod magadat boldoghoz?

Aztot már megmondottam. hogy a szomorú levélnek nem kell hosszúnak lenni. Ez elég szomorú; mert itt a halálról kell beszélni, azért el kell végezni. Tudja ked micsoda nagy dohányos volt a szegény úr — mind holtig is dohányozott; mert halála előtt két órával egy pipa dohányt kízívtott — de megholt, kedet pedig az Isten sokáig éltesse. Ámen.

36.

(LXVIII)

Rodostó, 12. Novemb. 1725.

Azt ne csudáljuk, édes néném, ha a szegény úr megholt. A való, mindennek meg kell halni; de ennek még inkább meg kellett halni, mintsem másoknak; mert holta után testét felbontották, de annak legkisebb íze ép nem volt, és a belső részei el voltanak rothadva. Nem tudom valójában, ha azért

nem vitték-é a testet Konstancinápolyban, hogy sok költségbe került volna, vagy azért, hogy nem engedték meg. De azt tudom, hogy egy kis görög kápolnában temették el. A testamentumát felnyitották, Zsuzsinak ezer aranyat hagyott és holmi portékát. A cselédinek is hagyott, még nekünk is, holmi portékát. Nekem a megholt felesége nádpálcáját hagyta. Nem kell az ajándékot tekinteni, hanem azt kell tekinteni, hogy ki adja és mint adja. A több ládabéli portékája, köntösök, ezüst- és aranyműves portéka a fiára szállott. a melyek mind együtt egy asszonynak kedvére lehetnek.

Mindenikünk azt gondolta, hogy kész pénze felesen vagyon; de holtá után megcsalatkoztunk benne. Mindazonáltal ennek a generálisnak többje volt, mintsem a régi római generálisoknak.

De most veszem észre magamat, hogy Rodostón kezdettem el leveletem, és azután a régi rómaiakhoz repültem. De vissza kell repülni, mert én azt a régi szokást vissza nem hozom, se a mostani generálisokat az eke mellé nem tehetem.¹⁴³ Azért visszatérek Zsuzsihoz, és azt mondom kednek, hogy üsmerek olyat,¹⁴⁴ aki Zsuzsival le akarná már is tetetni a feketét, de nem akarja. — Nem tudhatom az okát, noha azt tudom, hogy még leány korában is szerették egymást. — Attól van-é, hogy a grófné titulust nem akarja letenni; vagy attól van-é, hogy a legénynek nem igen villog ládájában az arany? De elég a, hogy nincsen kedve hozzá; noha a szeretet megvagyon. Mint-hogy keresztények vagyunk, mondjuk azt, hogy akit az Isten valakinek nem rendelt, aztot nem is fogja bírni. — Mi hír vagyon ott keteknél? mert innét mindenkor szomorú hírt írok. Jól vagyon-é az egészség?

37.

(LXXV)

Rodostó, 18. Julii 1726.

— — — Mi az utolsó levelemtől fogvást bémentünk volt a városban; mert a rút idők behajtottak, és a vászon házainkat meglyuggatták. De tegnap ismét más ellenség hajta ide bennünket, aki előtt a Dárius hada is elszaladott volna. Jaj, édes ném, micsoda rút nyavalya az a pestis! ma jól lenni, holnap meghalni, éppen nem vígasságra való állapot. Nem tudom, ki

¹⁴³ Nem épen gúny nélkül céloz ezen hivatkozással Cincinatusra, midőn az idejebeli generalisokat szeretné az eke mellé tenni.

¹⁴⁴ Magát érti.

hozta közinkben azt a nyavalyát. De bár ott maradott volna, a honnét jött; mert már sok nyavalyák vannak olyanok, a melyek idővel hatnak el más országokra: példának okáért azt tartják, hogy a himlőt a saracénusok¹⁴⁵ hozták Európába. Azt a nyavalyát Amerikában a vad emberek csak azoltától fogvást üsmerik, a mióta az európaiak hozzájok járnak — a pedig nem régi dolog.

De mi szükség nyavalyáról beszélni, másról beszéljünk. De amit akarok mondani, énnekem a sem öröndetes dolog; mert a kis özvegy Zsuzsi csak készül, és valamennyi portékáját látom, hogy a ládában teszi, mintha annyi kést verne a szívembe. Tudom, hogy ked azon nem törődik a ked kegyetlen szokása szerént: de legalább egy kevésbé szánjon ked, ha nem bánja is. Én eleget vagyok azon, hogy megmaraszszam. Gondolom, hogy talám a szíve is azt tanácsolja néki: de az elméjét nem nyerhetem meg; mert a szeme hozzá szokott a tele ládát látni, az urának pedig az erszénye sokkal kövérebb volt, mint az enyim. Ő, ha engemet cirókál is, de jövődre néz — az ezer aranyat, a melyet hadtak néki, félti, hogy idő előtt el ne keljen. Tudja, hogy én ahoz semmit sem tehetek — látja, hogy minden szerencsém, jószágom jégre vagyon építve. Azért nem a szívtől, hanem az elmétől kér tanácsot: mit szólhatok ez ellen? mert a bizonyos, hogy az okosság jobb tanácsot ad nekünk, mint a szívünk; mert a szív csak a jelenvalót suhajtja: az okosság pedig a jövődről is gondolkodik. A mi mostani állapotunkban pedig arról igen kell gondolkodnunk, és nekünk bújdosóknak inkább, mint másoknak, kik jószágokban fülelnek, amelyeket csak a halál veszi el tőlök. És így semmit nem szólhatok a Zsuzsi szándéka ellen; mert, amint a francia példabeszéd mondja, kinekkinél kell tudni, hogy mi fő a fazakában: az én fazakamban pedig semmi haza-menetelre való reménségem nem fő. Miért kívánnám én azt, hogy valaki a maga szerencsétlenségén kívül az enyimet is viselje? Még eddig ezt a mondást nem ízelítettem meg: hogy «végy el te engem szegény, ketten leszünk szegények». Akinek tetszik, kövessék, nem bánom: de mások se bánják, ha nem követem. Édes néném enged meg, hadd végezzem el ezt a levelet; mert olyan meleg vagyon, hogy attól félek, a nap ma fel ne gyújtsa a sátoromot. A házban pedig hűvösebb lévén, énnekem hosszabb választ írhatunk. Édes néném, vigyázzunk arra a drága egészségre.

¹⁴⁵ A *saracén* eredetileg Boldog Arábia nyugati részén lakott nép, melynek nevét a középkorban aztán az egész arab népre, sőt tágabb értelemben az összes mohammedánokra ruházták.

38.

(LXXVI)

Rodostó, 17. Sept. 1726.

Édes néném. megbocsáss, hogy már tíz esztendőtl fogvást nem írtam, vagy nem írhattam — vagyis csak azért, hogy nem írtam; mert írhattam volna. Mondd meg édes néném, hogy mért nem írtam; mert én nem tudom — alkalmatosságom elég volt — a dolog meg nem gátolhatott, ha nem a sok heverés és dohányzás. De, hogy meggyónjam és valljam igazán, nem más mulattatta el velem, hanem a halogatás: a halogatást pedig a restség okozza. — —

A való, hogy az elmúlt hónapnak minden résziben és ráncában csak a restség nem engedte, hogy írjak. De, ha menteni lehetne a ked ítélőszéke előtt magamat, azzal menteném, hogy nagy melegem jártak — e nem elég mentség-é? Mint egy igen kövér pap azon kérte a királyát, hogy ne mondasson véle nyárban misét; mert sokat izzad, és elrontja a misemondó ruhákat. De édes kemény ítélő biróném, erre a mostani hónapra jobb, vagyis inkább hidegebb mentségem vagyok; mert az elején és kezdetén a hónapnak azt gondoltam, hogy hideg étek lesz belőlem: de csak háromszor vagy négyszer jött reám, az is harmad napban egyszer. De itt ilyen nagy melegekben is minden ember reszket a hideg miatt; mert itt mindent a hideg lel. Leginkább az urunkon búsulunk, akin harmadnapi hideg vagyok.¹⁴⁶ Éntőlem ma búcsúzott el. Ugyanezekre való nézve is kellett tegnapról fogvást a vászon házakat elhagyni, és a városba költözni. A sok cseléd között sokszor alig vagyok egy, aki a fejdelemnek szolgálhasson. A jó tűz mellett a szakácsok reszketve főznek. De, Istennek hálá, nem veszedelmes hideglelések, és nem tartósok. A mi szegény urunkon nem annyira a hideg már, mint a nagy erőtlenség vagyok, és reménylünk, hogy Isten meggyógyítja. Mindazonáltal ő keresztényebb módon gondolkodik, mint mi; mert készületiből kilátszik, hogy örömet mégyen, ha Isten kiszólítja a világból. Arravalónézve meg is csinálta a testamentumát: de az Isten éltesse. Néné-

¹⁴⁶ Rodostótól kezdve délnyugatra Enosig és innen a Marica mentén Filippopolig részint a mocsárok, részint a rizsföldek bő öntözése folytán keletkezett miazmatikus kipárolgás e vidéket a mocsárláz (malaria) fészkévé tette. Ebben a bajban bujdosóink mindnyájan szenvedtek, s úgy látszik Rákóczi Ferencnek valamint fiának Józsefnek is halálössá vált betegsége ennek tulajdonítandó.

kám, tudod-e mivel gyógyítottam én meg magamat? Egy erdélyi drága orvossággal. Minden nevetett véle, főképen a fejdelem, mikor megmondottam. Az a drága orvosság pedig a káposztaleves — ha e használ, mért kell az indiai drága orvosságok után járni? De már most nagyobb hidegleléstől félek, amely nagyobb lesz az elsőnél, és a melyet egy hordó káposztalév sem gyógyíthatja meg; mert három vagy négy nap után Zsuzsi Lengyelország felé indul. Meglátom-e valaha, vagy sem? Isten tudja. Ugyan szép állapot, mikor az ember bújában meg nem hal; mert másként négy nap múlva el kellene engemet temetni — azt Zsuzsi sem akarná, hát oztán ki írna neki? Hát ő kinek ír azután? — Elég az édes néném, hogy szívesen bánom tőle való megválásomat. Ha akarná, itt maradhatna — vagyis inkább az Istennem akarja, hogy ő akarja. Mindennek rendelés szerént kell végbe menni, és ahoz kell magunkat alkalmaztatni.

Azt írod, édes nénékám, hogy micsoda ember az a francia, aki nem régen jött hozzánk; mert igen hazug. A colonellus¹⁴⁷ volt a muszka cárnál, de ott kiadtak rajta, mert senkivel meg nem alkuhatott. Mindennel azt akarja elhitetni, hogy mindent tud, és mindent látott. Ha huszat szól, a tizenkilenc szava hazugság. Már itt némelylyel elhitette, hogy ő tud aranyat csinálni. Gondolom, amint látom, hogy talán megakad itt közöttünk; mert az olyan sok beszédű, sík nyelvű sehonnain itt igen kapnak. Annak a neve Viguru.¹⁴⁸ Édes néném, jó étszakát — bona sera!¹⁴⁹

¹⁴⁷ *Colonellus* (a francia *cotonel*-ből) ezredes.

¹⁴⁸ Ennek a Viguru vagy Horváth szerint Vigouroux nevű francia ügynöknek Rákóczi 1729. szeptemberben fontos megbízást adott. Levelekkel és szóbeli megbízással küldé a porosz és a lengyel királyokhoz, ezektől kérvén, hogy a bécsi udvar és közte békitőkül föllépjenek. Kérte, engedné meg neki a bécsi udvar, hogy Törökországból távozhassék és Lengyelországban telepedjék meg, a fejedelmi címet holtáiglan viselhesse, a vele való magyaroknak adjon kegyelmet és helyezze vissza javaikba. Ő maga Jablonoszka Konstantina hercegnővel szándékozik házasságra lépni. A porosz és lengyel király készségesen elfogadta a közbenjáró tisztelet, de Szavojai Jenő, ki eleitől fogva gyűlölettel viseltetett Rákóczy iránt, tagadó választ adott, azt hozván fel, hogy Rákóczy békeajánlata nem őszinte, hanem csak arra számít, hogy az örökös tartományok közelében lakván, könnyebben lázíthassa a magyarokat. Sőt annyira mentek volt Bécsben, hogy Vigouroux elfogatását is elrendelték, de ezt később mégis visszavonták.

¹⁴⁹ *Bona sera*, olasz üdvözlés, magyarul: jó estét! jó éjszakát!

39.

(LXXXII)

Rodostó, 17. Junii, 1727.

Továbbra nem halaszthatom, mert bánnám, ha mástól tudnád meg, édes néném, hogy a fejdelem második fia ¹⁵⁰ elosontván Bécsből, Franciában ment, és onnét tegnapelőtt ide érkezett. Ellehet ítélni, hogy egy olyan atya, mint a mi urunk, huszonhat esztendőös fiát, akit soha ennekelőtte nem látott volt, hogy micsoda örömmel fogadta. Másnak nem lehet azt megfogni, hogy micsoda szeretetet éreznek az atyák a fiokhoz, azért atyának kell lenni. Azt pedig vettem észre, hogy a fiú nem azzal a szívbéli indulatú örömmel köszöntötte az atyját, mint az atya a fiát. Talán természet szerint nem érzik a fiak azt a nagy szeretetet, mint az atyák; vagy pediglen a fiakban is némelyekben a szeretet bővebb, mint másokban. A szép példa a Krösus király fiában, aki is néma lévén, és látván, hogy az ellenség hátúl le akarja vágni, olyan nagy erőszakot tett magában, hogy a szava megnyílt, és kiálthatta a királynak, hogy vigyázzon magára. A mi hercegünk felől elmondhatjuk, hogy szép ifjú, eszes és értelmes, de természet szerint; mert a tudomány azokat fel nem ékesítette, se a jó neveltetés fel nem cifrázta. Valamint egy szép leány, akinek paraszt neveltetése lévén, annak se szájában, se magaviselésében kellemetesség nem lehet, és a szépség nem lesz annyira becses. A szép gyenge munka teszi az aranyat is becsesebbé. Akármely szép legyen az elme, de aztot fel kell ékesíteni a jó neveltetéssel és tanulással. A pallérozatlan gyémánt szintén olyan, mint olyan kő, amelyet békasónak híznak. A mi hercegünknek semmi neveltetése nem volt, és azon igyekeztek, hogy semmit ne tanuljon, azt véghez is vitték, — és azt csudálom, hogy írni tud, ha rosszúl is. — Az atyja, aki általlát mindjárt mindeneket, keservesen tapasztalja mindezeket, de mit tehet róla? Már a nádszál kezd vastagodni, de nehezebben hajol. A bátyja még Bécsben sétál. Elég sok jót mondanak felőlle, — meglássuk még valaha. Erről is eleget mondtak. Amint észrevettem természetét, csendes és nem

haragos. De a fiat nem üsmérhetni addig meg, míg az apja szárnya alatt vagyon, hanem onnét mikor kirepül. — Nem tudom, hogy fog szokni a mi baráti életünkhez; mert itt a néki való mulatságtól kopik az álla.¹⁵¹ Azt tudom, az apja, kedvét keresi, — vadászni elküldi, maga is kimegyen véle; noha már esztendőtol fogvást ritkán jár, de azelőtt minden héten kétszer. Azért itt vadászhat amennyi neki kell, csak egyebet felejtse el. Én azt gondolom pedig, hogy ugyan azt az egyebet jobban szeretné a vadászatnál. De itt csak a baráttáncot¹⁵² kell járni, más nótát nem fúnak. Én pedig úgy tudom már azt a táncot, hogy bízvást lehetnék táncmester. Egészséggel, édes néném. A vendég még igen új, hogy többet írjak felőle.

40.

(LXXXVIII)

Rodostó, 24. Martii 1728.

Kedves néném, tegnap egy kevés sírás, könyveknek forrási voltanak itt nálunk. A pedig azért volt, hogy György herceg tegnap elmene innét egy francia hajón Franciaország felé. Legnagyobb fogyatkozást azt találok benne, hogy magyarul nem tud. De a nem az ő vétke. Németek nevelték, akik csak a Miatyánkot sem engedték volna, hogy magyarul megtanulja. Vagyon ugyan egy kis anyai természet benne; de idővel talám elhiagyja. De másként jó szívű. És ahová megyen, az az ország még nagy hasznára lehet; mert jó iskola. A szegény urunk, aki is igen szereti a gyermekeit, nehezen válék meg tőle. De ebben az országban mit lehet tanulni, azt tudjuk: sohult¹⁵³ pedig úgy el nem únja az ember magát, mint itt; mert semmi üsmérséget nem vethet, senkihez nem mehet, és, hacsak valamiben nem szereti magát foglalni, mindenkor a nagy unadalomban forog. Hogy pedig minden úgy töltse az időt, mint a mi urunk, arra az Isten ajándéka kívántatik; mert ebédig az olvasásban és

¹⁵¹ *Kopik az álla, felkopik az álla, koppan az álla, egyjelentésű ezzel: Nem vásik benne a foga, nem részesül valamiben.*

¹⁵² *Baráttánc, képes és tréfás kifejezéssel annyi, mint türelem, béketűrés, vak engedelmisség; itt lemondás értelemben veendő.*

¹⁵³ *Sohult, székelj alakja schol-nak.*

az írásban tölti az időt; ebéd után pedig, aki látná, azt mondhatná, hogy valamely mesterember; vagy fűr, vagy farag, vagy az esztergában dolgozik. És az ő gyönyörű szakállá sokszor tele forgácsos, hogy maga is neveti magát. És úgy izzad, mintha munkája után kellene enni kenyerét. Őtet minden csudálja; ő pedig neveti az olyat, aki azon panaszkodik, hogy elúnja magát. Ritka, édes néném, aki így tudja az időhöz alkalmaztatni magát, mind pedig, hogy úgy mondjam, az időt magához alkalmaztatni. A fia, azt úgy végben nem vihetvén, jól tette, hogy elment. Kívánjunk neki szerencsés utat, és hogy hazáját még láthassa meg. Hát mi? Mi is azért éljünk egészségben, míg Istennek tetszik.

41.

(XCI)

Rodostó, 5. Octob. 1730.

Hol jársz édes néném? Mért mentél Paphlagóniába? ¹⁵⁴ Olyan nagy dolgok történnek Konstancinápolyban, s ked ott nincsen; hogy lehet a? Hogy merték letenni a császárt, ¹⁵⁵ és mást tenni helyébe ked híre nélkül? Ezek pedig mind megtörténtenek. Híhető, hogy másképpen lett volna a dolog, ha ked jelen lett volna. A pedig csak rövideden így ment végben.

Aztot hallotta ked, hogy már egy darab időtől fogvást a vezér általszállott volt Skutariban ¹⁵⁶ táborban olyan szándékkal, hogy a perzsák ellen menjen. A császárnak ott sok szép mulatóháza lévén, gyakran ment maga is által Skutariban. Aztot tudja ked, hogy a császár kastélya és Skutari között a tenger egy jó stuc ¹⁵⁷ lövésnyi szélességű. Úgy történik, hogy két köz jancsár, kik mindenik a hajókon szolgáltak, rebelliót ¹⁵⁸ indí-

¹⁵⁴ *Paphlagonia*, az ó-korban Kisázsianak egyik országa a Fekete tenger mellett, Bithynia, Galatia és Pontosz között.

¹⁵⁵ III. Ahmedet október 1-én fosztották meg a zavargók trónjától és I. Mahmudot, II. Musztafa fiát ültették a trónra.

¹⁵⁶ Skutari a Boszporusznak kisázsiai partján Konstantinápoly átellenében fekvő török város. Híres cyprusligetéről, mely tehetőül szolgál a törököknek.

¹⁵⁷ Stuc, rövid vadászfegyver.

¹⁵⁸ Forradalom.

tának. Az egyikének a neve Muszli basa ; a másikának Pátrona.¹⁵⁹ A császár nem lévén a kastélyában, se a vezér a városban 28. dik septembris, ez a két jancsár a több társait összegyűjtván egy piacra,¹⁶⁰ mintegy ötvenre ha tellének. Pátrona négyfelé osztván ezeket, mindenik résznek egy zászlót ada, és mindenik kezdé a város utcáit járni, és kiáltani, hogy aki igaz török, az álljon melléjük ; mert ők csak a vezér letételét kívánják. A tömlöcöket felnyiták, a várost feljárák, a boltokat bézaraták, és estig felesen megsaporodának. De a csudálatos volt, hogy senki a városban ellenek nem állá, holott vagy legalább a városban negyven ezer jancsár — lovas had is vagy, de senki a császár mellett fel nem kele. 29. ma már csaknem az egész jancsárság melléjük állá, és annyira elszaporodának, hogy lehetetlen lett volna ellenek állani, noha még tegnap száz emberrel el lehetett volna szélyeszteni őket. Ma új jancsár agát is tevének, és sok főtisztek állának közikbe. 30. dikán pedig a császár a maga kastélyában lévén a vezérrel, a kapitán pasával,¹⁶¹ a vezér tihájával,¹⁶² az ulémakkal (a főpapi rendekkel).¹⁶³ Mindezeket magához hivatván, kérdi tőlök, hogy mi okát gondolnák ennek a rebelliónak ? Akik is ki egynek, ki másnak tulajdonítván, hivatá a cancellariust, és két személyt is választván a papi rendek közül, követségbe küldé őket a rebellisekhez, kérdeztetvén tőlök szándékokat. Ők azt felelék, hogy a császárral megelégszenek ; de nem a vezérrel, tihájával és muftival,¹⁶⁴ mert ezek a birodalmat húzásokkal¹⁶⁵ elrontották. És néha ők elégségesek a császárral, de úgy mindazonáltal, hogy azon három személyt, kezekbe adja elevenen. Mindezeket és egyebeket írásban tévén, a császárnak küldék. A császár újontában kényszeríte mindent arra, hogy mondaná meg okát a rebelliónak.) Egy uléma a vezért és a tiháját adá okúl. A vezér pedig már észrevette vala veszedel-

¹⁵⁹ Khalil Patrona.

¹⁶⁰ A Bajazid szultán mecsetjének kapuja előtt a Kanalasok (Kasikdsilar Mejdani) piacán gyűltek össze a zavargók.

¹⁶¹ *Kapudán pasa* a tengerészeti miniszter.

¹⁶² *Kjájával*.

¹⁶³ *Ulema*, tudóst, különösebben jogtudóst jelent ; a nagy-muftitól kezdve a legutolsó hivatalnokig, ki államjogi és bírói hivatalt visel, mindenki az ulemák közé tartozik és fehér patyolat turbánt visel.

¹⁶⁴ *Mufti*, helyesebben müfti, jogtudós, bíró, ki vallásjogi ítéleteket (fetvákat) hoz. Nagy müfti vagy röviden csak müfti a *seikh-ul-islám*, az islám feje.

¹⁶⁵ *Zsarolással*.

nét, a tiháját és a kapitán pasát megfogatá, és ezt az utolsót meg is fojtatá. A császár meglátván a rebellisek írásban tett kívánságait, igen igyekezék azon, hogy megszabadíthassa a vezért: de nem leheté; mivel már a kenyér és a víz is szűk volt a kastélyában a rebellisek miatt. Az ulémák is kénszeríteni kezdék, mondván: ha életedet szereted, engedj kívánságoknak. Ugy is kéntelen lévén a vezért és a tiháját kezekben adni, de a muftit kezekbe nem adjuk; mert az egész világ előtt gyalázatos volna kezekbe adni a főpapi fejedelmet. Ennekelőtte 27 esztendővel egynek haláláért ma is büntet Isten bennünket. Hanem inkább küldessék holtig való exiliumban. Végtime addig kényszeríték a császárt az ulémák, és a gyermekei, hogy a vezért és a tiháját kéntelenítették megfogatni. Azután megizenék a rebelliseknek, hogy ezek már fogságban vannak és kezekben küldik; de a muftit se kezekben nem adják, se meg nem öletik. Ha a kettővel megelégszenek, azokat nekik küldik, hogyha pedig meg nem elégszenek, válaszszanak magoknak egy gyaurnak¹⁶⁶ muftit, (a török a keresztént csúfságból gyaurnak híja, azaz: hitetlennek) mert ők kezekben nem adják a muftit. Ezzel a rebellisekhez bocsáták a követeket: de az még oda járnának, az alatt megfojták a szegény vezért, — az a veszett, undok, fajtalan tihája pedig látván, hogy meg akarják fojtani, ijedtében megholt. Ezeket megölék azért, hogy eleve ne kénszeríttessenek kiadni őket. A követek visszaérkezvén, a vezér, kapitán pasa és a tihája testöket egy szekérre tevék, és a rebelliseknek küldék. A kapitán pasán szánakodának, és a testét az anyjának küldék, hogy temettetné el, — a tihája testét pedig a kutyaának veték, — a vezér testét pedig visszaküldék oly szín alatt, hogy ők a vezértelevenen kívánják.¹⁶⁷ A nép mindezeket látván, egészen hozzájok hajola. A császár látván, hogy a vezér testét visszaküldötték volna, magában szálla, és hivatván az ulémákat, mondá: ezen rebellisek engemet is császároknak, uroknak üsmérni nem akarnak, azért azt akarom, hogy senkinek is miattam veszedelme ne légyen, magam szabad akaratjából tehát a bátyám fiának Szultán¹⁶⁸ Mahmuďnak engedem a császári széket. —

¹⁶⁶ *Gyaurn*, népies formája *küffar* arab szónak, mely a *kafir* vagy *kjafir*, hitetlen, hamis hitű jelentéssel bíró szónak a többese.

¹⁶⁷ Mikes itt tévedésben van; több török történetíró egybehangzó állítása szerint a kapudan pasa testét a Khorkhor kutja elé, a kjaja testét a Hnspiacra (Etmejdán) és a vezir testét az általa a szeráj elé épített pompás kut elé dobták a kutyaának.

¹⁶⁸ Szultán cím illeti meg az uralkodót magái és nejét. Ha a szultán szó a név előtt áll, mint itt is, akkor férfi-uralkodót

ivassátok ide előmben, — jó szívvel mindnyájatok előtt ma-
mot óalája vetem, csak hadd szűnjék meg ezen rebellió, és ne
gyekokasenki veszedelmének. Ez meglévén, oda vivék Szultán
Mahmudot. Szultán Achmet székiből leszállván, eleibe mene,
egölelé, és maga helyében felemelvén császári székiben ülteté,
legelsőben is maga megcsókolá a kezét az új császárnak, és az
émákkal is megcsókolatá. Azután monda nékik: Mind
nekem, mind néktek uratok és császárotok ez a személy, —
az Istenre, és a ti lelketek ismételre bízom, — legyetek
azon, hogy igazság ellen semmit ne cselekedjék, — ha pedig a
rossz dologban meg nem intitek, Isten előtt számot adtok az
ítélet napján, melyről nekem is tartoztok felelni mind ezen,
mind a más világon. — Azután Szultán Mahmudhoz fordulván,
sok szép tanácsokat ada neki, és oly hathatós beszédekkel szóla
hozzája, hogy az egész hallgatók sírának. Végtire monda:
Távoztasd el, hogy vezérid keziben ne engedjed egészen szakál-
ladot. A gyermekeimet Istenre és reád bízom, neveljed, táplál-
jad mint atyádfiait, viselvén gondot reájok istenesen. El ne
felejtkezzél pedig arról, hogy ez az uraság senkinél nem
állandó.» Ezek mind így lévén, ezen holnapnak második
napjára virradólag Sultán Mahmud császárrá lön, és az Achmet
uralkodása megszűnék. Mely nagy változás!

Édes néném, mikor az Isten akar valamit, micsoda alávaló¹⁶⁹
eszközökkel munkálódik! azért, hogy az alávaló eszközökből
kitessék az ő mindenhatósága. Egy ilyen nagy birodalomban
kik tevék le a császárt? Csak két közönséges jancsár. Az egyi-
két Pátronának hitták — arnót volt, és nem török — ez ennek-
előtte egynehány nappal dinnyét szokott volt árúlni. — A má-
sikát hitták Muszlinak, ez a feredőházban tellák¹⁷⁰ volt, azaz;
feredős legény.

Hát még a szegény vezérről ne szóljunk? Akik is itt olya-
nok, mint a királyok, mind kincsekre, mind hatalmokra való
nézve. Kivált ez 12 esztendeig bírta azt a nagy tisztséget. —
De még azonkívül a császár veje volt. — A kutyák ették meg a
testét, holott ő egynehány ezer tallért érő temetőt csináltatott
volt magának.

Azt megvallom kednek, hogy mi itt tartottunk, és gondol-

jelent és régi írónk, pl. Zrínyi, Mikes következetesen így írják;
ha a szultán szó a név után áll, akkor nőről van szó; pl. Adile
szultán, Fatime szultán, Adile szultánnő, Fatime hercegnő.

¹⁶⁹ Közönséges, csekély, alacsony értelemben.

¹⁷⁰ Tellak vagy dellák, fürdőszolga.

hattuk, hogy itt is lehet zenebona, és prédálás, — vigyáztunk is étszakákon: de itt minden oly csendességben volt, mintha csak álom lett volna a rebellió. Nem hinné azt el, aki nem tudná, hogy a rebellióban is micsoda rendet tartanak, és hogy ahhoz képest micsoda kevés károk vannak. — Mert ugyan is ki gondolhatná, hogy olyankor nagy prédálás ne legyen? A sok boltokat felverhelnék, — a császár kinstartójára reá mehetnének: de nem; mert a tárház, ahol szoktak mindenneknek fizetni, nekünk is úgy nyitva állott, mint az előtt.

Minekeltötte elvégezzem ezt a levelet, jó kednek azt is megtudni, hogy a birodalomban a szokás, hogy a császárok változásakor mindenik jancsárnak hópénzét napjában egy pénzzel megszaportítják, és azonkívül mindenik jancsárnak 15 tallér baris ¹⁷¹ (azaz áldomás) adatik. Mostanában, hogy kiadták, ment 5000 erszény pénzre. — Tudja ked? egy erszény ötszáz tallér ¹⁷² — nekünk fele elég volna. Jó étszakát édes néném, a császárral álmodják ked.

42.

(XCII)

Rodostó, 27. Novembris 1730.

Édes néném, a komédiának még vége nincsen. Meg is kell fizetni a komédiásokat. — Ma hozák hírét, hogy Konstancinápolyban 25 dik napján ennek a holnapnak a császár a rebelleket megölette. Amely ilyenformán ment végben: hallgassa ked, rebellisné, félelemmel: mert semmit el nem veszek belőle, se hozzá nem teszek.

Az utolsó levellemnek utolsó résziben való utolsó végén megláthatta a füleivel, hogy micsoda formán lőn vége a rebelliónak, és hogy mint akará az új császár eloltani a tüzet, amelyet Pátrona gerjesztett vala fel, és amelyet ha külsőképpen mintegy eloltotta volna is, de belsőképpen mind ez máig Pátrona szüntelen gerjeszté; mivel az ő kívánsági mindennap

¹⁷¹ *Baris*, békülést jelent. Így nevezték azt a jutalmat, melyet a jancsárok minden trónra lépő szultántól kicsikartak, s melynek fejében vele megbékültek, azaz uralkodónak elismerték. A jancsárok hatalmának növekedésével és a szultánok erejének gyöngülésével ez a *baris* végtelen nagy összegre csigáztatott. Nem azonos a *bakhis* (ajándék, borra való) szóval.

¹⁷² Egy *erszény*, (törökül kesze) 500 piaszter (100 korona).

okféleképen szaporodának, úgy annyira, hogy mind a császár mind a fővezér mintegy kénytelenek valának kívánságainak eleget tenni, tartván attól, hogy újabb rebelliót ne kezdjen; mivel sokan tartottanak hozzája. A város főbírája (Stambol Effendi) Deli Ibrahim minden úton módon azon igyekezék, hogy meggazdagodhassék. Mindenekre igyekezék venni Pátronát, úgy annyira, hogy akik valamely tisztségekre vágytanak, ezeknek sok pénzt kellettett adni elsőben, hogy elnyerhessék. Patróna a mi ¹⁷³Patrona szerdengestiek agájával (ez olyan sereg, amely a harcon elől szokott menni, mind az ostromokon — ezek olyan vitézek, akiknek nem is kell a halálról gondolkodni) a vezérhez kísérteté magát, a vezértől mindeneket megnyervén, azzal annyira elbízta magát, hogy egy mészároست ¹⁷³ akara moldovai vajdának tenni a Deli Ibrahim kérésére, aki is sok pénzt vett vala fel a mészároستól. De a vezér azt felelé neki, hogy nem volna szabadságában fejdelemséget adni valakinek a császár híre nélkül. Ezzel megmenté magát. De hogy teljességgel ez iránt való szándékát megváltoztathatná Patrónának, azt tanálák fel, hogy az ő társát Muszli agát vennék arra eszközül, aki is tihája vala a jancsár agának. Ez értelmes lévén, eleiben adák, hogy micsoda illetlen dolog volna egy mészároست tenni vajdának; hanem vállalja magára, hogy végbe ne menjen ez a dolog. Muszli tehát ekképen cselekedék. Patrónához menvén, úgy tetteté magát, mintha neki is nagy kedve volna arra, hogy a nem okos mészáros vajdává lenne. — Azért mondá Patrónának, hogy ebben a dologban nagy vigyázással kell járni, és hogy jó volna elmenni a kaszáp ¹⁷⁴ basihoz (azaz: a mészárosok fejéhez) aki is itt nagy tekintetben vagyon, és kell neki minden mészároستról felelni. Oda érkezvén, Muszli kérdé tőle: Mivel a moldovai vajdaságért ezer erszény pénzt ígérnek, azt akarjuk tudni tőled, ha akarsz-e kezes lenni azért a mészároستért, hogy nekik

¹⁷³ Patrona annyira ment követelésében, hogy többek között Janaki görög mészároست, ki neki a lázadás alatt hitelre adott hust, ajánlotta a nagyvezirnek moldvai vajdául. Janaki mészáros 500 erszény pénzt ígért Patronának, ha beleülteti a vajdaságba. A nagyvezirnek engednie kellett s a négy nappal előbb vajdává kinevezett Ghika György méltóságától megfosztatván, a görög mészáros lett Moldva vajdájává. Patrona egyéb esztelen kívánsága közül még azt az egyet érdemes megemlíteni, hogy kívánságára az európai édes vizeknél a szultán és pasák által francia mintákra épített 120 palotát és nyaralót a gyönyörű kertekkel együtt a szultán elpusztíttatta.

¹⁷⁴ Kaszab mészáros, innen kaszabolni = mészárolni.

azt a pénzt leteszi, ha a vajdaságot megnyerik néki? A főmészáros felel, hogy ő nem lenne kezes azért a mészárosért csak ötven polturáért is. — Pátrona erre igen elszégyenedék, és a nem okos nagyravágyó mészárost nem Moldovában, hanem a tömlőcben küldé. Deli Ibrahim pedig semmivel meg nem elégedvén, mindennap nagyobb nagyobb állapotokra vevé Pátronát, úgy annyira, hogy ez az utolsó mindennap újabb állapotokat kére a ministerektől. Amely nagy tisztségeket a pátronának pedig néki magának adni, egyiket sem vevé el. A császár nem tűrhetvén tovább kevélységét, Konstancinápolyban hívatá Csánunum Kocsát,¹⁷⁵ hogy kaptán pasának tennék (a kaptán pasa a tengeren lévő erőnek főgenerálisa) és a nisszai pasát, hogy ez kísérné a Mekkába menő zarándokokat. — Mindenik csaknem egyszersmind Konstancinápolyban érkezének. Pátrona megsejdfítvén, hogy az utolsót más végre hívták volna (amint is úgy volt) tanácsot tartá híveivel, hogy mi képen lehetne megelőzni és meggátolni a császár szándékát. Erre való nézve az egész fő tisztségeket magok között eloszták. Muszlit arra kényszeríték, hogy venné fel a kultihája tisztségét, a jancsár agát vezérre akarák tenni; Pátronát kaptán pasának. A muftit le akarák tenni; hasonlóképen az európai Kadi Leszket (főbíró.) Egyszóval Pátrona mind az egész tiszteket a maga híveiből akará tenni. Ha pedig ezt véghez vihette volna, felfordította volna az egész birodalmat.

A császár ezeket megtudván, úgy téteté, mintha posta érkezett volna a babyloniai pasától, aki azt írta volna, hogy a perzsa és a szerecsenek nagy károkat tesznek; azért aki igaz muzulmánnak tartja magát, menjen segítségire. Erre való nézve a vezér nagy dívánt hirdetete,¹⁷⁶ hogy tartana tanácsot az ulémákkal és hadi tisztekkel. A nem okos Pátrona is a dívánba mene Muszlival és a szerdengesti agákkal. Azután a dívánban béhívaták a postát a levéllel, amely csinált levél vala, és sokféle veszedelmes híreket mondatának véle. Ez így lévén, a vezér mindjárt három boncsokos¹⁷⁷ pasaságot ígére Pátronának, és más főtisztségeket a szerdengesti agáknak, csak menjenek Babylonia segítségire; de egyik sem esak a törben, mivel egyik sem akara elmenni. A vezér látván, hogy semmit sem végezhetne aznap, mondá, hogy másnap a császár előtt kellene

¹⁷⁵ Dsanum Kocsát, a kapudán pasát (főadmiralist, tenger-nagyot).

¹⁷⁶ *Dívánt hirdetni*, tartani = gyűlést hirdetni és tartani.

¹⁷⁷ *Boncsok*, lófark.

más dívánnak lenni, azért arra int mindeneket, hogy kiki jelen legyen jó reggel. Ez mind arra való volt, hogy a lesre vihessék a rebelliseket.

Másnap teljén, 25-ik napján a holnapnak, mindnyájan a császár kastélyában gyűlének. A kastélynak három udvara lévén, mindenik udvarban egy dívánházat készítenek, hogy a gyűlés háromféle helytt tartatnék. A legbelsőbb udvarban lévő házban a fővezér tartja dívánt a tatár kámmal s muftival, jancsár agával, Pátronával és más egyéb főtisztjeivel a rebelliseknek. — A második udvarban Csánun Kocsa tartja a szerden-gestiek agáival, és mind azokkal, kik Pátronához tartottanak. — A harmadikban vala a nisszai pasa más sokféle renden lévő tisztekkel. A császár szolgálai pedig a boztansiakkal ¹⁷⁸ mindenik udvarban fegyveresen elrejtett helyekben valának. Találkozóik pedig valamely Csór Basi, ¹⁷⁹ aki Pátronára haragudott, mivel az ortáját (azaz: a régyimentét) elvette vala tőle. Ez ajánlá magát a császárnak, hogy ő végben vinné szándékát. És sok olyan jancsárokkal, kik Pátronára haragudtanak, a császár kastélyában titkon bémene. — Midőn pedig már az egész gyülekezet a tanácsházakban kiki helyére ült volna, a császár hívatá a tatár kámot és a muftit magához. Az alatt egy puskát kilőttek, hogy a kapukat bészárják. Azonnal a Csór basi bémene a dívánházban, amelyben vala a vezér — a köntösöt letevé, és csak a páncélingben maradván, Pátronát kezdé vagdalni, és akik véle valának, azok a Pátrona híveit, akik is magával együtt összekoncolák. — Hasonlóképen a más két udvarban is a Pátrona híveit mind megölik, és mindenik udvarban nagy vérontás vala. — A testeket szekerekre rakák és a tengerbe veték. Ez napon a rebelliseket kiirták. És csakugyan ettől a naptól fogvást mondhatja Mahmud valóságos császárnak magát. Én is valóságos atyjafia, szolgálja maradok kegyelmednek, édes néném.

43.

(XCV)

Rodostó, 20. Sept. 1731.

A minapi leveledben, édes néném, azt írád, hogy a vezért letették. Én pedig a hiriért hírrel fizetek; mert tegnap ment

¹⁷⁸ *Bosztandsiak*, Bosztandsi alapjelentményében kertész (bosz-tán = kert), de így nevezték a császár gyalog őrségét, mely rendőri teendőket is végzett.

¹⁷⁹ *Csorbadi*, l. 92. jegyzetet. Itt a csorbadi alatt Pehlivan

itt el nagy ceremóniával az új vezér, akit vezérségre visznek. Azt mondják, jó ember. Egy kevésbé kemény, amint jelét is adta útjában; mert egy falusi kadiát felakasztatott az ajtajára, — hihető, hogy nem tett jól igazságot. — Eztet Topal Ozmán pasának híják (azaz: sánta Ozmánnak), mert sánta. Valamely harcon sántúlt volt meg: de az esze nem sánta, mert nagy eszűnek mondják, — noha keveset olvasott és írt életében; mert egyikét sem tudja.¹⁸⁰ E már harmadik vezér, amióta a császárt letették. Micsoda rövid uraság, de nagy. Amint látom az új császár megfogadja a letettnek tanácsát, hogy sokáig ne hagyja uralkodni a vezéreket. De a jó tanács-é vagy rossz, a kedv itélőszéke eleiben terjesztem. Mert ha a vezér jó, nem nagyobb hasznára volna-é a birodalomnak, ha meghadnák? és mentől tovább uralkodnék, annál inkább megtanulná az igazgatást — mind belső, mind külső dolgait az országnak — az idegen ministerekkel jobban tudna a külső dolgokról végezni. De ezekre időt neki nem adnak; mert olyankor teszik le. amidőn már egy kevésbé kezdi üsmérni a dolgokat. Némelyikét pedig olyan hamar kivetik, mintha csak álmában lett volna vezér. Mind ez a birodalomnak nagy romlására volna, ha eleit nem vennék; mert noha gyakrabban minden főtiszteteket letegyenek is a vezérrel, de az alattok való tisztek megmaradnak. — Ha a főcancellariust¹⁸¹ leteszik, az egész cancellariákon lévő tisztek, secretáriusok, írók mind megmaradnak, és az új cancellarius azoktól mindjárt megtudja, hogy micsoda dolgok folynak, és azokat követi. — Az új kincstartó hasonlóképen megtudja az alattvalóitól, hogy micsoda rendet tartanak a tárházakban. E szerint az újak hamar ókká lesznek, és a tisztek változásival a dolgok és rendtartások nem változnak. A birodalom dolga ilyenformán csak foly: de nekem úgy tetszik, hogy, ha egy jó vezért sokáig meghadnának, hogy még jobban folya. De mit

Khalil kulkjája, egy janicsár ezred parancsnoka szerepel, ki 5000 darab arannyal több janicsárt megnyert magának segítségül Patrona és hivei meggyilkolására.

¹⁸⁰ Oszman, a Sánta, Moreából mint gyermek dióőrzőül jutott a szerájba, hol később a kert felügyelőjévé emelkedett. Hirtelen pasa rangra emeltetve, a fölkelés leveretése után azt a megbízást nyerte, hogy a Patrona nemzetéhez tartozó albánok között kiűtött forrongást lecsillapítsa. Rendeltetése helyére még el sem érkezett, midőn a szultán követe utólérte s a nagyvezíri pecsét átadásával visszatérésre fölszólította. Így volt alkalma Mikesnek látni a nagyvezírt, midőn a főváros felé visszatért.

¹⁸¹ Államtitkárt.

mondják, az Ibrahim pasa sokáig vala vezér, ugyanazért is lón az utolsó támadás; mert minthogy amég vezérek, addig igen nagy hatalmok vagyon, csaknem mintegy lehetetlen, hogy viszsza ne éljenek hatalmokkal. E pedig soha egyik a másikáról nem tanul — csak mind egy pórázon¹⁸² futnak. Valami mesterreget kellene nekik kigondolni, hogy olyan hamar ki ne tenék őket.

44.

(XCVIII)

Rodostó, 4. Martii 1733.

Édes néném, a királyok is csak úgy behúnyják a szemeket, valamint mi. Mert épen most hozák hírvül, hogy első februarii a lengyelországi király Augustus¹⁸³ csak úgy holt volna meg, valamint egy közönséges ember. A lélek kiment belőle, s a halál benne maradott. Az Isten nyúgoszsza; mert jó király volt. Ha sokáig uralkodott, meg is érdemlette; mert talám soha király úgy nem tudott élni a királysággal, mint ő. Soha a lengyeleknek olyan királyok nem volt, aki nekik a sok vendégséget, sok százféle mulatságot adott volna mint ő. Az asszonyokról nem is szólok; mert azok száz esztendeig gyászolhatják — életében a paradicsomról sem gondolkodtak, úgy tudta őket mulatni és kedveket keresni.¹⁸⁴ Egyszóval elmondhatni, hogyméltó volt a királyságra, és tudta annak mind hasznát venni, mind e világi gyönyörűségekre fordítani, Eleinte, a való, hogy igen tövises volt királysága mind addig, míg a svéciai királyt meg nem verék;¹⁸⁵ de azután tudta a sok rózsát leszedni. Micsoda

¹⁸² Póráz, szoros értelemben szíj vagy zsinag, melylyel a vadászbeket megkötik, vagy vezetés végett összefűzik. Szélesb értelemben zsinag, kötél, melylyel valakit megkötnek.

¹⁸³ II. Ágost lengyel király 1697-ben jutott a trónra. Rendkívüli testi erővel bírt; a legerősebb patkót könnyen ketté törte, nagy vasrudakat vékony vasdrótként hajlított meg és egy trombitást tenyerén tartva nyújtott ki az ablakon. 1697-ben áttért a katolikus vallásra s Krakóban királylyá koronáztatta magát. Svédország nem akarta királyul elismerni s ezért hosszú és balakimenetelű háboruba bonyolódott a svédekkel.

¹⁸⁴ Végtelen pazar életet élt; saját kedvtelésére, háborura, vendégeskedésre és művészetekre 160—200 millió koronát költött. 1719-ben Dresdában csupán fiának lakodalmaára 8 millió koronát pazarolt el.

¹⁸⁵ XII. Károly svéd király érti, ki elkeseredett ellensége volt Ágost lengyel királynak, kit több ízben megvert és királyi trón-

kimondhatlan sok jó nem következett az ő vallásunkra való megtérésével? Luther Mártontól fogva Saxoniában volt a gyökere és fészke a lutheránus vallásnak. Kétszáz esztendeig tartott, azolta a saxoniai e'ectorok ¹⁸⁶ palotájában nem mondták a szent misét: de most mind ott, mind másutt az országban azt mondják. Micsoda nagy dicsőségire az Istennek, és nagy hasznára lett az anyaszentegyháznak az ő megtérése. Már a fia pápista — annak a gyermekei pápisták — kevés idővel ezután az egész ország is a lesz. A mi urunknak igen jóakarója volt.

Lehetetlen, hogy már hadakozást ne lássunk Európában, annyi sok ideig tartó békeség után; mert a lengyelországi királyválasztás nem szokott csendesen végben menni. Ahoz most kettő tart számot: a megholt király fia és Stanislaus. ¹⁸⁷ Az elsőnek pártfogója lesz a császár és a muszka cárné; a másodiknak pedig a francia király. ¹⁸⁸ Már ezek hadd pereljenek egymással. Tudom, hogy ezeknek réz prókátorok ¹⁸⁹ leszen — valamint mikor a francia király a feleségét illető tartományért hadakozást kezd a császár ellen, azt kérdé Leopoldus a francia követőtől, hogy micsoda igazsága vagyon az urának, hogy hadakozást akar indítani? Azt felelé a követ, hogy azt nem tudja; hanem azt tudja, hogy az urának már készen vagyon kétszáz ezer prókátora, azok meg fognak felelni. Meg is nyéré perit. Édes néném, micsoda szép dolog annyi prókátorral perelni. De az is szép dolog, ha ked egészséges, főképpen a bőjtben.

45.

(C)

Rodostó, 4. Decemb. 1733.

Tudod már azt a hírt néném, hogy most minden órán nagy hadakozás lesz? De tudod-e annak az okát? Októbernek a

járól lemondani kényszerített, míg végre az elbizakodott Károiy 1708. július 8-án Pultavánál megveretett a muszkák által és Benderbe kényszerült menekülni. Ekkor Ágost ismét elfoglalta a trónt Lesesinszky Szaniszlótól, kit Károly Lengyelország királyává tett.

¹⁸⁶ Választófejedelmek.

¹⁸⁷ A meghalt király fia, a szász Ágost és Lesesinszky Szaniszló, kikhez harmadikul a bécsi udvar Emanuel portugali infanst tolta fel; de ez utóbbi látván, hogy terve nem sikerülhet, csakhamar visszalépett.

¹⁸⁸ A francia II. Ágostot sem ismerte volt el lengyel királynak és így fiát sem tartá jogos utódának.

¹⁸⁹ Fegyver.

vége felé a francia a német császárnak nagy barátságosan megízené, hogy hadakozást hirdet neki. Ennek pedig az oka nem más, hanem, mihent Augustus a lengyel király a szemét béhúnyá, a francia udvar azon igyekvék, hogy Stanislaust válaszsák a lengyelek királynak. Amidőn ezt megtudá, hogy csaknem mindnyájan reá állottak volna a palatinusok,¹⁹⁰ Stanislaust Lengyelországba küldé a választásra, anninthyogy csaknem az egész országba gyűlésben¹⁹¹ királyának választá, és annak felkiáltá. De ugyanabban az időben egynehány palatinus és egynehány püspök összegyűlvén, az Augustus fiát választák királynak. Ez a kis gyűlés pedig a császár és a muszka cárné segítségével mene végben. Eleinte mindjárt e nem tetszék állandónak lenni: de kevés idő múlva a muszka had, hogy Lengyelországban kezde bémenni, a főrenden lévők is megváltoztatták az elméjüket, és erre a részre állának. És mentől több had kezde Lengyelországba menni, annál többen hajolának Augustus mellé, és eztet mind a császár alattomban való munkája cselekedé. A francia udvar azért megharaguvék, és hadakozást hirdete mind a kettő ellen. De minthyogy Stanislausnak se oly könnyen, se oly hamar hadat nem küldhetne, amint kívántatott volna, azért Varsováról ki kellették menni, és helyt adni Augustusnak. Mindezért hadakozást nagyot várjunk. Mi hasznunk lesz benne, Isten tudja. Mi csak reménlünk mindaddig, míg meg nem halunk. Az orosz példabeszéd azt mondja, hogy aki csak reménséggel él, az ispotályban hal meg. Ha ispotályban nem is, talám Rodostón. Akárhhol legyen a, csak bé kell a szemünket húnni egyszer. De addig csak jó az egészségre vigyázni édes néném, és a bút el kell űzni. és ne engedjük, hogy a gondolat és a melancholia¹⁹² elfogja elménket. Ne legyünk olyanok, mint egy francia úr volt, aki eltemetvén a feleségét, ugyanazon este a vacsorát hogy felvitték az asz-

¹⁹⁰ *Palatinus* volt a byzanciaknál minden udvari vagy államhivatalnok. A középkorban így nevezték az ország nagyjait, kik a királyi udvarban tartózkodtak. A régi Lengyelországban ezt a címet viselték az egyes tartományok helytartói. Magyarországon palatinus (comes, magnus, nádor vagy Nagy ur Ispán, nagy urespán) a főurak feje, kit a király által kijelölt négy főúr közül az országgyűlésen egybegyűlt rendek választottak a király helytartójául és közvetítőül a király és nép között. Legutoljára István főherceg viselte a nádori méltóságot, melyre 1847-ben választott.

¹⁹¹ Varsóban.

¹⁹² Buskomorság.

talra, le nem akart ülni asztalhoz, mert nem volt jelen a felesége. A várakozást elűnván, mondja a konyhamesterének, hogy jelentse meg az asszonynak, hogy az asztalon az étek. A konyhamester mondja néki, hogy nem jöhet, mert eltemették, — akkor tér észére az úr. Sokféle bú van e világon.

46.

(CI)

Rodostó, 15. Februárii, 1731.

Ideje már egy levelet vennem édes néném. Én hármat is írtam ebben az esztendőben. Azt írják, hogy Stanislaus Dancán¹⁹³ tölti a telet. Meglássuk, mint lesz dolga a tavasszal. A francia és spanyol had erősen takarodik Oloszország felé. A sardiniai király is készül. Nem tudom mit gondol a császár: de én azt gondolom helyette, hogy ha Stanislauossal elveszteti is a lengyelországi királyságot, attól tarthat, hogy maga is Oloszországból ki ne költözödjék. A spanyol király fia meg nem elégszik az ő két hercegségével — az apja még királylyá is teheti — most van ideje.

Hát nekünk vagyon-e most ideje, hogy várjunk valamit? A szegény urunk amit a pennájával tehet, el nem mulatja. Eleget ír mindenfelé;¹⁹⁴ mert mi olyanok vagyunk, mint az evangéliumbéli beteg, aki harminc esztendeig volt a tó mellett várván, hogy valaki vesse belé, amidőn az angyal felzavarta. Mi is ezt várjuk, hogy valaki valamely zűrzavart csináljon; mert mi magunkkal jötehetetlenek vagyunk. Az Isten elhozza még a mi óránkot is — ha most nem, másszor. —

47.

(CII)

Rodostó, 15. Martii 1731.

Mindenünnen csak az a hír, hogy mindenütt készülnek a hadakozásra. A sok német, francia, spanyol takarodik Olosz-

¹⁹³ Danzigban.

¹⁹⁴ Rákóczi nem csak maga sarkalta a portát, hogy Ausztria ellen fegyvert fogjon, hanem Villeneufve francia követ és Stadnicki, Lescesinszky meghatalmazottja által igyekezett arra hatni,

ország felé. Azt gondolná az ember, hogy talám ott valamely nagy vendégség leszen, és arra gyűlnek oda. Eugenius¹⁹⁵ pedig a Rhenus¹⁹⁶ vize felé igyekezik. Azt mondják, hogy a francia is elküld oda vagy százezer embert. Hát ezek, édes néném, mért gyűlnek oda? talám halászni akarnak? Stanislaus király pedig Danckán vagyon. A muszkák és a saxók készülnek, hogy Stanislaust oda szorítsák. Ott még másféle muzsika leszen. Mindezekből mi leszen, Isten tudja. Úgy tetszik, mintha Stanislaus király vesztene legtöbbet, ha el találja veszteni a lengyelországi királyságot, aminthogy a megtörténhetik, amint folynak már is dolgai. De ha elveszti is, francia királyné az ő leánya.¹⁹⁷ Oloszországban pedig hogy állhat a császár három király ellen, aki mindenik azon igyekezik, hogy elvesztessé véle Siciliát és Neápolist. és oda új királyt tegyenek. De mindezekből nekünk mi hasznunk lesz? talám csak semmi. Még a mi óránk nem jött el — addig csak baráttáncot kell járni. —

48.

(CV)

Rodostó, 16. Junii 1734.

Most hozák hírit, hogy a muszka és a saxo obsideálta¹⁹⁸ Danckát. Minden ösvényt, lyukat bedugott, hogy Stanislaus király ki ne repülhessen. A várost mind löni, mind megrenni könnyű: de azt igen nehéz megoltalmazni, hogy a király onnét el ne mehessen. Akinek is még arra kell szánni magát;

hogy a török a lengyelek ügyébe avatkozzék, mi által Rákóczi-nak is alkalma nyílt volna tevékeny részt venni Ausztria ellen. A porta azonban nagyon távol tartotta magát a beavatkozástól. Közönyösen hallgatta a több oldalról érkezett kecsegtető és rábeszélő ajánlatokat. A bujdosók reménye nem akart valósulni.

¹⁹⁵ *Szavojai Jenő* a lengyel örökösödési háború kitörésekor 71 éves aggastyán, mint a birodalmi hadsereg parancsnoka, a Rajna felé küldetett, de mielőtt háborúra került volna a dolog, visszahivatott s 1736-ban ápril 21-én hirtelen meghalt.

¹⁹⁶ Rajna.

¹⁹⁷ Leányát Lescsinszka Máriát 1725-ben vette nőül a nálánál 7 évvel ifjabb XV. Lajos francia király; innen magyarázható meg az a buzgóság és áldozatkészség, melylyel a francia király Lescsinszky ügyét támogatta. L. Mária 1768-ban halt meg Versaillesban.

¹⁹⁸ Ostrom alá vette.

mivel a francia hajók nem igen nyargalnak segítségire. Amely várat pedig meg nem segítenek, megveszik. Annál is inkább, hogy soha a danckai praesidium¹⁹⁹ olyan játékban magát nem gyakorlotta. De hadjuk el Danckát, úgy is ott most sok álgyü-dörgések vannak, és sétáljunk Oloszországba, és nézzük meg, hogy ott mint vendégeskednek az oda gyűlt sokféle hadak.

Azt mondják, hogy ott már két vagy három várot megvett a francia. De, ami legnagyobb, még Mediolánumban²⁰⁰ sem kiáltanak már berdót.²⁰¹ Ilyenformában nem igen jól foly-nak a császár dolgai Oloszországban. Hogyha pedig a spanyol ház egyszer gyökeret kezd verni Oloszországban, amint már elkezdette, féltő, hogy a vendég ki ne vesse a gazdát házából. A spanyol király fia, az anyjára maradott három hercegséget ment volt bírni Oloszországban. De, ha szerencsés lehet, talám még felállítja a siciliai királyságot. De akármit csinálnának ők, csak nekünk is valami cseppenne hasznunkra. De se szemmemmel nem hallok, se fülemmel nem látok olyat, ami arra fordúlhatna. Az is meg lesz annak idejében.

Édes néném, mi szép dolog sokáig élni. Ebben a saeculum-ban²⁰² 33 eszterdő tölt el; de azon kevés idő alatt igen nagy dolgok mentenek végben. Hát még, ha élünk, mit nem érünk. Azt is megértem, hogy mikor valamit küld ked nekem, megpanaszolja. De a panaszostól az ember hízik: noha azt szokták mondani:

Nincs keservesb kenyér, kit adnak panaszszal,
Böven elegyítve van mérges kovászszal.
Áztatni kell gyakran sok könyhullatással,
És annak élete van nagy suhajtással.

De, édes néném, ha panaszolod is, de nem háláadatlanul van dolgod, és azt ne tartsad azonban:

Te nagy ajándékot ne adj barátodnak:
Mert őtet csinálod háláadatlanul.

De én is utána teszem, ha el kellene egyik fületem is vesztenem:

¹⁹⁹ *Praesidium*, őrség.

²⁰⁰ Milanó.

²⁰¹ *Berdo*, Halt, wer da! (Állj, ki vagy!) német katonai vezényszónak elferdített alakja.

²⁰² *Saeculum*, század.

Ki ajándékinak a számát felírja :
Már azoknak többé érdemét ne várja.

Tudom azt fogod mondani, hogy jól aludtam az éjszaka ;
mert a jó aluvás után könnyebb verseket gyalúlni. Elrakván
hát a verscsináló szerszámímot, maradok édes néném min-
denkor stb.

49.

(CVI)

Rodostó, 27. Julii 1734.

Néném, irtóztató nagy dolgok mennek végben ezen a mi
keserves lakóhelyünkön. Mi csendesen aluszunk : másutt meg
erővel fektetik le arra a hosszú álomra az embereket. Haszinte
azok a nagy dolgok minket kírekesztenek is magok közül : de
imádjuk az Istennek munkáit másokon is, és azután léptes-
sünk Danckára. Ahol is megszűntek már az álgylövések ;
mert a város feladta magát a muszkának. Akieknek is kell
fizetni egynehány száz ezer forintot, hasonlóképen a saxóknak
is, hogy a várost fel nem prédálták. Igen drágán fizették meg
a vendégfogadást. Hihető, hogy másszor nem kívánnak szál-
lást adni olyan vendégnek, akiért úgy elrontották a városokat
és annak hóstátját,²⁰³ hogy húsz esztendeig sem állítják helyre.
A várost pedig azután adták fel, minekutánna onnét Stanis-
laus király kirepült volna csak harmadmagával. Aki is nagy
veszedelemre adta magát, és akit minden rejtekben megkeres-
tek a muszkák, de már késő volt ; mert a kalickából kiszaba-
dott volt a madár, és a prussiai király földére ment Kénisper-
gában²⁰⁴ -- ott már ne féltsük a muszkáktól.²⁰⁵

A való, hogy elhagyván Lengyelországot, a királyságát is
elhadta. De, aki legelső indítója volt az akadálnak, hogy len-
gyel király lehessen, drágán fizeti meg ; mert ez a példa-
beszéd : «Aki másnak vermet ás, maga esik belé» nem csak
az olyanoknak szól, mint mi, hanem a császároknak is. Amint
aztot meglátjuk, mihent Danckáról Oloszországban érkezünk.

²⁰³ Vorstadt (külváros) szónak ferdített alakja Erdélyben ; pl.
Kolozsvárott ma is ebben az alakban használják.

²⁰⁴ Königsberg.

²⁰⁵ Lesesinszky Szaniszló 1766-ban halt meg.

Iromtassunk ²⁰⁶ oda tehát, és nézzük meg, hogy ott mint vendégeskednek; mert sok császármadarat ²⁰⁷ ölte ott meg. Mivel azt bizonyosan írják, hogy a spanyol, francia és a sabaudus ²⁰⁸ megverték volna a németet. és a harc Párma mellett lett volna az elmúlt holnap végén. Mindezek örvendetes dolgok a spanyol király fiának, aki csak huszonkét esztendőskorában is igen közelít a korona elnyeréséhez. Mi jól lovagol az, kit az Isten kegyelme hordoz! Mi könnyen végbe megyen dolga az olyannak, akit az Isten segít. A Rhenus mellett pedig a francia megvette Philipsburgot. ²⁰⁹ Eugenius minden hadával ott volt, hogy nagyobb bizonytságot tehessen a vár megvételéről. Amely francia generális megszállotta volt, azt kevés idő múlva egy ágyúgolyóbis homlokban ütötte. Ítélsze el ked, ki volt erősebb. Magunk felől is írnék kednek, ha volna mit. De mi még mindezeket távúl nézzük; mert a szegénynek a szerencséje is szegény. De az a vigasztalásunk vagyon, hogy aki ezeket a nagy dolgokat míveli, minket is lát, és megemlékezik rólunk annak idejében. Szeress néném, és légy jó egészségben. Ámen.

50.

(CVII)

Rodostó, 12. Octob. 1734.

Az urunk béküldötte Pápai sógort a portára. ²¹⁰ Tudom, már eleget nevetett ketek együtt. Ha végbe mehetne, amiért ment, csakhamar Franciaországban mennénk innét. Vagyon immár két vagy három hete, hogy a francia követ ²¹¹ megízené az urunknak, hogy a nagyobbik fia ²¹² senkitől el nem búcsúván, minden ceremónia nélkül Bécsset elhadta, és Velencében érkezett. Már egy Rákóczi sincsen a császár keze alatt. Azt is hallottuk, hogy még nem jó ide, hanem Rómában megyen

²⁰⁶ *Iromtat*, iramik és iramlík igének míveltető alakja, fut, szalad, vágtat értelemben.

²⁰⁷ Császármadárnak nevezi Mikes az osztrák katonát.

²⁰⁸ Szavoyai.

²⁰⁹ Philippsburg ma Karlsruhe területéhez, régebben a speyeri a; átsághoz tartozott birodalmi vár, a Rajna egyik holt ága mellett, 1800-ban kapitulált és leromboltatott.

²¹⁰ Engedelmet kérendő a töröktől, hogy Rákóczi bujdosó társaival Franciaországba mehessen.

²¹¹ Villeneuve.

²¹² József.

— az apja pedig igen várja. Nekem úgy tetszett, hogy ide kellett volna jönni előbb: de csak nehezebb és hosszabb az atyai és anyai szeretet a fiúi szeretetnél. Eztet még az oktan állatokban is látjuk. Az oktan állat mennél kisebb, annál inkább szereti az anyját, és a nevedéssel a szeretet fog benne. Mindenik a természet munkája. Az anyaiszeretetszükséges mind a szaporításra, mind a gondviselésre. Micsoda nagy gonddal táplálja és őrzi egy tyúk a fiát mindaddig, míg magok is kereslhessenek ételt, és módjók szerint magokra vigyázhassanak. A fecske csak addig hord enni fiainak, amég nem járhatnak az áerben, azután koplalni hadja őket, hogy hadhadják el az apjuk házát, és szerezzenek magoknak más konyhát. Ezek is azután se vissza nem térnek, se az anyjokkal többé nem gondolnak.

Mindenikében a természet munkálódik. Ezt látjuk közönségesen az emberekben is, noha mind más formában. Amely fiú látja, hogy semmit nem várhat a szülétől, olyan könnyen elhadja a házát, valamint egy fecskefiú. De a szüléihez való szeretetnek meg kell benne maradni mind azért, hogy okos teremtet állat, mind pedig azért, hogy azt parancsolják néki. Hogy ne kellene a spanyol király fiának szeretni szülét, amidőn egy szép takarékos²¹³ királyságot szereznek nékie? Mivel az elmúlt holnapban az apja hada ismét megverte a németeket. A harc Guastalla²¹⁴ nevű város mellett ment végben. Már elmondhatni, hogy elvesztette a császár Oloszországban a két Sziciliát. A spanyol király elvévő tőlle Spanyolországot; annak a fia most elveszi tőlle a neápolisi koronát. Aki is, ha jól jut eszemben, harmadfél száz esztendő múlva felállítja ismét a francia házból való neápolisi királyságot. Meg kell vallani, hogy a császár drágán fizeti meg a Stanislaustól elvett koronát.²¹⁵ De a példabeszédnek bé kell teljesedni, De a levelemet elvégezem; mert, ha a levél kicsid, a hír elég nagy, és a hajós utánom várakozik. Jó egészséget.

²¹³ *Takáros*, szép, csinos értelemben.

²¹⁴ *Guastalla* város északkeletre fekszik Parmától, a Crostolo folyónak a Póba szakadásánál, van püspöke, gymnasiuma, zeneiskolája, gazdag könyvtára és élénk gyáripára. A várost Károly szardíniai király vezetése alatt egyesült francia-szárd sereg 1734. szeptember 19-én vette meg a Königsceek gróf vezérlete alatt állott osztrák seregtől.

²¹⁵ Lothringen és Bar hercegségeket Lescinszkynek, a két Sziciliát Don Carlosnak, a milanói hercegség egy részét a szárd királynak volt kénytelen átengedni VI. Károly.

51.

(CIX)

Rodostó, 16. Januarii 1735.

Ha minden dolgunk úgy fog folyni ebben az esztendőben, valamint a Pápai sógor munkája a portán, úgy minden dolgunk hátra mász, nem elé. A porta nem adta teljességgel válaszul, hogy az urunkot el nem bocsátja Franciaországban, hanem, hogy most nem jóvállja, és hogy még annak nincsen ideje. De a császárok nem jóvállása parancsolat, és ami elme-
netelünkéből semmi sem telik. Ki volt annak meggátolója, Isten tudja, de azt hinnünk kell, hogy ő mindent a mi jóvunkra cselekszik — ez is jóvunkra fordul, hogy el nem bocsátnak. Eztet most lelki szemmel nézzük, de még jövőendőben testi szemmel is meg fogjuk látni; mert ugyan is hát ha a békeséget oly hamar meg akarják csinálni, mint amely hamar elkezdék a hadakozást, akkor ott mit csinálnánk? Visszá fogadnának-e a fészünkben vagy sem? Nyugodjunk meg tehát azon, hogy jobban tudja a mi Atyánk nálunknál, hogy mi jó nekünk. Háláljuk meg néki, amidőn kérésünket meghallgatja, és áldjuk őtet, amidőn akarátunkat meggátolja. Ide az Isten olyan nép közibe hozott, aki a másokkal való jótéteményt követi, és az ő kezek által bőségesen táplál minket, akiért háláadással kell lenni a kézhez is. Micsoda szép dolog, édes néném, a jótétemény! soha senki azért meg nem szegényedett; de sok gazdag ház pusztúlt el azért, hogy abban az adakozást nem követték. Az adakozásnak megbecsülhetetlen hasznát veszik: de haszinte nem vennék is, amely nem lehet, micsoda belső örömet nem érez egy nemes szív, amidőn valakivel jót teszen, amidőn szükségiben valakit megsegít. Vizsgáljuk meg eztet magunkban, és meglátjuk, hogy inkább vígad akkor a szívünk, mint az estig való táncolásban. Ne szégyeneljük-e, hogy erről egy pogány császár²¹⁶ mi szép példát ad? akinek is este esziben jutván, hogy azon a napon semmi kegyelmességét nem mutatta, mondá: «A mái napot elvesztettem, mert senkivel jót nem tettem.»

Aminap olvastam, hogy egy adakozó embernek ezeket a szókat írták a koporsójára: «Amit elköltöttem, azt elvesztettem; amit bírtam, azt másnak hadtam; és amit másoknak adtam, azt maradandó helyre eltettem.» De attól nem tartok

²¹⁶ Titus Vespasianus.

néném, hogy az egerek megegyenek a fös vénységért, mint egy lengyel királylyal bántak. Hát az egészség mint van? mert régen nem vettem leveledet — vagyon harmadnapja. Póla tétí.²¹⁷

52.

(CX)

Rodostó, 12. Martii 1735.

Talám májusnak nevezhetném ezt a holnapot, olyan szép idők járnak. És az idő sokkal vidámabb az elmémnél, mert már egynehány naptól fogva nem látom az urunkot olyan állapotban, mint az előtt. Mert ha igen titkolja is, de észre lehet venni, hogy vagyon valami belső baja. Az ő természet szerint való mindenkori jó kedve most nem olyan gyakorta való, és mintha erőszakkal volna. Azt is hozzá teszem, hogy már egy kevés időtől fogvást igen kezd apadni, az ő kövér teste és ábrázatja igen vékonyodik. Mindezek, édes néném, egy kevés nyughatatlanságba vetettek engemet; mert ha ezek a belső szomorúságtól, vagy valamely belső nyavalyától, vagy egy szersmind mind a kettőtől jönnek, a meggyújtott gyertyát nem kell csudálni, ha fogy.

A jezsuiták superiorja²¹⁸ itt vagyon, aki is olyan papi ember, hogy az időt nem vesztik el véle. Az urunk véle tölti az időt, és a munkásával: mivel kertet és házat épített. Isten után csak azzal vigasztalom magamot, hogy az urunk igen erős természetű, és hogy ötvenkilenc esztendőtt könnyen elbírhát. Tudom, hogy az ilyen vigasztalás csak fővenyre van építve, és boldog, akinek nem kell küszködni a betegséggel; mert akár mely erősnek is le kell esni alatta. De a mi állapotunk olyan, hogy csak kell valami vigasztalást keresnünk szomorúságunkban. Noha nem kellene, ha jó keresztény volnánk; mert mindent az Isten akaratjára kell hadni. De mikor erősen szeretünk valakit, akkor a látható elfelejteti velünk a láthatatlant. — Hogy teljességgel prédikáción ne végezzem leveletem, azt írom: hogy Abdullah, akit most tettek jancsár agának, és aki sok esztendőig mellettünk volt úgy mint csorbasi,²¹⁹ olyan nagy tisztségen is megtartván az urunkhoz való kötelességit, teg-

²¹⁷ Lásd a 88. jegyzetet.²¹⁸ Főnöke.²¹⁹ Lásd a 92. jegyzetet.

nap egy szép paripát küldött több egyéb perzsiai ajándékokkal. Édes néném, ha jobb hírt írhatnék egynehány nap múlva, mint nevetném — mert most nem nevetek.

53.

(CXI)

Rodostó, 25. Martii 1735.

Édes néném, ha nyughatatlan elmével írtam az előbbeni levelemet; ezt szomorúsággal írom; mert az urunkot éppen nem jó állapotban látom. Ki is nyilatkoztatta már magát a betegsége. Tegnapelőtt a szokás szerént nyolc óraker este le akarván vetkeződni, a hideg borzogatta. Én jelen lévén, kérdé töllem, ha én nem fádom-é? Felelém, hogy az idő elég meleg, és nem fádom — erre felelé: hogy igen fázik. Ezen mindjárt megijedék; de meg azután gondolám, hogy tavasz felé valami változás esik az egészségben. Az urunk levetkezik és lefekszik, én is szállásomra megyek. Egy kevés idő múlva hozzám jönnek, és mondják, hogy hányt volna. Én arra mondtam, hogy talám valamit olyat ett,²²⁰ amit a gyomor nem szenvedhetett. Másnap hat óraker, amikor fel szokott öltözni, a házában megyek: de micsoda ijedtségben nem esém, mihent meglátám az ábrázatját. Aki is természet szerént mindenkor piros lévén, úgy elsárgult, valamintha sáfránynyal megkenték volna. Már két naptól fogvást nagy gyengeséget érez — szüntelen való hideglelés van rajta — és, mintha az egész vére sárrá változott volna, úgy elsárgult az egész teste. Ma innep lévén, felöltözött, és a nagy misét meghallgatta. De nem kell csudálni, ha igen keveset ehetett. Legkisebb fájdalmat nem érez, de nagy bágyadságot. Édes néném, kérjük az Istent, hogy tartsa meg ezt a nagy embert, akit az ellenségi is nagynak tartanak.

54.

(CXII)

Rodostó, 8. April. 1735.

Amitől tartottunk, abban már benne vagyunk. Az Isten árvaságra téve bennünket, és kivéve ma közüllünk a mi édes

²²⁰ Ett. Erdélyben ma is közhasználatu alak evett helyett.

urunkot és atyánkot három óra után reggel. Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyáinknak halálokat kell siratnunk. Az Isten mára halasztotta halálát urunknak azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak érdemével, aki ma megholt érettünk. Amicsoda életet élt, és amicsoda halála volt, hiszem, hogy megmondották neki: «Ma velem léssz a Paradicsomban.»²²¹ — Hullassuk bőséggel könyveinket, mert a keserűségnek ködje valóságosan reánk szállott. De ne azt a jó atyánkot sirassuk, mert őtet az Isten annyi szenvedési után a mennyei lakadalomban vitte, ahol a gyönyörűségnek és az örömnök poharából itatja, hanem mimagunkat sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk. Ki sem lehet mondani, micsoda nagy sírás és keserűség vagyon itt miközöttünk, még csak a legalábbvalón is. Itéld el, ha lehet, micsoda állapotban írom ezt a levelet. De mivel tudom, hogy örömet kívánnád tudni, mint esett szegénynek halála, mind téntával, mind könyhullatásimmal leírom, haszinte az által megszaporítom is keserűségemet.

Úgy tetszik, hogy az utolsó leveletem az elmúlt holnapnak 25-ik napján írtam vala. Azután szegény mind nagy bágyadtságokat érzett. Igen keveset, de másként mindent a szokás szerint vitt végben. Abban a gyengeségben is esztergájában dolgozott első aprilisig. Az nap pedig a hideg erősen jött reá, és annálinkább meggyengítette. Másnap jobbacskán volt. Virágvasárnap a gyengeség miatt nem mehetett a templomban, hanem a közel való házból hallgatta a misét. — A mise után amely pap oda vitte neki a szentelt ágat,²²² térden állva vette el keziből, mondván, hogy talám több ágat nem fog venni. Hetfűn jobbacskán volt — kedden hasonlóképen — még a dohányt is megkívánta és dohányozott. De azt csudálta mindenünk benne, hogy ő semmit halála órájáig a háznál való rendben el nem mulatott, se meg nem engedte, hogy őérette valamit elmúlassanak. Mindennap szokott órában felöltözött, ebédelt, és lefeküdt. Noha alig volt el,²²³ de mégis úgy megtartotta a rendet, mint egészséges korában. Szeredán délután

²²¹ E szavakat mondá Jézus a keresztfán a mellette függő gonosztevőnek, midőn ez hozzá fordult és istenségét elismerve, kérte, hogy emlékezzék meg kegyesen ő róla.

²²² Virágvasárnapon (Dominica palmarum, husvét előtti vasárnap) barkát: rügyes füzfagalyat szokás szentelni a katólikus egyházban, az üdvözítőnek Jeruzsálembe való bevonulása emlékére, mikor a zsidók pálmaágakkal jöttek eléje és galyakat hintettek útjára.

²²³ Alig bírta magát. Jól elvan gúnyosan is nem jól rendezte, intézte dolgát baj fenyegeti.

nagyobb gyengeségben esett, és csak mindenkor aludt. Egy-néhányszor kérdeztem, hogy mint vagy? csak azt felelte: «Én jól vagyok, semmi fájdalmat nem érzek.» Csütörtökön, igen közel lévén utolsó végéhez, elnehezédék, és az Urat magához vette nagy buzgósággal. Este a lefekvésnek ideje lévén, kétfelől a karját tartották: de maga ment a hálókázában. A szavát igen nehéz volt már megérteni. Tizenkét óra felé étszaka mindnyájan mellette voltunk. A pap kérdete tőle, ha akarja-e felvenni az utolsó kenetet?²²⁴ Intette szegény, hogy akarja. Annak vége lévén, a pap szép intéseket és vigasztalásokat mondván néki, nem felelhetett reája: noha vettük észre, hogy eszén van — azt is láttuk, hogy az intéskor a szemeiből könnyhullatások folynak. Végére szegény ma három óra után reggel, az Istennek adván lelkét, elaluvék — mivel úgy holt meg, mint egy gyermek, Szüntelen reá néztünk: de mégis csak azon vettük észre általmenetelét, amidőn a szemei felnyíltak. Ő szegény árvaságra hagyta bennünket ezen az idegen földön. Itt irtóztató sírás rívás vagyon közöttünk. Az Isten vigasztaljon meg minket.

55.

(CXIII)

Rodostó, 16. April. 1735.

Itt, édes néném, könnyhullatással eszszük kenyerünket, és olyanok vagyunk, mint a nyáj pásztor nélkül. Másnap szegénynek a testamentumát felnyitottuk és elolvastattuk. Mindenik cselédinek hagyott. Ennekem ötezer német forintot. Sibrik uramnak is annyit. De mindenikünknek azt a pénzt Franciaországban kellene felvennünk — mikor vesszük fel, Isten tudja. A vezérnek szóló levelét is elküldöttük, amelyben kéri szegény, hogy bennünket el ne hadjon. A testet másnap felbontattuk, és az aprólékját egy ládában tévén a görög templomban eltemették. A testet pedig a borbélyok²²⁵ fűvekkel bécsinálták; mert még nem tudjuk, mikor vihetjük Kostancinápolyban. A borbélyok szerint nem kell csudálni halálát; mert a gyomra és vére tele volt sárral. Az egész testét elborította volt a sár. Az agya veleje egészséges volt, de annyi volt, mint két embernek szokott lenni — esze is volt annyi, mint

²²⁴ Ötödik szentség a római katolikus egyházban, melylyel a nehéz beteget az egyház megerősíti és a halálra előkészíti.

²²⁵ Kik egyszersmind sebészek.

tizenkettőnek. — A szívet Franciaországban hadta hogy küldjünk. A testet husvét után egy nagy palotán kinyújtóztattuk, ahol isteni szolgálat volt harmadnapig. Mindenféle embernek szabad volt a testet meglátni. Harminc török is volt egyszerűsmind, aki látta, és akik jól üsmerték szegényt, de mégis nem hiszik, hogy megholt, hanem azt hirdetik, hogy titkon elment, és mí mást öltöztettünk fel valakit helyében. Bár igazat mondanának! Tegnap az isteni szolgálat után a testet koporsóban zártuk, és egy kis házban tettük, ahol leszen mindaddig, míg szabadság nem lesz, hogy Konstancinápolyban vihessük.

56.

(CXIV)

Rodestó, 17. Máji 1735.

Rend szerint, édes néném, mennél inkább távozik az ember a keserűséget okozó októl, a keserűségnek súlya annyival inkább könnyebbedik, és az idő lassanként mindent elfelejtet velünk. És mennél távolabb legyen az ember valamitől, annál kisebbnek tetszik. De itt nem úgy van; mert úgy tetszik, hogy nevededik és nem kisebbedik az urunk után való keserűségünk. Mert hovatovább jobban észre vesszük, hogy micsoda atyánkot vesztettük el, és hogy micsoda pásztorunk hagyott el. De a mi jó Istenünknek ha egyik keziben a vessző, a másikában a vigasztalás. A porta ide küldötte Ibrahim Effendit, hogy itt nézze meg, miben van dolgunk, és végezzen Csáki úrral és a több magyarokkal, kik itt vagyunk, ha akarjuk-é, hogy a szegény üdvezült urunk nagyobbik fiát ide hozassa? Erre mindenikünk reá állott. Azután, hogy beszéljen Sibrik urammal az urunk hofmesterével, akire szállott az egész háznak gondja, a tahin²²⁶ iránt, amelyet rendelt nekünk a porta — tíz tallért minden napra, hogy aztot feloszszák a magyarokra, kik a fejedelmet szolgáltuk: de erre se Sibrik uram, se én reá nem állottunk, hogy csak mireánk osszszák; mivel sok régi idegen szolgálai maradván az urunknak, nekik semmi nem jutott volna. Hanem úgy végeztük el, hogy mindazok, akik meg akarnak maradni, abból a pénzből éljünk mindnyájan mindaddig, még az ifjú fejedelem elérkezik.

Édes néném, eddig csak belsőképen voltam magyar, vagy székely: de már külsőképen is; mert huszonkét esztendő múltán, ma tettem le a francia köntöst.

²²⁶ Lásd a 63. jegyzetet.

57.

(CXV)

Rodostó, 18. Julii, 1735.

A porta megengedvén, hogy titkon a szegény urunk testét Konstancinápolyban vihessük, egy nagy ládát csináltatván, a koporsót belé zárattam, hajóra tétettem, és egynehány magammal 4-dikben megindultam, 6-dikban Konstancinápolyban érkezvén, a ládát, akiben a koporsó volt, a jezsuitákhoz küldöttem. A koporsót kivéven belőlle, felnyitották, hogy a testet meglássák. Sírt pedig azon a helyen ástak, ahová temették volt az urunk anyját. Akinek is csak a koponyáját találták meg, és aztot a fia koporsójába bézárták, és együtt eltemették.²²⁷

Mely csudálatos az Isten rendelése! Amég abban a nagy városban múltak, a vezért letevék. Én is onnét megindulék, és tegnap ide visszaérkezém a szomorúságnak helyére. Ahol is minden szomorúságra gerjeszt. Akárhová forduljak, mindenütt azon helyeket látom, ahol az urunk lakott, járt és beszéllett velünk: most pedig azokat a helyeket csak pusztán látom, és azok a pusztá helyek keserűséggel töltik be 'szíveinket. Elhagyattattunk jó atyánktól, és könyhullatással vígasztaljuk árvaságban való maradásunkot. Mintha ez a szomorúság nem elég volna rajtam; mert még attól is kell félnem, hogy az egész háznak gondja reám ne szálljon; mivel a Sibrik uram betegsége nehezebbedik mindennap. És mikor meggondolom, hogy ha meg talál halni, micsoda bajra jutok mindaddig, amég az ifjú fejedelem el nem érkezik: az énvelem szomorú órákat töltet. Elvégzem ezt a levelet, mert magamot kesergetvén, kedet is keserítem. A szomorúan írt levelek úgy jobbak, ha mentől rövidebbek.

²²⁷ A klastrom és a templom, melyben Rákóczi tetemeit örök nyugalomra tették s ahol azok hazahozatalukig pihentek, ma a franczia bencéseké (St. Benois frères). Fekszik Galatában, a tenger partjáról Perába vezető főúttól (Jükszek kaldirim = Magas kövezet) jobbra eső mellékutczában. A kápolna jobb felőli mellékoltárja alatt van a sirkő, mely hamvait jelöli. A felírás a következő: Hic requiescit Franciscus II. Rákóczy. Dei gratia electus Transsylvaniæ Princeps, partium regni Hungariæ dominus et Siculorum Comes, Aetatis suae XII a mater avulsus, mira divinae providentiae ordine per carceres, per exilia, et per varia vitae discrimina aductus hic resquiescenti matri per

58.

(CXVI)

Rodostó, 15, Sept. 1735.

Amicsoda állapotban vagyunk, ha lehetne vígasztalást venni a leveleidben, néném, eleget találhatnék. Az is valóságos vígasztalás, melyet az igaz szív ad; mert itt egynehányan vígasztalnak olyanok engem, akik belsőképen örülnek szomorúságomon, és annak még megszorodását is akarnák: de az Isten, akiben kell bízunk, kívánságokat bé nem tölti, erőt és értelmet ad annak a keresztnak hordozására, melyet reám adott.

Noha szabadságot adtak kinekkinek arra, hogy innét elmehet, ahová tetszik: de kevesen akartak még eddig azzal a szabadsággal élni, és meg akarják várni a fejedelem eljöveteletét. Isten tudja, mikor leszén a! Vagyon már egy holnapja, hogy elküldöttünk utána. Addig pedig itt senkinek fizetése nem jár, hanem kinekkinek asztala megleszen, mint azelőtt. A kitelik a tíz tallérból, melyet adnak napjára; de senki nem várhat többet. Harmincz vagy negyven személyt el lehet tartani a tíz tallérból, de nem lehet se fizetést, se ruházatot abból adni. A szegény urunknak hatvan tallérja volt napjára. Jól fizethetett, jól is fizetett; mert kinek 6 száz, kinek 4 száz, sokaknak 2 száz tallérjok volt. Most pedig a kevésből keveset sem adnak — először azért, mert a rendelt pénz esztendő által az ételre elmegyén, másodszor, mert abból kell fizetni az alacson cselédnek, kik a konyhán szolgálnak, harmadszor azért, mert ha egynek adnának, a többi is kérne, és zúgolódnék: de hogy senkinek semmit nem adnak, a zúgolódásra sem adnak okot. Jó egészséget kívánok, édes néném.

mortem redditus, quietem quam vivus ignoravit, in Domino reperit, anno salutis MDCCXXXV octava Aprilis, aetatis suae LIX. (Itt nyugszik II. Rákóczy Ferencz, Isten kegyelméből Erdély választott fejedelme, Magyarország kapcsolt részeinek ura és a székelyek grófja, tizenkét éves korában anyjától elszakítatva, az isteni gondviselés rendelkezésénél fogva börtönökön, száműzetéseken és az élet különböző viszontagságain keresztül vezetettve, itt nyugvó anyjának a halál által visszaadatván, a nyugalmat, melyet életében nem ismert, az Urban megtalálta, az üdv 1735-ik évében ápril 8-án, 59 éves korában.)

59.

(CXVII.)

Rodostó, 8. Octob. 1735.

Amely keresztet még előre ellátjuk, hogy viselni fogjuk, úgy tetszik, hogy aztot könnyebben kellene viselni. A szegénységet is könnyebben tűrik, ha csak lassan lassan esnek abban, mert hozzá szoknak. Édes néném, a jó Isten újabb keresztet adott reám, amelyet még előre általláttam volt, hogy reám fog szállani: de azzal könnyebbnek nem találom. De reménlem, hogy aki reám adta, erőt is. ad hordozására. Ítéld el, néném, ha nem nagy kereszt-é rajtam, hogy a mi jó Sibrik apánkat és kelle tegnap temetnünk. Annyi nagy és hosszas betegsége után az Isten magához vevé. Egy részint halálán nem kellene szomorkodnunk; mert az Isten végét vetette sok szenvedésének: de más részint lehet szomorkodnom, mert az egész gond és baj reám szállott, amely nem kevés olyan állapotban, mint amelyben vagyok. Kétféle nemzettel van bajom, akik egymást nem szeretik. Vannak olyanok, akik nem voltak kezem alatt, és akik nem szoktak a töllem való függéshez, akik azt tartják, hogy már most felszabadultak minden más alattvaló lételtől, akik azt gondolják, hogy az fejedelem csakhamar elérkezik, azért addig nem szükséges függeni valakitől. Azt is tekéntik, hogy éntöllem, akitől kell függeniök igazság szerint, én magam sem üsmerem a fejdelmet, azt sem tudom, mint lesznek elméjében; mivel az gyakorta történik, hogy akit az atyja szeretett, azt a fia nem kedvelli. Azt is hozzá teszem; hogy akitől se adományt, se büntetést nem várnak, ott az engedelmesség sem egész; mert az embereket vagy a haszonkeresés, vagy a félelem vezérli — ritkán a szeretet, vagy a becsület. Egy feljebbvalónak pedig nem lehet magának azzal igen hízelkedni, hogy szeressék mindenek csak ajándé kon,²²⁸ hogyha tölle valamit nem várhatnak: mint éntöllem hogy nem várhatnak. A való, hogy mindenkor csak azon kell igyekezni, hogy az alattunk valók inkább szeressenek, mint féljenek. De azzal nem kell magunknak hízelkedni, hanem azt kell egy feljebbvalónak magában feltenni, hogy kinekkinek a maga rendihez való becsületét megadja. A maga hivatalját ne az emberekért való nézve kívánja jól végbe vinni, hanem az Istenért, és igen szeresse az igazságot. De ámbár mindeneket jól végbe vigyen is, hagyják-é szó nélkül? Nem. A tisztségben lévőkre mindenkor balítéletet szoktak tenni: de aki az igaz úton jár, van

²²⁸ Ingyen, mintegy a szeretetet ajándékul adva.

mivel vigasztalni magát. Vigasztalj édes néném, mert van szükségem reá. De egyik vigasztalásom a, ha egészségedre vigyázzsz.

A vezérnek írott búcsúzó levelét urunknak, most jut eszemben, hogy eddig el kellett volna kednek küldenem. Soha keresztény fejdelemhez a porta olyan hitellel nem volt, mint őhozzája szegényhez. Az ő tanácsát mind becsülte, mind követte. Hidd el néném, hogy tudott is jó tanácsot adni.

A Fényes Porta fővezérjének Ali Pasának halála előtt írott búcsúzó levelének párja.

Ezen dicsőséges birodalom első méltóságában tündöklő, nagy bölcseséggel fölékesítettett fővezér, kedves szívbéli barátom, kit Isten mindenható jókkal megáldjon.

Kétség kívül csodálkozni fog a vezér, kedves barátom, amidőn halálom hírével ezen levelemet fogja venni. De mivel az emberi természetnek halandósága a halált elkerülhetetlennek lenni mutatta, az Istenhez való szeretet hívott, hogy hozzá készüljek, és a győzhetetlen császárhoz való háláadóságom ösztönözött, hogy búcsúvétlen e világból ki ne menjek. Melyre nézve még egészséges voltomban mindenekről rendelést tévén, az udvarom főtisztjeinek megparancsoltam, hogy halálom történnén, amidőn a vezért tudósítani fogják, kedves barátomnak ezen levelemet megküldjék. Hassanak azért szívére igaz barátjának utolsó szavai, és mutassa bé a császárnak kegyelmes uramnak igaz háláadósággal teljes szívemnek utolsó beszédét. Mindenkor az Isten megfoghatatlan bölcsesége rendelkezésének tulajdonítottam ezen fényes birodalomban való jöveteletem. De kiváltképen azon indúlatomat, amelytől viseltetvén, oly időben jöttem, amidőn a hadakozás szerencsétlen sorsa által legnagyobb változások között forgottak a birodalom dolgai. Meggyőzte vala elmémet az Istenben vetett bizodalom, és fényes portában helyeztetett reménségem, hogy engemet el nem hágy. És íme életemnek utolsó órájában is mondhatom, hogy meg nem csalattam: mert személyemet becsületben tartván, a velem lévő kevés számú híveimmel táplált, és az ellenségim szándékától megoltalmazott. Én is mindezeket szemem előtt viselvén életemben, orcám pirulása nélkül múlok ki ezen halandó világból; mert nem vádol lelkem üsmerete, hogy a birodalomban valakit megbántottam volna, és hogy a fényes porta valóságos jóvát minden töllem lehető módok szerint nem

kerestem volna. Vigasztalásomra volt életemben sokszor, hogy ezen egyenes szándékomot a porta ministeri megüsmervén, hozzám jó szívvel voltanak. És így csendes nyugalomban élván, ezen utolsó órámhöz készültem, amelytől egyedül várhattam minden nyomorúságimtól való felszabadulásimot. Mivel pedig törvényem azt parancsolta, hogy az Istent mindenek felett, és felebarátomat őérette mint önnönmagamat szeressem, mondhatom, hogy mindazokat, akiket Isten ezen a világon gondviselése alá bízott, ámbár szolgálatomra rendeltettek, fiaim gyanánt tartván szerettem, és ezen indulattól viseltetvén, írásban tett rendelésim szerint, a mim volt, közikben osztottam. De nem szégyenlem megvallani oly megszükülő állapotomat, hogy a császár mellém rendelt, és engemet jó szívvel, szorgalmatos hívséggel szolgáló tiszteinek illendő megjutalmaztatásokra semmit sem hagyhattam. Melyre nézve, ha a győzhetetlen császár előtt valamely érdemet tulajdoníthattam volna magamnak, azon kértem volna, hogy mindazokhoz, akik mellém rendeltettek vala, énérettem mutassa kegyelmességét. De minthogy magam is annyi esztendőktől fogvást inkább terhére voltam a portának, mintsem hasznára, egyedül csak a császár kegyelmességében ajánlom egyenként őket, de kiváltképen Ibrahim hív tolmácsomot. A mindenható Isten jutalmaztassa meg legdrágább áldásával velem tett jótéteményit, és azon isten nevében kérem, engedje meg, hogy kevés számú híveim, mintegy pásztor nélkül hagyatott juhok, írásban tett rendelésimet véghez vivén — testemet az édesanyám mellé minden világi pompa nélkül nyugosztatván — minden háborgatás nélkül bátorságosan követhessék más országokra útjokat, vagy, akinek tetszeni fog, a birodalomban megmaradhassanak. Mindezek után pedig az Istentől mind testi és lelki áldást kívánván a vezérnek és az egész birodalomnak, végzi szavait holtig hűséges barátja, már porrá és hamuvá leendő R. F.

60.

(CXVIII)

Rodostó, 15. Nov. 1735.

Egynehány leveleidet vévén, néném, a sok vigasztalásid között annak leginkább örülök, hogy egészségben vagy. Az ifjú fejedelemtől is vettem egy vigasztaló levelet, amelyben szép ajánlásokat teszen. E mind jó, csak füstbe ne menjenek. Ha üsmerném, tudnék ítéletet tenni felölle, és tudnám mit várha-

tok tölle. De, ki tudja micsoda természetű? Az atyja ugyan nagy reménységgel volt felölle, csak meg ne csalta volna magát. Én semmi ítéletet nem teszek felölle — meglássuk, mikor eljő. Az Isten segítségével azt feltettem, hogy úgy adom keziben minden jószágát, amint az apja hadta. És, ha lehet, az igazságot előttem viselem, hogy mindeneről számot adhassak; nem azért, hogy kedvét találjam, hanem azért, hogy Isten áldása legyen rajtam. Hogyha már is sok balítéleteket tettek és tesznek felöllem a velem valók, hát még ezután mit fognak irántam mondani magának is a fejdelemnek. De én azt csak nevetem; mert nem igazat mondanak, és az Isten pártfogója azoknak, kik az egyenes úton járnak. Ha őtet káromlották, hát engemet miért nem? Talám ked még maga is azt gondolja, hogy a szegény urunknak sok jószága maradt. Sokan megcsalják az iránt magokat. Ami legdrágább a portékái között, az asztalhoz való ezüstmívek — a sem sok. Mostani állapotjához elegendő volt, de másutt egy kalmárnak is több ezüstmíve vagyon. Lá dabéli portékája igen kevés, köves²²⁹ portékája éppen nem volt. Két gyémántos gyűrűje volt, annak is az egyikét nekem hadta. Két lóra való szerszám. De házi eszköz elég; mert ő azt örökké csináltatta. Lá dabéli, vagy köves portékát ő soha sem vett; mert azon éppen nem kapott, hanem csak éppen ami nélkül nem lehetett, olyat vett. Két zsebben való órája maradt; egyikét a szegény Sibriknek hagyta, a másikat nekem. Ezekből észreveheted néném, hogy nem igen sok drága jószága maradt, mert ő szegény egy asztalt, vagy egy széket, amelyet ő maga talált ki, nem adta volna a köves portékáért. Olyan pedig sok volt; mert az olyanért a pénzt nem kímélte. És az olyanoknak se a fia, se más hasznát nem tudja úgy venni, mint ő vette; mert neki semmi házi eszköze olyan formában nem volt csinálva, mint másoknak szokott lenni. Azok mind más formájúak voltak. A székek, asztalok, úgy elbomlottak egymástól, hogy ládákban lehetett elrakni. Elítélheti már ked, hogy az asztalos és a lakatos többet nyertek rajta, mintsem az ötvösök. Egyszóval, néném, a francia példabeszéd bé nem tölt rajta, amely azt mondja: hogy boldog fiú az, akinek az atyja elkárhozott — értvén az olyan atyát, aki sok hamis keresettel való jószágot hágy a fiára; mert ő szegény az igazán való keresetből is igen keveset hagyott. Hat vagy hét aranyát találtam a kalamárisládájában, és minden kinese, mikor megholt, ötszáz tallérból állott. Azt kérddhetné

²²⁹ Drága-köves.

ked, hogy hová tette a pénzt, mivel hol hetven, hol hatvan tallérja járt egy napra? Két szóval csak azt felelem kednek, hogy sok embert tartott, azoknak sok fizetést adott: és megannyit költött az építésre; a harmadik és a leghasznosabb költsége az isteni szolgálatért, és a kápolnájáért volt. De ő annak hasznát is vette szegény. Nem is lehetett volna néki azt mondani, amit mondtak egy francia királynak, aki is egy spanyol követet a visszámenetelkor meg akarván ajándékozni, monda az urak előtt: ezt a követet meg akarnám ajándékozni, de olyan portékát szeretnék neki adni, amely nekem sokban tölt, de amelynek nem veszem hasznát. Egyik az urak közül, aki tréfás volt, mondá a királynak: add oda a kápolnádót: mert arra sokat költöttél, de semmi hasznát annak nem veszed. A bizonyos, hogy tudta szegény hasznát venni a kápolnájának. — De sok más olyan költségeket tett, melyek haszontalanok voltak. Talám az is haszontalan volna, ha többet ilyeneket írnék. Azért elvégezvén maradok, kedves néném, bajban, szomorúságban úszkáló szolgád,

61.

(CXIX)

Rodostó, 18. Január 1736.

A mindeneknek teremője megadta érnünk ezt az esztendő — hálá legyen az ő szent nevének. Én elég bajban és szomorúságban értem meg, de aki a keresztet adja, a vigasztalást is attól kell várni. A fejdelem levelét vettem. Gróf Bonnevalnak²³⁰ elküldötte a procuratióját,²³¹ hogy amég ide érkezik,

²³⁰ Bonneval francia eredetű renegát. 1716-ban még Jenő zászlaja alatt mint tábornok harcolt Péterváradnál a törökök ellen, hol nehéz sebet kapott. Majd magándolgok miatt Jenő haragját vonta magára s Ausztriát el kelle hagynia, mi miatt elkeseredett ellensége lett Ausztriának. 1729-ben török szolgálatba lépett, mohammedan lett, Ahmed pasa nevet és címet kapott s tűzépáncsnokká tétetett és mint a magyar ügy barátja a törököket folyton Ausztria ellen izgatta. 1734-ben Karaman helytartója lett, majd kegyvesztetté lőn, később megint visszanyeré befolyását, s azontúl majd emelkedett, majd hanyatlott szerencsecsillaga. Az oszmánok politikáját több éven keresztül majdnem egymaga irányozta. Befolyását Francia- és Svédország javára és Ausztria s Oroszország ellen gyakran érvényesíté. Meghalt 1747-ben.

²³¹ Az ügyvitelre való megbízást.

addig minden dolgát folytassa, és minden jószágát kezihez vegye. A nekem nagy könnyebbségemre lesz, mert aki panaszkodik, lesz kire igazítanom. De a szegény urunk, ha ezt láthatná, keserves szemekkel nézné a fiának ezen cselekedetét, hogy inkább bízza egy idegenre dolgát s jószágát, mintsem olyanokra, kik gyermekségektől fogva szolgálták az apját. De abban menthetem a fiát, hogy az atya szolgálait nem üsméri; Bonnevalt pedig Bécsben, minekelőtte a hitet megtagadta volna, még generálisságában üsmérte. Akinek is a portán, hálá Istennek, igen kevés hitele vagyon. Isten azt úgy rendelte azért, hogy mások, kik őtet akarnák követni, tanuljanak rajta.

Azt írod, néném, hogy a vezér helyett, kit az elmúlt hónapban letettek vala, a Sziliktár agát²³² tették helyébe. Ilyen a világ. Hihető, hogy alkalmatosabb a hadakozásra; mivel nincsen több negyednapjánál, hogy itt a városban kihirdették a muszkával való hadakozást. Hadakozzanak, nem bánom — nekünk abban semmi kárunk, se hasznunk, csak az Isten az elménkben való békeséget adja meg. Ámen.

62.

(CXX)

Rodostó, 15. Máji 1736.

Azt ne gondold, néném, hogy megholtunk volna. Még élek; mert észem és írok: a halottak pedig úgy reá tartják magokat, hogy egyiket sem cselekszik. A testünk mindennap jól lakik, de az elménk igen koplal a vígasságtól. A többi is érzi a maga bibijét;²³³ de én duplán érzem — mind a magamét érzem, mind a másét kell nézmem, haszinte nem tehetek is rólla. Én soha ilyen állapotban nem voltam, ne is adja Isten, hogy többször legyek. Legkisebb vigasztalásom nem lehet — a jó Isten valóságosan magamra hagyott engemet. Mindennap a sok bosszút látom: de Isten kegyelme nem engedi, hogy

²³² *Szilihdar*, helyesebben Szilahdar: fegyverhordó, a szultán fegyverének hordozója. Szilihdar aga, főudvarnagy. Ez az egyedüli eset volt és ritkaság gyanánt van a török történelembe följegyezve, hogy a szultán fegyverhordozója neveztetett a nagyveziri méltóságra. Ez Szilihdar Esszejd Mohammed pasa volt, ki 1737. augusztus 5-én megfosztatott nagyveziri rangjától.

²³³ *Bibe*, csomó, bökkenő, baj.

érezzem. Akikkel legtöbbet vagyok, és akik legtöbb jó szót adnak, és nagyobb barátságot mutatnak, ugyanazok akarják meghomályosítani becsületemet. Egy kis jó kedvem nekik még, és kedvetlenségem előttök kedves. — Mindennap újítják ellenem való beszédjeket. Mindezeknek pedig, néném, nem más az oka, hanem hogy ki nem osztogatom nekik a fejdelem jószágát. Hogy pedig ki nem osztogatom, azt gondolják, hogy magamnak tartom. Hadd beszéljenek, csak én az igaz úton járjak.

Már másutt megesillapodott a hadakozás. Augustus lengyel király,²³⁴ Dom Carlos neápolisi király.²³⁴ A lotharingus hercegnek²³⁵ Lotharingiáért a Toscanumi hercegséget²³⁶ adták. És Lotharingiát a francia Stanislaus királynak adta, hogy bírja holtig, és így kiki megelégszik a részivel. Itt pedig más hadakozás kezd gyuladni a töröknek a muszkával. Már a boncsokokat²³⁷ kitették Konstancinápolyban, az a jele a hadakozásnak, és hogy egy holnap múlva a vezér megindul a hadakkal. Az Isten, aki minden dolgokat vezérel, adja vígasztalását nekünk.

63.

(CXXI)

Rodostó, 15. Aug. 1736.

Egynehány leveleimre csak nem vehetek választ. Már elkezdtem volt magammal hitetni, édes néném, hogy a vezérrel elmentél volt táborban. De hiszem onnét is lehetett volna már választ adni leveleimre. Itt az a híre, hogy a vezér a Duna mellé szállott táborban. A muszkák pedig Tatárországban igen vadászszák a tatárokat — ha mind megeszik sem bánom. De azt bánom, hogy itt olyan szomorú életet kell élnünk. Etlankadott szívünk és kedvünk — csak a sok suhajtást kell hallanom. Egynehány rendbéli leveleit vettem a fejdelemnek, amelyekkel mégis megvígasztaltam a több kenyeres társaimot. De a vígasztalás csak harmadnapig tart, azután ismét a suhajtást kezdik el. Ennekem mindenikét kell vígasztalnom

²³⁴ Mindkét mondatból hiányzik az ige: *lett*.

²³⁵ Ferenc István, Lotharingia utolsó hercege, Mária Terézia férje.

²³⁶ *Toscana*, egykor olasz nagyhercegség, majdnem Itália közepén, most az olasz királyság egyik tartománya, melyhez Arezzo, Firenze, Grosseto, Livorno, Lucca, Massa-Carrara, Pisa és Siena tartoznak.

²³⁷ Lófarkas zászlókat.

és biztatnom; énnekem pedig még nagyobb szükségem volna a vigasztalásra, mint másoknak; de engemet csak az egy Isten vigasztal, és ő ad erőt a kereszthordozásra. Magamban kell megfojtanom szomorúságimot. Haszontalan volna sok bajomot mások eleiben terjesztenem. De sőt még, a mi legnehezebb, meg kell magamot túrtöztetnem, és úgy tétetnem magamot, mintha legjobb kedvű volnék; holott belsőképen mind mást érez a szívem.

Minden leveleiben a fejdelem írja, hogy eljő, de még itt nincsen. Azonban a szükség szaporodik, a baj és a panasz nagyobbodik, és, minthogy nem tudnak kit okozni, engemet szüntelen látván reám fordítják panaszokat. Azt sem bánnám, csak nekik használna. — Amely állapotban teszen Isten, ahoz kell magunkot alkalmaztatni. Sokszor jut eszemben a szegény urunk jövődölése; mert egyszer a többi között a vásárlásról való számadást hogy oda adtam volna, — mert én vásároltatam ami a köntösihez és a házbéli eszközihez kívántatott — a fizetőmester, aki vásárolta parancsolatomból, nekem számot adott, én pedig azt a számadást megmutattam a fejdelemnek. De azt jó megtudni előre, hogy szegénynek olyan természete volt, hogy a számadásban nem nézte, hogy miért adtanak harminc vagy negyven tallért; hanem, ha tíz vagy tizenkét poltura érő portékát olesón vettek-e vagy drágán. Az olyan apró állapotban mindenkor gáncsot talált. — A számadásban tehát egynehány poltura érő portékán megakad a szeme, és kezdi mondani mintegy nehezteléssel, hogy drágán fizették, nem kellett volna úgy venni. Én azon szokásom ellen felindúltam, mert nekem úgy tetszett, mintha bennem kételkedett volna, és mondám mint goromba: ha bennem kételkedik, parancsolja másnak aki vásároltasson. Erre szegény semmit nem felel, csak a kezembe adja a számadást, és elfordul töllem érdemem szerint — én is kimegyek. Másnap semmit sem szól hozzám, én pedig csak várom, hogy szóljon. Még másnap, akkor sem szól semmit is — a már nekem nehéz volt, mert megüsmértem ostoba cselekedetemet. Harmadnapján már nem tűrhettem, bemegyek utána az íróházában, ott eleiben borúlok, és könyves szemmel csókoltam kezét, és kértem bocsánatot. Erre az a ritka és nagy ember megölel, és mondja: «Megbocsátok — sokszor eszedbe jutok én neked, ha meghalok — sokszor megemlegetsz engemet: de akkor késő lesz.» Ha akkor sírva hallottam ezeket a szokat, most könyves szemmel jutnak eszemben. Bé is teljesedtek. — Isten így akarta — mindenben dicsértessék szent neve. Megmondtam, hogy a szomorú levélnek rövidnek kell lenni, azért el is végezem.

64.

CXXII)

Rodostó, 6. Decemb. 1736.

Hála légyen Istennek. Ha sokára is, de elérkezék Rákóczi József. Azt gondoltuk, hogy mindakettő eljő: de csak a nagyobbik jött el. A hajó Gallipolinál maradott — maga egynehányad magával ide jött szárazon. Tegnap estve nem akarván közinkben jönni, csak a vendégfogadóban szállott. Elérkezését tudtomra adatván, oda mentem hozzája. Ma is voltam egynehány órát véle, mivel Konstancinápolyban ment. Még nem tudhatok ítéletet tenni felőle. — Isten tudja, micsodás lesz. Csak azt vettem észre, hogy haragos. Éppen jókor érkezett. Nekem azon örülni kell — a sok bajtól megmenekedem. Nem volt több tíz tallárnál az egész ház költségére. De aki a fogat adta, ennünk is ad.

Rákóczi József fejedelemnek ebben az országban érkezéséről való levelek.

65.

CXXIII)

Rodostó, 2. Jun. 1737.

Adja Isten, hogy az ő áldásával és vigasztalásával kezd-hessük és végez-hessük ezen esztendő. A fejedelem egynehány napot mulatván Konstancinápolyban, a bújdosó felekezeti közé az elmúlt holnapnak 17-dik napján ide visszatért. Ennek a hirtelen való visszatérésnek pedig oka az, hogy mihent a porta megtudta, hogy Konstancinápolyban, érkezett, mindjárt megizente, hogy ide visszatérjen. — Nem is kellett volna oda menni: de Bonneval volt az oka. Mert minthogy a portának a császárral való békesége még tart: de sőt még minthogy a császár, a porta és a muszka között való közbenjáró, a porta nem akart okot adni a császárnak a panaszra, hogy miért hozatta maga mellé a fejedelmet; mert itt igen tartanak attól, hogy a császárt valamiben megboszontsák — mert nem akarnak két ellenséget csinálni — az egy is elég most nekik. Ezen okból küldék oly hamar vissza a fejedelmet, aki is mint fogja magát hozzánk alkalmaztatni, nem tudhatom: de amint észre kezdem venni, igen messze esett almafájától.²³⁸ Légyen Isten akaratja — másszor többet.

²³⁸ Az alma nem messze esik fájától, közmondás, mely azt jelenti, hogy a gyermek rendesen szüleire üt. Mikes itt a köz-

66.

(CXXIV)

Rodostó, 3. Martii 1737.

Bezzeg néném, nyertünk mi a változásban, mint Bertók a csikban. Vígasztalásunkra vártuk ezt az ifjú fejdelmet: de szomorúságunkra jött. A szép rendtartást, amelyet az atyja szabott volt közöttünk, és amelyet oly igen igyekezett annyi esztendőök alatt megtartani és megtartatni velünk mind holtig, azt a fia harmadnap alatt felfordítá, és annak elrontásán kezdé el az itt való életét úgyannyira, hogy olyan kevés idő alatt abban a keresztyéni, és fejdelemhez illendő rendtartásban csak egy kis fótocska sem marad meg. Minden eltöröltetett, és csak a nagy rendetlenségnek ködje szállotta meg a házunkot. Csak ebből elítélheti akárki, hogy mit remélhetünk, kivált mí, akik olyan nagy fejdelmet szolgáltunk volt, akinek minden dolga okosságból, rendből és kegyességből állott. Most pedig mind ellenkezőt látunk; mert a rendet nagy rendetlenség követte; az okosságot a hebehurgyaság,²³⁹ a kegyességet a harag és az idegenség, úgyannyira, hogy harminc esztendőől fogva való bújdosásunk oly súlyosnak nem tetszett, mint már ez a három holnap. Most suhajtjuk leginkább a mi megholt urunkot; mert szomorúan kell néznünk az atyja és a fia között való nagy különbséget. De már ebben benne vagyunk.

Mihent ide érkezett, az atyjának minden jószágát híven keziben adtam. Való, hogy káromlás nélkül nem maradtam; mert a hamis atyafiak²⁴⁰ sokkal vádoltanak, és a hamis vádolásra a fejdelem sokat vizsgálódott utánam alattomban; de becsületem megsértésére valót semmit nem talált. Ezt nekem maga is megvallotta. Nincsen semmi jobb, mint az igaz úton járni. A volna kíváncsi dolog, hogy az atyja nyomdokát követné; mert a bizonyos, hogy a porta vizsgálódik utána, hogy micsoda természetű? — Azt kérdehetnéd néném, hogy én min vagyok az elméjében? Csak úgy, mint a többi. Nekem csak istenfizessét sem mondott azért, hogy jószágára, cselédire viseltem gondot. — Itt tegnap nagy földindulás volt. A föld sem nyughatik alattunk. Jó egészséget, néném.

mondás ellenére jellemzi Rákóczi Józsefet. Almafájától itt atyját jelenti képes értelemben.

²³⁹ Beszédbeli vagy cselekedetbeli szelesség, kapkodás, hirtelenkedés.

²⁴⁰ Az *atyafi*, *atyámfia*, *atyánkfia* nemesak rokont, hanem egy felekezeten levőt, egy társasághoz tartozót, felebarátot is jelent.

67.

(CXXV)

Rodostó, Julii. 1737.

Itt, néném, minden dolgaink rendetlenül és zürzavar módjára folynak, és minden felfordúlva — csudálom, hogy mi is a lábunkon és nem a fejünkön járunk. A bizonyos pedig, hogy az Isten ebben a fejdelemben sok szép talentumot ²⁴¹ adott. Eszet szépet adott, és ha azt úgy oktatták, nevelték volna mint kívántatik, dicséretre méltó dolog lett volna. De a természetét kellett volna megzabolázni, és rendben venni még igen ifjú korában. De mindenben szabaddá hadták, és a természet rendetlenné, változóvá és állhatatlanná lett — azért is oly haragos és változó. Arra soha sem tanították, a természet sem vitte reá, hogy azon inkább igyekezzék hogy szeressék, mintsem féljenek tőle. Minthogy bővségben nem neveltetett volt, hanem csak nagy szabadosan, azért se azt nem tudja, hogy mi a fősvénység — se a helyes megtartás — se azt, hogy mi legyen a helyes adás — se azt, hogy mi legyen a nemzetihez való szeretet; mert soha a nemzetivel nem társalkodhatott.

A már bizonyos, hogy ebben a holnapban a császár a passarovici békességet a törökkel felbontotta, és letévén a mediátorságát ²⁴² a muszka mellé állott. ²⁴³ Ha lehet-é olyanformán a békességet felbontani, vagy sem, azt a theologusok végezzék el; mert azt elvégezték, hogy nem keresztyéni tartás a hitetleneknek a hitet meg nem tartani. Mivel a töröknek az Isten szintén olyan igazságos, és örökös Istene lévén, mint nekünk, őhozzája is olyan igazsággal vagyon, mint hozzánk. Azt nem tudom, mikor bontotta volna fel a török a békességet; de azt tudom, hogy egy keresztyén császár felbontotta — meg

²⁴¹ Tehetséget.

²⁴² Közvetítést, közbenjárást.

²⁴³ A porta örömet fentartotta volna a békességet a bécsi udvarral s nehogy ennek megszegésére ürügyet adjon, Rákóczi Józséfet is azonnal visszaküldé Rodostóba. A bécsi udvar azonban keresve kereste a passarovici béke megszakítását. Az orosz ügyét magáévá tette, megszegte a törökökkel kötött békét, remélve hogy az oroszszal szövetségben szerencsésebb lesz fegyvere, ső, talán olaszországi veszteségeiért a török birodalom némely részeinek elfoglalásával szerezhet magának kárpótlást. Ennek a reménynek alapján megkezdette a háborút, mely azonban minden oldalon szerencsétlen kimenetelű volt.

is büntetődött érette.²⁴⁴ Az olyan példán most is lehetne tanulni. A törökök, ha azt nem reménlenék, hogy az Isten most is igazságot teszen nekik, kétségben esnének. Aminthogy igen tartanak, méltán is; mert két nagy és hatalmas császár ellen kell hadakozniok, akik ketten Európából kiűzhetik — de tegyük utána, ha Isten úgy rendelte. Talám már errevalónézve a portán is inkább néznek reánk; mert még most igen rossz renden vannak dolgaink. — Érdemlünk-e egyebet?

68.

(CXXVI)

Rodostó, 13. Sept. 1737.

A békeség fel lévén bontva; azért a portának sem lévén szükséges, hogy arra vigyázzon, amire eddig kelletett vigyázni; erre való nézve a kalmakán egy levelet küldö ide egy vezér-agától, amelyben tudtára adja a fejdelemnek, hogy a porta kívánja Konstancinápolyban való menetelét: a porta meg akarván ezzel mutatni, hogy teljességgel való ellensége a német császárnak, és belőlünk ijesztőt akar csinálni. Szegény fejdelem, ha most élne, mit gondolna, és mit csinálna? Mert azt sokszor hallottam szegénytől, hogy nem kívánja a portának a némettel való hadakozását; mert irtózik a törökkel való hadakozástól, és hogy inkább szereti itt halálát, mintsem azt látni, hogy érette rablásokat tegyenek Erdélyben. Elég a, hogy mi bémegyünk, Isten tudja mire. Azt is jó megtudni, hogy új vezért tettek a táboron. Többet nem írok, mert készülni kell. Amely helyben pedig sok esztendőket töltött valaki, onnét nehezen mozdúl ki. Jó egészséget, néném!

69.

(CXXVII)

Konstancinápoly, 21. Sept. 1737.

Elhagyók, néném, Rodostót annyi esztendők mulva. Kibontakozánk onnét, de hogy? csak herdiburdi²⁴⁵ módjára.

²⁴⁴ Ulászló király 1444-ben, mit a várnai vereség követett, melyben a király is életét veszté.

²⁴⁵ Hebehurgya szóval rokon értelmű.

A fejdelem csak kevesed magával indúla meg: de úgy, mintha az ellenség lett volna a hátunkon. Még csak annyi időt sem adott magának, se nekünk, hogy a portékáit elrakják. E talám csak arra való volt, hogy elmondhassa, amit nékem mondott: «Nem halok én itt meg, mint az apám». Nem felelek reá, de gondolám, hogy talám még Erdélyben sem. Elég a, hogy tegnap ebédájában a város mellé érkezvén, egy udvarházhoz vivének. Ott a császár tisztjei a fejdelmet megvendégelék. Ebéd után mind a fejdelem, mind mi alánk paripákat adának. Onnét megindulván pompával kísérek a császár tisztjei a szállására, amely egy szőcs²⁴⁶ háza, de kényesen²⁴⁷ ellakhatik egy fejdelem benne. A házak mind fel voltak ékesítve az ide való mód szerint a császár parancsolatjából.

Minthogy még itt igen újak vagyunk, azért semmi új dolgot nem írhatok többet. — —

70,

(CXXVIII)

Konstancinápoly, 11. Octob. 1737.

A fejdelem 7-dikben a kalmakánnál volt audientían, iak is egy paripát küldött a fejdelem számára. Hasonlóképen mindenikünk alá is szépen felöltöztetett lovakot. A csauz pasa²⁴⁸ jött a fejdelem után, és nagy pompával vitte a kalmakánhoz. Ott csak kevés ideig lévén, egy nyusztos mentét adata a fejdelemre: mireánk pediglen mindenikünkre egy kaftánt,²⁴⁹ és azután mindnyájan megcsókolók az ő kalmakáni kezét, és visszatérénk hasonló pompával. Elkezdők a komédiát, mert itt azt gondolják, hogy mentől nagyobb becsületet tesznek nekünk a német anuál inkább megijed. Én már másodszor látok ilyen komédiát ebben az országban. A theátrumról hogy szállunk le, meglássuk. Gratiánus azt mondja, hogy mihent a citromból a levit kifacsarják, elvetik — és mikor az ember a csorgó-

²⁴⁶ Szűcs helyett erdélyiesen.

²⁴⁷ Kényesen = kényelmesen.

²⁴⁸ *Csaus basi*, főajtónálló, főporkoláb.

²⁴⁹ Hosszú felöltő ruha, többnyire prémmel. Inkább díszruhas bizonyos méltóságok megkülönböztetésére szolgál. A hivatalos beigtatás a törököknél kaftán-ráadással történt régebben minden hivatalban; ma azonban csak az egyházi méltóságoknál van divatban a kaftán ráadása.

ból²⁵⁰ akar innia, megbajol előtte; de azután hátat fordít neki. Ilyen a világ!

A tegnapi napot nem mondhatom, hogy elvesztettük volna; mert a moldovai és havasalföldi vajdánéket volt a fejdelem látogatni csak kevesed magával. Mindenik reá tudta magát tartani.²⁵¹ A fejedelmet megajándékozták — bennünket is egy-egy keszkenővel.²⁵² Mindenik cifrán volt. Mindenikének pedig a szépségével a férje megelégedhetik. Férfiú cselédjeket igen keveset láttam, de szolgálót mindenikénél nagy sereggel valamint egy majorháznál²⁵³ a sok tyúk. A való, hogy a mi fejedelmünk igen hideg szemekkel nézte ezeket a görög fejdelemnéket, se a szép tyúkoknak balfelől való gondolatot nem adott; mert még abban az órában is a hideg volt rajta, amely már egy darab időtől fogvást csaknem mindennap vagyon rajta, és amióta ebben az országban érkezett, az egészsége teljességgel megromlott. Talám az is okozza a minden kicsidért való haragját. Való, hogy egy szempillantás alatt elmúlik de minden szempillantásban megújúl. Jó egészséget, néném.

71.

(CXXIX)

Konstancinápoly, 3. Decemb. 1737.

Már ezután, néném, csak a pompáról kell írnom. Ma egy nagyon menénk által, amelyet leírom, ha únadalmas lesz is.

Tegnap a porta tudtára adatván a fejdelemnek, hogy ma audientiája lenne a császárnál, azért ma jó hajnalban a fejdelem hajóra üle az egész udvarával, és a konstancinápolyi kapu előtt kiszálla. Ahol már várt bennünket a csauz basa sok csauzokkal és lovakkal. — A fejdelem a császár paripájára

²⁵⁰ Csorgó, erdélyi tájszó, patakoeskát, esermelyt, csurgó knat jelent.

²⁵¹ *Magát rátartani*, nagyra tartani, büszkélkedni, büszkén viselni magát.

²⁵² Keszkenő, helyesebben volna kezkenő, tulajdonképen zsebkendőt jelentene, de Erdélyben minden fajta kendőt e szóval szoktak jelölteni.

²⁵³ *Major*, tanya és szállás szavakkal rokonértelmű, jelent mezei gazdasághoz tartozó épületeket, a hozzájuk tartozó udvarral, szérűvel, kerttel. Erdélyben csak a major és helyenként a hodáj szót használják, mely utóbbi azonban oláh szó.

ülvén, mi is más paripákra, nyolc órákor a császár második kapujához érénk. A fejdelem a lóról leszállván, egy kevésbé a kapu között leülteték. E pedig csak azért volt, hogy megmutassák, hogy a császár kapujánál várakozni kell, akárki legyen a. Egy kevés idő múlva a csauz pasa megjelenté, hogy már bé lehet menni. A második kapun bémenvén, csaknem olyan udvarra találánk, mint az első. Ebben az udvarban pedig jobbkéz felől valának egy csuportban mintegy ezerig való jancsárok — az udvaron pedig vala lerakva messze egyik a másikatól ötszáz tál éték. Amidőn az udvar közepén valánk, egy kiáltásra a jancsárok nagy zúgással a tálakra rohanának, valamint az ellenségre, hogy ki kaphat el hamarébb egyet belőlle — egy szempillantás alatt egy tál sem marada a földön. A pedig szokás, hogy a császár így megvendégelje a jancsárokat azon a napon, amelyen fizet nekik. A pedig igen rossz jel a császárnak, amidőn a jancsárok nem akarnak futni az ételre. — Balkéz felől pedig az út mellett 12 paripa volt sorjában — mindenikét két ember tartotta ezürtláncokon, és mindenik gazdagon fel volt ékesítve — kivált a négy utolsó; mindenikének rubintos szerszáma volt, a fejeken toll, és gyöngygye varrott csábrág²⁵⁴ rajtok. Ezeknél se szebb lovakot, se cifrábakot nem lehet másutt látni. — A fejdelem előtt két csauz pasa menvén, a dívánházban bémene. A kalmakán és a több főrenden lévőek felkelének, és köszönték, és a szokott helyre leülteték. A dívánház pedig négy szögeletű nagy bolthajtásos palota. A kalmakán a vezér helyett középben a fal mellett ült, a több tisztek kétfelől. A vezér feje felett pedig egy kis ablak vagyon, ahonnét a császár mindent láthat és hallhat, de őte nem láthatják. Azután a szokás szerént olyan embereket hívnak bé, akiknek valamely perek vagy panaszok volt. Ezek egyenként menvén a kalmakán eleiben, supplicátiót²⁵⁵ adának néki — a supplicátiót felszóval elolvasák — egykét szóval. arra mit felelt a kalmakán, a supplicátióra felírták, és a kérőnek a keziben adván a házból kiigazították. Azután más rendbéliet kivének eleiben, azokkal is úgy bántanak. Fél óra alatt húsz személynek elvégezé minden baját és perét. A vezér egy szovával minden törvénykezésnek véget vet, igazságot teszen egy szempillantás alatt akármely nagy dologról, akit halálra

²⁵⁴ *Csäbrág*, (törökül csaprák) és *csótár*, lószerszámokat ékesítő cafrangok, sallangok, a nyereg alá terített lópokróc; a néme Schabracken is innen származik.

²⁵⁵ Folyamodvány, kérelem.

ítél, azt mindjárt viszik akasztani, akinek a jószágát vissza akarja adatni, a mindjárt végben megyen. — Ezek a röviden való törvényes dolgok véghez menvén, azt szép dolog vala nézni, azután a palota közepiben három sorjával kilencszáz erszén pénzt rakának mind bőrzacskókban.²⁵⁶ Egy kevés idő múlva érkezék a csauz pasa a császár parancsolatjával, a kalmakán eleiben mene az ajtóig, elvevé tőlle a parancsolatot, a fejére tevé és megcsókolá, és helyére üle, és elolvasá. Amelyben a volt, hogy fizessen a jancsároknak. Azonnal parancsolá, hogy kezdjenek a fizetéshez. Egy óra alatt azt a sok pénzt mind kihordák nagy renddel és csendességgel. A meglévén, valakik a dívánban ültenek, mindenik eleiben egy asztalt tevének, és mindenik asztalra egyaránsú²⁵⁷ étket vittek egy-szersmind. Legalább mindenik asztalra vittek egymásután húsz húsz tál étket. De azzal az ebéd nem tarta tovább fél óránál, mert a török gyakorta eszik, de keveset egyszer. Egy tálból két-három falatot eszik, azt mindjárt elviszik, mást tesznek helyiben — abból is annyt, és így mind végig, ha száz tál étek volna is. — Ebéd után a dívánházban olyan szomorú hallgatás volt egy óráig, mintha senki nem lett volna a házban: noha tele volt. Azután két csauz pasa az ajtóig jövének, a két kadileszker²⁵⁸ kiszólták, és a császárhoz vivék. — Egy feittály óra múlva ismét visszajövének a kalmakánért, aki is felkelvén a kaptán pasával a császárhoz menének.^rEgy kis idő múlva a fejdelemért is eljövének, és oda vivék, akire egy nuszto²⁵⁹ kaftánt adának. Mihent a császár eleiben é kezék, akit is köszöntvén a császár felelé neki: «Az apád énhozzám sok ideig való hűséggel volt, gondolom, hogy te is fogod aztot követni.» A fejdelem kijövé a császártól, mi is mindnyájan kaftánban lévén. a második kapun kívül a császár paripájára üle, akit is oda ajándékozá; mi is lóra ülvén a szállás felé indulánk. A csauz pasa a fejdelem előtt ment, a szállásig kíséré, és vége lett a komédiának, és ennek a levélnek.

²⁵⁶ Lásd a 173. jegy.

²⁵⁷ *Egyaránsu*, egyaránsó, székelyes alakja egyarányosnak, egyforma mértékű, egyarányu jelentéssel.

²⁵⁸ *Kadileszker*, kadi (kázi) aszker, a hadsereg főhadbírája.

²⁵⁹ *Nuszto*.

72.

(CXXXI)

Konstancinápoly, 25. Január. 1738.

A vezér tegnap megizené, hogy három vagy négy nap meg kelle indulnunk, és hogy ma a vezérhez kellene menni. Oda is menénk nagy vizes pompával; mivel nagy eső volt. A vezér melléje ültetvén a fejdelmet, egy kevés idő múlva kávé adata, és a fejdelemre egy nusztoz mentét adának, és minket felkaf-tányozának. E meglévén, a vezér és a fejdelem felkelének, és a vezér a fejdelem kezében adá az athnamét,²⁶⁰ amely levélben a császár erdélyi fejdelemnek üsméri lenni a fejdelmet; a fejdelem is a vezér kezében adá a portával csinált szövetségnek leve-lét,²⁶¹ és elbúcsúznak egymástól — és a nagy essőben mégázta-tók a kauftánt. Ebéd után pedig a császár harminc lovat küldé a fejdelemnek — a fele szép paripák voltak, a fele közönséges lovak, és ezek mellé egy bécsi hintót hat lóval. Elég a, hogy mi már készülünk a bevett szokás szerént. tudniillik igen szép ren-detlenséggel; mert holnapután el kell indulnunk, vagy akarjuk vagy sem. Azért nem írhatok többet.

73

(CXXXII)

Drinápoly, 5. Febr. 1738.

Kedves néném, mi ide érkezénk úsztatva; mert azt el-mondhatni, hogy mindenütt úsztattunk a sárban. De már azt is meg kell mondani, hogy mikor indulánk ki abból a császári

²⁶⁰ Helyesebben ahdname (*ahd* ígérlet, kötés, rendelkezés, *name* irat, levél) kinevező levél, megbízó irat.

²⁶¹ Melyben Rákóczi kötelezi magát, hogy a szultánnak a neki adott támogatásért. nem adó, hanem csak ajándék címe alatt évi 40 ezer piasztért fizet. A nagyvezirrel Rákóczi József megbízásából előbb Villeneuve érkezett a magyar bujdosók ügyében; de a nagyvezir később egészen mellőzte Villeneuve közbenjárását s maga végzett Rákóczival. A nagyvezir, ki Rákóczival az egyez-séget kötötte Jegen Mohammed pasa, ki 1737, december 18-án lépett a nagyvezírségre Muhsinzade Abdullah pasa helyére. Mikes Göm-rükesi Mehemmed pasának nevezi és december 16-ikára teszi ki-neveztetését.

városból. Elvégezvén tehát ott a komédiát az elmúlt holnapnak 27-dik napján, elkészülvén nagy hirtelenséggel elindulánk ebéd után ritka és fényes rendetlenséggel.²⁶² Mert hogy a portán és másutt nagyobb itélettel legyenek irántunk, a porta két kápicsi pasával kísérteté ki a fejedelmet a városból. Egy pediglen mindenkor mellettünk fog lenni, hogy gondja légyen az úton mindenre, és egy defterdár,²⁶³ aki fizessen. Még itt leszünk vagy két nap. Előre ellátjuk, micsoda kedvetlen utazás lesz a mienk, mind az időre, útra, és más okokra való nézve. Itt nagy tisztelettel és becsülettel fogadták a fejedelmet. Az útban hosszú levelet nem lehet írni, azért elvégezem, és jó egészséget kívánok kegyelmednek.

74.

(CXXXIII)

*Csernavoda*²⁶ 19 Febr. 1738.⁴

Mi, Istennek hála, ide érkezénk tegnap, igen nagy bajjal: de egészségesen. Tegnap húshagyó kedd volt, de mi még tegnap kezdtük a böjtöt, és ha mind úgy böjtölünk, amint elkezdettük, koplalás lesz a vége; mert semmit sem találtunk. Talán jobb lesz ezután; mert itt fogunk maradni egy darabig. Utunk pedig igen havas volt — főképen, hogy átaljöttünk a hegyeken. Csaknem mindenütt jó bulgár faluk vannak, ahol ennivalót lehetett találni — bort eleget. Már azokban a falukban szalonna elegendő, amely Törökországban igen ritka liktárium.²⁶⁵ De elsőbben bulgár asszony előtt keresztet kell vetni és úgy ad szalonnát: másképen nem adna. Oka annak az, hogy ha egy töröknek adna szalonnát, azt mások meglátnák, lakoznék érte. Csernavoda igen ocsmán helytt vagyon: de nagy falu, szép házak vannak benne. Fele oláhok, fele bolgárok lakják, kevés török. De gazdag kereskedők vannak itt. Mind inkább

²⁶² Azzal a parancsossal, hogy Vidin felé induljon, hol egy csekély hadat kell vala átvennie Rákóczinak.

²⁶³ Pénzügyi hivatalnok, számvivő.

²⁶⁴ *Csernavoda*, a Duna jobb partján, Dobrudsában fekvő város. Innen indul ki a csernavoda-kösztendei vasút a Fekete-tengerhez, melyet a Dunával összeköt.

²⁶⁵ *Liktárium*, latinosan: electuarium, magyaros változattal: *lekvár*, különféle gyümölcsökből főzött csemegeféle íz, gyümölcsíz. Itt csemege.

Erdélyben kereskednek. A házak mind egyformán vannak építve. Többet is írnék, ha volna mit. Én pedig maradok kegyelmednek.

75.

(CXXXIV)

Csernavoda 5 Martii 1738.

Talán már az írást el is felejtette kegyelmed. Én még el nem felejtettem, azért azt írom, hogy tegnap érkeztem vissza Bukurestből. A fejdelem Konstantinus vajdát küldött volt köszönteni. Aki is nagy becsülettel fogadott és pompával vitete magához. Amég ott voltam, a vajda tartott tisztességesen, és becsületesen is bocsátott el. A Dunán száraz lábbal mentem, és jöttem által. Attól igen féltem, hogy a lábam belé ne sipadjon.²⁶⁶ Rosszabbúl jártam volna, mint szent Péter.²⁶⁷ A vezér levele ma érkezők, amelyben mindenféle ígéretek bővelkednek.²⁶⁸ Abban a sok biztatások, hogy 30 vagy 40 ezer embert adnak melléje: de abban Tamás vagyok.²⁶⁹ Végtire azt írják, hogy innét Vidinben kell menni — mire, mivégre? Isten tudja. Csak úgy bánnak velünk, mint a gyermekkel, és vázt²⁷⁰ akarnak belőlünk csinálni; mert azt gondolja a porta, hogy mihent Vidinben érkezünk, az egész Magyarország és Erdély lóra ül, és hozzánk jó. Talán úgy lehetne, ha az öreg urunk élne, de most, hogy hozzánk jőjön valaki, Isten ne adja: hanem kedot tartsa meg.

76.

(CXXXV)

Vidin,²⁷¹ 7. April. 1738.

Már azt is végbe vittük, hogy ide jöttünk, de postán; mert mi egyébképen nem tudunk járni, haszinte tíz napig voltunk is

²⁶⁶ Süppedjen.²⁶⁷ Kinek segítségére ment az üdvözítő, midőn a tengeren hozzá indúlt.²⁶⁸ A vezér ebben többek között azt ígéri, hogy nem nyugszik, míg Rákóczit Erdély fejedelméül el nem ismerik. A török fölhívja viszont Rákóczit, hogy Magyarország és Erdély lakóit bírja rá a hozzá való csatlakozásra. Rákóczi meg is kísérlé ezt, fölkelésre szólító leveleket hintetvén szét: de ezeknek semmi eredménye sem volt.²⁶⁹ Nem hiszem. Közmondásos célzat Tamás apostolra.²⁷⁰ Madárijesztő. A császáriak ijesztésére.²⁷¹ A Duna jobb partján, közel a szerb határhoz fekvő város,

az úton. Elég a, hogy az elmúlt holnapnak 27-ik napján szaladánk ki Csernavodáról. Azt nem kell gondolni, hogy az ellenség üzött volna ki, hanem hogy mi mindent szaladva cselekszünk. Postalovakat mindenütt adának aláink, és a portékánk alá. Azt elmondhatni, hogy a portékánk több pénziben áll már a császárnak, mint magunknak; mert a sok postalovát mind a császár fizeti. Az útunk nem volt unalmas; mert igen szép földön jártunk — csaknem mindenütt a Duna mellett. A való, egy kevésbé pusztás, mert a faluk is puszták most a hadakozásban. Azt a szép földet mind rácok ²⁷² bírják, akik nem igen dolgozók — a fejér nép ²⁷³ igen csúfos süveget visel. Tegnap, amidőn két mélyföldnre lettünk volna Vidintől, a pasa három vagy négy százig való lovasokat küldé előnkbe, akik mind cifrák, mind jó paripások valának. A Dunaparton pedig egy kis mélyföldnre a várostól a pasa sátorai fel valának verve. A tihája előnkbe jöven a pasa nevével köszönté a fejedelmet, és a sátorok alá vivé, ahol megvendéglé a fejedelmet. Ebéd után a fejdelem a pasa paripájára ülvén, nagy pompával érkezénk a városban ágyúdörgések között. Nem a várban, hanem a külső városban vagyunk szállva. Másszor másról írok, most ez elég.

77.

(CXXXVI)

Vidin, 11. April. 1738.

Tegnap a mi főgenerálisunk megvendéglé a fejedelmet. Úgy tetszik, hogy ezt a pasát méltán nevezhetem generálisnak ha e nem elég, gubernátornak nevezem, mert a három boncsokos vezér, ²⁷⁴ és legalább hatvan vagy hetven ezer embernek parancsol hadakozás idejében. Az ő pasasága pedig mind szélesebb, mind hosszabb, mint csaknem Erdélyországa. Hát az ilyet nem lehet-e híni generálisnak vagy gubernátornak? —

mely a történelemben nevezetes szerepet játszik. Magyar íróknál Bodon név alatt is szerepel.

²⁷² A bulgárokat mondja Mikes rácoknak.

²⁷³ Nők.

²⁷⁴ Három lófarkas vezér, a legmagasabb méltóság a töröknél. Az egy lófarkas pasa (bir tuglu pasa), kinek zászlaja egy lófarkból áll, dandárparancsnok (liva), a két lófarkas pasa (iki tuglu pasa) hadosztályparancsnok (ferik), a három lófarkas pasák (müsir) a had-, főhadparancsnok és magasabb rangú vezérek.

Ő pediglen az ő tartományának mintegy örökös ura, mindaddig, valamég ki nem teszik belőlle. A pasa tehát sátorokat vonatván fel a városon kívül, tegnap 8 órakor oda menénk nagy pompával. A pasa is egy óra múlva nagy ceremóniával oda érkezik, és a maga sátorában letelepedék. Erre jó vigyázni, hogy nem ő várt minket a sátorok alatt, hanem mi őtet; mert a török igen meg tudja tartani a ceremóniát. Egy óra múlva a fejedelem hozzája mene, és a beszéllgetés egy óráig tart. — Ez a pasa szép ember, vezéri módon termett. Ez örmény volt, azért is nevezték Halvács²⁷⁵ Mehemetnek. Igen kegyes és okos ember.

Való, hogy nem volt hadi ember; mivel a fő harmincadosságból²⁷⁶ tették pasának. Ebben az országban egyszersmind nőnek fel az emberek az ily nagy pasaságra, valamint a gomba. Elég a, hogy most minden órán meg fog innét indulni legalább ötvenezer emberrel Orsovát lőtetni. A beszéllgetés után a fejedelem a maga sátorában mene, és a tisztszeivel ebédhez üle, amelyet a pasa készítettett volt — legalább ötven tál éték volt egymás után az asztalon. A pasa a maga sátorában ett. Ebéd után vagy hatvan jó paripással dzsidaztatott²⁷⁷ a pasa, azután célt lödöztetett a flintákból, azután nyilakkal, a paripáit megjáratatta. Mindezeknek vége lévén, öt órakor a vacsorát elhozzák, és vacsora után lóra ülénk és haza ballagánk. Egy kevés idő múlva a pasa is visszámene a várban. A török vendégség ilyen szomorú vígasság. Ebédre hívott, de velünk nem ett. Azután nem is láttuk. Mikor eljöttünk, nem kíváncsított elbúcsúzni tőlle. A nagy török urak így szoktak vendéglenni fő keresztyéneket, akik bort isznak.

A belső város nem szép, a külső rút, pusztás és sáros. De a városon kívül szép térségek vannak. Itt pedig mindennap szomorú állapotokat látunk; mert mindennap látjuk, hogy utcáról utcára hordozzák a rabokat — hol férfiakot, hol leányokat, hol gyermekeket asszonyokat. Boldog asszony az olyan, akit gyermekestől együtt veszik meg; mert sokszor történik, hogy egy az asszonyt veszi meg, más meg a gyermekét — egy órában

²⁷⁵ Hibásan áll Hadszi Mohammed helyett.

²⁷⁶ Fővámhivatalnok (gömrük emini).

²⁷⁷ Dsidaztatni: nagyon kedvelt vitézi mulatsága volt a törököknek a jelen század közepéig a dárda-kopja vetés (dsiridobás), mely célra rövid száru hegyes dsidákat használtak. IV. Murad szultán volt a legszenvedélyesebb dsiridvető; céltablálul szegény rabokat állíttatott föl.

úgy elválnak egymástól, hogy soha többé össze²⁷⁸ nem kerülnek. — De a rendes dolog volt, hogy egy török egy szegény németet akarván eladni, utcáról útcára hordozta, kiáltván: tíz tallér, hat tallér, öt tallér az ára; de senki nem ígére semmit is érette. A török szegény lévén, nem hogy a rabját tarthatta volna, de magának sem volt egy polturája is. Haragjában, hogy senki meg nem akarta venni, a kávéházban viszi, ott eladja egy findzsa kávéért. Ilyen olesó itt a császármadár!²⁷⁹

78.

(CXXXVII)

Vidin, 9. Juli 1738.

Mi repülő félben vagyunk; mert innét is a szokásunk szerint szaladva kell készülnünk és megindulnunk. Kivel, és hová? hallgassad békeséges tűréssel. E holnapnak ötödik napján a vezér Nissza²⁸⁰ felől ide érkezék nagy sietséggel. Vagyon véle fegyverfogható 80 ezer ember. Minthogy siet, azért a hadát tovább nem nyugosztalja, és ma megindulunk Orsova felé. Oka ennek a, hogy az ide való pasa már vagyon másfél holnapja, hogy Orsovát megszállotta és lőttette. De már annak vagyon két hete, hogy Königszege generális eligazította²⁸¹ volt alólla, és a várat megsegítette. A vezér ezt megtudván, azért jött ilyen sietséggel erre, és azért is indulunk ma meg, hogy a pasát megsegítse. Nagy álgúkot viszen magával, és mindent ami kívántatik a váróvíváshoz. Olyan álgú is vagyon, akinek előtte hatvan bival sétál.

Tegnapelőtt a vezér megizené a fejdelemnek, hogy hagyná el Vidint, és menne táborban véle.²⁸² Elkészülénk tehát a bé-

²⁷⁸ Essze, székelyes alakja össze szónak.

²⁷⁹ Német katona.

²⁸⁰ Nis, Bolgárország egyik jelentékeny erődje, közel Szerbia határához, a Nisszava (Nis) vize mellett.

²⁸¹ *Eligazítani*, erdélyies tájszólásban elküldeni, elüzni értelembe használtatik.

²⁸² Mielőtt a háború folytatása megkezdődött volna, Ville-neufve francia követ a béke közvetítőjeként lépett föl a török, Ausztria és Oroszország között. Jegen Mohammed pasa nem találta elfogadhatónak a francia követ ajánlatát s ezzel szemben azt követelte több ízben, úgy szóbelileg, mint írásban, hogy az osztrák császár ismerje el Rákóczi Erdély fejedelmének, az orosz pedig adja vissza, vagy rombolja le Azovot. Villeneufve nem re-

vett szokásunk szerént, és a vezér táborára menénk. De hogy menénk? — mert példa nélkül való dolog a mi dolgunk — senkinek közlünk lova nincsen, se semmi tábori eszköze. Lovakat eleget adott a vezér alánk, de azok postalovak — el lehet ítélni, ha postalovakon kell-e táborban menni? Elég a, hogy mi azokon megyünk, ugyan postán²⁸³ is térünk vissza. De e mind meg lehet a komédiában. Ugyanazért is hurcol oda a vezér; gondolván, hogy ha a táborban leszünk, sok magyarok jönnek hozzánk. De hálá Istennek, egy valamire való nem jött. Akik jöttek, azok a fára való felmagasztaltatást kerülték el. Csak a sok szép szót adják, de nem akarják egyéb hasznunkat venni. Kedves neném, egy kis imádság hasznos volna az olyanért, aki postalovon táboroz.

79.

(CXXXVIII.)

*Fetislán.*²⁸⁴ 11. Julii 1738.

A bizonyos, hogy a vezér sem adja a császárnak tudtára nagyobb szorgalmatossággal, hogy hová megyen, és mit cselekszik, mint amelylyel megírok mindeneket kegyelmednek. Úgy tetszik, mintha a kedves nénémnek kellene igazgatni ezt a hadakozást. Legelőször tehát a fővezér megindúla Vidin mellől egész táborával igen jó reggel. Mi is postán utána lépteténk. A megindulás pedig 9-dikben volt, ide pedig ma 11-kén érkezénk déltájban. Tegnap pedig reá vett²⁸⁵ minket a vezér, de nem csak minket, hanem az egész táborát. Azt pedig csak ma tudtuk meg. A pedig eszerént mene végben. Tegnap este hat óra után a vezér megindúla egész udvarával — sok fákyákot vittek

mélvén, hogy az osztrák és orosz udvar e föltételeket a békekötés alapjául elfogadja, meghiusultnak látta közbenjárását. A nagyvezir megindult Konstantinápolyból ápril 5-én, hogy a haretérre menjen. Vidinben, mint látjuk, magához vette Rákóczit, hogy annál nagyobb hatást legyen képes gyakorolni a császári hadakra.

²⁸³ Sietve, szaladva. Postán jöttem, szaladva jöttem.

²⁸⁴ *Fethiszlám* (Feth-ul-iszlám = az iszlám győzelme rövidített alakja) Szkela Kladova, a Duna melletti helység török neve, Orsovától három órányira. 1689-ben török kézre került; rövid időn a törökök elvesztvén, Hadszi Mohammed, vidini pasa 1737-ben elfoglalja.

²⁸⁵ *Rávenni*, erdélyiesen rászélni értelemmel bir.

előtte és utána. Az egész tábor, és mi is azt gondoltuk, hogy azonhelyt fogjuk az éjszakát tölteni, és hogy a vezér azért indult volna meg, hogy éjszaka a hűvösön érkezzék Fetislánhoz; mert a török táboron olyan szokás vagyon, hogy a had nem indul meg egyszersmind a vezérrel. A had már tudja a szálló helyeket vagy előre, vagy a vezér után indul meg — az is ki egy úton, ki máson. Mikor pedig a vezér megindul, egyetlennek ágyúból. A vezérrel pedig más nincsen, hanem a maga udvara, amely igen sok, és azok a testőrök, akik már mindenkor mellette szoktak lenni. A jancsár aga pedig mindenkor meg szokott indulni a vezér előtt egy nappal. — A vezér megindulván tehát tegnap este, amint mondtam, amidőn két kis mélyföldnre lett volna a tábortól, tarackokból²⁸⁶ lőtetni kezdte, és azután flinták-ból, mintha ugyan ellenség ütött volna reája a Dunán; mivel mindenütt a Dunaparton kellett elmenni. Arra az egész tábor felzendül, gondolván, hogy a vezér valamely sajkákra lőtetne. Noha setét volt, de kiki felszedi sátorát, és a vezér után megyen. Egy kevés idő múlva érkezék hozzánk egynehány csauz a vezér parancsolatjából, mondván, hogy induljunk meg mi is, ha veszedelemben nem akarunk lenni. Elkészülénk tehát nagy sietséggel, és megindulánk a vezér után a nagy setétségben.

A török táborral nappal is bajos: de éjszaka igen veszedelmes; mert annak a rettentő sok rakott öszvére, tevéje, a csak megyen ki egy, ki más úton, igen szép rendetlenséggel, és ha szüntelen az ember magára nem vigyáz, a bizonyos, hogy felüttetik²⁸⁷ és eltapodtatják. Elég a, hogy ma ebédájában ide érkezénk az egész táborral. Ma tudók meg, hogy a vezér azért lőtett az estve, hogy a had hamarabb utána menjen. Mi egyik partján vagyunk a Dunának, a vidini pasa pedig Magyarországra felől való parton. Orsova pedig ide csak három óra, most nem lövik. Az utolsó levelemben megmondottam volt az okát. De már ismét kezdik lőni, mihent a sáncok készek lesznek. Azt mondják, hogy 22 dikén lőtetni fogják. Azt tartják, hogy a két táboron vagyon másfél százezer ember. De ha számlálnák mindazt, aki kenyeret eszik, kétszáz ezer embernél is több volna; mert itt a rettentő sok cseléd, a sok mindenféle mesterember, a sok kufár,²⁸⁸ kalmár, kereskedő, valamint egy városban. Egyszóval egy városban annyiféle dolgot nem találna az

²⁸⁶ Mozsárágyú, terjedtebb alakokkal és nagyobb nyilással.

²⁸⁷ Leüttetni lábáról értelemben.

²⁸⁸ *Kufár*, apróságot áruló; Erdélyben kofa helyett kufárné van használatban. Kofa ott inkább szószátyár, hírhordó értelemben használtatik.

ember, mint egy vezérnek a táborán — még ötves²⁸⁹ mesterembereknek is kell lenni. A sokféle ételnemű, és más egyéb portékát mind Konstancinápolyból kellett a Duna mellé hurcolni. Ítélsz el már az ember, ha egy vezér táborát felverik, mit nem nyernek? Csak szekér több vagyon harminc ezernél — ahhoz mindjárt harminc ezer ember.

Amicsoda rendetlenség vagyon, amikor a tábor megyen; a rend szintén olyan nagy, amidőn helyben vagyon; mert itt nagy a csendesség: gyilkosság, veszekedés, lopás nincsen. De azt itt nem kell keresni, hogy renddel verjék a sátorokat. Utcsőket ugyan hagynak, de kiki oda veri sátorát, ahová tetszik — senkinek szabott helye nincsen. — Fetislán pedig egy nyomorú rác falu. A Trajánus császár híres kölhídja is itt volt — most is még megvagyon egy darab belőle. A vezér is ott akar fahidat csináltatni a Dunán, amely ott igen keskeny. Egyszóval azt akarom (mondani), hogy ilyen nagy török tábor láttam. — De úgy tetszik, hogy már mindenről elég tudósítást adván, elvégezhetem leveletem, és csendességgel várhatom a parancsolatókat, hogy hová tetszik kegyelmednek hogy vigyük ezt a nagy tábor, ha megveszszük Orsovát? Addig is maradok — —

80.

(CXXXIX)

Fetislán, 26. Aug. 1738.

Kedves néném, a kegyelmed parancsolatjára Orsovát megvevők.²⁹⁰ Már most nem berdót, hanem Allát kiáltanak benne. Ez a változás e szerint mene végben: A commendáns²⁹¹ látván, hogy a vezér teljességgel el nem szállana alólla, valamíg meg nem venné, azt is látá, hogy az ágyúk a kőfalakon igen sok ajtókat csinálnának mindennap. De leginkább a vivé a feladásra, hogy a hada igen betegeskedett; mert a sok nyughatatlanságon kívül a sziget igen egészségtelen. Tegyük ehhez azt is, hogy a vezér kikiáltatta volt, hogy aki ostromra megyen, annak 25 tallérja leszen. Erre való nézve sok száz jancsár íratá fel magát. Az ilyen hírt, ha megvitték a várban, gondolkozhattak a

²⁸⁹ Ötvös, arany-, ezüstműves.

²⁹⁰ Előbb Mehádia, melynek parancsnoka Piccolomini ezredes volt, került a törökök kezére, míg augusztus 15-én, négy heti ostrom után, Orsova is meghódolt az oszmánoknak. A császári hadak podgyászaikkal együtt szabad elvonulást nyertek.

²⁹¹ Parancsnok, franciául: commandant.

feladásról. A commendáns megízené 12-kén a vezérnek, hogy küldene valakit hozzája, akivel végezessen a vár feladásáról. A vezér Ibrahim Effendit küldé, aki is mindeneket elvégezvén, 15-kén a commendáns a vezérhez jöve — nagy tisztelettel fogadá — és a vezérnek a várat feladá, aki is ajándékkal bocsátá vissza. Ugyanazon a napon a jancsárok elfoglalák a várnak egyik kapuját, amég egészen kitakarodik a német belőlle. Ugyanazon este meglövék örömét a táboron.²⁹²

A mi hadunk már is kezd oszlani, és talám csak mi maradunk a vezérrel. Az idén nem is tart tovább a hadakozás. A mi dolgunknak is csakhamar vége lesz. A vezér azt ízené tegnap a fejdelemnek, hogy készüljön ; mert 30 ezer emberrel Temesvár felé mehet. Ma pedig megízené, hogy nem is kell Erdélyről gondolkodni, hanem arról, hogy véle Vidin felé menjünk.²⁹³ Az Isten megoltalmazta édes hazánkot a rablástól. Elég a, hogy holnap innen megindulunk, és elhadjuk a fekete szalmával, földdel, füvel, fővénnyel elegyesen sült kenyeret. A vezér megígérte, hogy az úton szemben lesz a fejdelemmel — meg-lássuk. Ezzel maradok kegyelmednek.

81.

(CXL)

Vidin, 1. Sept. 1738.

Már most bízvást elmondhatjuk, hogy vége vagyon a komédiának és a theátrumról becsületesen leszállítának, és a vezér minden ceremónia nélkül felada rajtunk. *Perditio ex te Israel.*²⁹⁴

Az elmúlt holnapnak 27-dik napján Fetislánt elhagyók és a vezér után menénk Vidin felé. Igen kevés had volt velünk. A vezér megízente volt, hogy az útban szemben lesz a fejdelemmel. A vezér, minthogy mindenkor előttünk indult meg, kilenc óratájban megszállott ebédelni ; nekünk pedig azt mondták volt, hogy ebéd után szemben lesz a fejdelemmel. Azért utána siettünk, hogy az ebédje után a helyre érkezhessünk.

²⁹² Diadallövéseket szoktak tenni valamely katonai tény, győzelem végrehajtása után.

²⁹³ A vezér látván, hogy Rákóczi jelenléte a török táborban, úgyszintén az ő izgatásai Magyarországon és Erdélyben semmi hatással nem voltak a magyarokra, meghagyta Rákóczinak, hogy visszafelé induljon embereivel Vidin felé.

²⁹⁴ Magad által van pusztulásod Izrael.

De minthogy a vezérnek semmi szándéka nem volt, hogy velünk szemben legyen, azért csakhamar ebédelt, és amidőn látta, hogy közelítünk sátorához, fogja magát, a hintójában ül, és elmegyen előllünk. E már nem volt tréfa. Azután azt mondák, hogy Vidinnél lesz a szemben való létel. A vezér Vidinhez érkezvén, sokkal előttünk már sátorok alatt volt az egész udvarával. Amidőn mi is közelítünk a sátorokhoz, azt izenik nekünk, hogy most nem lehet szemben velünk; mert rosszúl vagyon, hanem csak tartsuk a ló száját a szálló helyünkre, amely a Dunaparton volt, a városon túl. Erre csak lesütők a fülünket, látván, hogy micsoda durván bánnak velünk. Micsoda változás! Ennekelőtte egynehány holnappal nagy pompával vittek be Vidinben: most pedig még a városon sem akartak keresztül vinni bennünket, hanem a városon kívül a kertek között kellett sokat kerülni. Végűre a szállóhelyre érkezünk, és itt sátorok alatt vagyunk csak magunk, mint a számkivetettek. 29-kén érkezünk ide. Már ezután a fejdelem sem fogja mondani szokása szerént: «Hogy nagyobb becsülettel vagyon hozzám a porta, mint az atyámhoz volt».

Ma ebéd után azt izenék, hogy a fejdelem szemben lehet a vezérrel, csak menjen hozzája. De egy kevés idő múlva ismét azt izenék, hogy nem lehet; mert a feje fáj. Nem akarásnak nyögés a vége.²⁹⁵ Tegnap pedig ismét jó reggel megindula az egész udvarával, és ide hagyta bennünket.²⁹⁶ Már itt meddig leszünk, télre hová visznek, Isten tudja. De azt tudjuk, hogy a fejdelemnek az egészsége igen rossz renden vagyon. Soha nem is volt egészséges, amióta ebben az országban jött. De kivált egy darab időtől fogvást igen sárgódik. A harag pedig igen árt egészségének. Jó egészséget kívánok kegyelmednek.

82.

(CXLI)

Vidin, 4. Octob. 1748.

E sem igen nagy vígasztalásra való levél leszen, se semmi hírt nem írhatok a nénémnek. Mit is írhatnék, mikor senki

²⁹⁵ Közmondás.²⁹⁶ A nagyvezír gyorsan hagyta el Vidint, ahonnan Nisbe utazott, mivel az a hír terjedt el, hogy a németek Szendrőnél hidat vertek. Nisben érte őt a fődvarmester helyettese a szultán levelével, kaftánokkal és bundákkal, gyémántos kolesaggal a nagy-

felénk sem jó — mintha csak mi volnánk Törökországban. A mi táborunk elég hosszú, de igen keskeny. Vagyunk mindenestől másfél százan. De most minden órán fő nélkül maradunk; mert a fejedelem igen rossz állapotban vagyok, szüntelen való forróságban. Az ábrázatja vész, a teste vastagodik, e nem jó. De ő a felől csak múltná magát, ha volna kivel és mivel. És csak örömet el akarná titkolni nyavalyáját, orvosságot nem veszen, hanem a ki való járással akarná magát meggyógyítani. Aminap a borbélyok és a doktorok tanácsok ellen, hajóra üle és messze lementünk a Dunán. — De amikor visszajöttünk, kétszer is elájult. Nem is gondoltuk, hogy életben érkezik haza, négy embernek kellett a hajóból kivenni, és a sátorában viinni. A nyavalyának nyughatatlansága miatt már egynehány naptól fogva a sátorát messze verette a többitől. De ott sem maradhatott, hanem a mi sátorunk mellé vettetett ágyat. Estig ott feküdt, estve a maga sátorában vissza akarván menni, maga nem mehetett, hanem négyen vitték. Amint vitték volna, elájult. Én azt gondoltam, hogy megholt, és a kiáltásomra magához tért. — Azoltától fogvást mind nagyobbodik rajta a forró hideg. A hús mintegy hull rólla. De a harag el nem hagyja, amelyet mind a természetnek kell tulajdonítani, mind pedig annak, hogy nehéz néki, hogy olyan állapotban látja magát lenni.

Minékünk készülnünk kell. A vezér egy agát ²⁹⁷ küldött ide, hogy hajókat rendeljen; mert a Dunán megyünk le Oroszcsíkig. ²⁹⁸ Onnét Csernavodára telelni. Két nap múlva megindulunk. Azért a leveleket arra kell igazgatni, és az egészségre vigyázni.

83.

(CXLII)

Oroszcsík, 14. Octob. 1738.

Itt vagyunk tehát, minthogy innét írok, annyi sok irtóztató veszedelmek között is. De a nemes vér vagy veszt, vagy

vezír és egyéb kitüntetésekkel a többi tisztek számára a nyert győzelem megjutalmazásul.

²⁹⁷ *Aga*, úr, alárendeltebb egyéneknek használt cím; ennél több az efendi és cselebi, melyek az előbbivel rokonértelműek; cselebit most csak nem-mohammedánoknak adják.

²⁹⁸ *Ruszcuk*, a Duna jobb partján, Bolgárország egyik legnevezetesebb és élénk kereskedelmi városa és erős vára.

nyér, de próbál. Mindazon által ide érkezünk szerencsésen. Hol az ellenség hátán, hol egynehány ezer között kellett eljőnnünk, de mégis borbélyra²⁹⁹ nem volt szükségünk. Meg kell tehát mondani azt a nagy veszedelmet. Nem nagy veszedelem-é, midőn annyi sok ezer viza között kellett elmenünk. Hátha felfordították volna a hajónkot?

Elég a, hogy ezen holnapnak 6-dik napján mind hajóra ülének a bújdosó urak, úgymint: Csáky úr, Zay úrfi, Ilosvai, Pápay, Dászt, ez orosz, Pázmány uraimék, és magam. A fejedelmet pedig igen nyomorúlt állapotban tévük a hajóban, és nem akará, hogy egyikünk is lenne véle a hajójában, amelyet mi nem igen bántunk; mert nagyobb mulatsággal vittük végben a vízi útunkot.³⁰⁰ A bizonyos, hogy gyönyörűséges dolog jó társaságban, mint mi voltunk, a Dunán lemenni; mert minden két óra múlva nagy szép szigetekre találtunk, és némelykor meglehetősen városok mellett mentünk el. A városok pedig mind Törökország részén vannak. A híres Nikápoly a többi között volna legszebb, de igen ocsmány helyre vagyon építve. A várossal átellenben szakad a Dunában az édes Olt vize. Csak azt sem láthattam suhajtás nélkül; mert olyan édes hazából foly ki, ahonnét 31 esztendőől fogvást vagyok kirekesztve.

Minthogy veszedelmes volna étszaka járni, azért minden estve kikötöttünk valamely sziget mellé. Gyakorta a szigetparton csak a tormához kötötték a hajót; mert olyan vastag gyökerek vannak, mint a szekér rúdja. Ha megreszelik, sárga, és jó, ha mindjárt eszik: de ízetlen, ha egy keveset áll reszelve. Vérontás is volt; mert kivált Havasalföld e részén való szigetekben csaknem mindenütt találni sertéseket. Vadok, vagy szelídek, nem tudom; mert azok örökké a szigetekben laknak csak maguk — talám gazdájok is lehet. Elég a, hogy e szigeten kettőt megöltünk. Jól laktunk, míg bennök tartott. De mennyi átokkal ettük? mert a főhajósunk török volt. Eleget

²⁹⁹ Orvos-sebészre, ki a betegeket és sebesülteket ápolás alá vegye.

³⁰⁰ Rákóczi annyira bizalmatlan és gyanakodó volt még leg-hűbb emberei iránt is, hogy mindenütt kerülte őket, féltvén tőlük életét. Ez a gyanakodása tetőpontjára hágott ez évi ápril hava 29-ike óta, mikor őt Károly nyílt levelében felségsértőnek nyilvánította, s annak, ki őt élve adja a császári vezérek kezébe, tízezer forintot, a csak fejét előmutatónak pedig hatezer forintot, s ha bújdosó, e felett még kegyelmet is ígért. Ezóta Csákyt, Zayt, Ilosvayt, Pápayt, sőt Mikest sem tűrte maga mellett.

mondotta, hogy megszeplősítettük a hajóját.³⁰¹ Mi azt csak nevettük, önéki pedig csak kellett nyelni a zsíros füstöt. Amicsoda jó muzulmán volt, talám el is adta azután a hajóját azért, hogy tisztátalanná lett volt a disznóhústól. Tegnap, úgymint 13-kán, ide érkezénk szerencsésen, Isten hála. A fejedelem már ide érkezett volt igen nyomorúlt állapotjában. Innét már csakhamar Csernavodára megyünk. Ezzel maradok.

84.

(CXLIII)

Csernavoda, 7. Nov. 1738.

Én, ha a kedves néném levelét nem veszem is, de csak írok. Legalább abból megláthatja kegyelmed, hogy még élek. De hogy lehetne kegyelmed levelét vennem, amidőn soha egy helyben nem maradunk. Hol a vizen, hol a földön, hol az áerben járunk. De bárcsak valamely jóról, és ne csak mindenkor a nyomorúságról kellene írnom.

Az elmúlt holnapnak 19-dik napján indulánk meg Oroszcsíkról. Három vagy négy óra múlván ide is érkezénk rossz állapotban. De a fejedelem végig meg akarja tartani természetét. Három vagy négy nap múlva, hogy ide érkezénk, mindeinként eltilta magától, még a borbélyait is. Való, hogy itt pestis vagyon, de az orvosokat ugyanazért kellett volna maga mellett megtartani. A körülötte lévő cselédek is elküldötte szállásáról. Csak éppen egy kóborló doktort, a szakácsot, egy szökött orosz muskatérost,³⁰² és két asszonyt tart maga mellett. Ezekből áll az udvara. Ezek pedig olyan személyek, akiket nem üsmért ennekelőtte egynehány nappal. Lehet-e az ilyenekre bízni életét? A minap étszaka úgy volt, hogy akik mellette vannak, azt gondolták, hogy megholt. Mindjárt hozzám futottak megmondani, hogy halálán vagyon. De, hogy meg ne haragítsam, nem mentem eleiben. Csak azt feleltem,

³⁰¹ A török tisztátalan állatnak tartván a sertést, hite szerint minden tárgy, mely vele érintkezésben volt, megszeplősítették, s mint ilyen igazhívó többé nem használhatja, anélkül, hogy maga is tisztátalanná (dsenabet) ne váljék. Ilyen állapotban nem imádkozhatik és egyáltalán igazhitűsége is kérdésessé válik.

³⁰² *Muskatéros*, egykori francia gyalog katonák neve. kik régies szerkezetű puskákat (mousquet) viseltek. A mousquetair szóból módosult, épúgy, mint a granatéros (grenadier) és saséros (chasseur).

valamint Esther³⁰³: «Hacsak a király nem hivat, nem merek eleiben menni». A török tisztek látván, hogy nem helyesen cselekednék, megízenék a fejdelemnek, hogy venne valakit közülünk maga mellé. Ha halála történnék, legyen valaki mellette. Erre való nézve megízené nékem, hogy legyek mellette. Azért már egynehány naptól fogvást mellette lakom. A borbélyokat mintegy kételen³⁰⁴ maga mellé vette, akiknek tanácsok és akaratajok ellen, mintegy bosszúból eret vágata magán. Egyszóval, amicsoda állapotban vagyok, nem hiszem, hogy innét kimenjen. Ezzel maradok.

85.

(CXLIV)

Usernavoda, 10. Nov. 1738.

Kedves néném, végét érők Rákóczi Józsefnek. Már régtől fogva láttuk, hogy úgy lesz, mint a gyertya. — Tegnap igen nagy gyengeséget érezvén, meggyónt és communicált,³⁰⁵ a testamentumát megcsinálta. Mára virradóra a forró hideg igen nagy lévén rajta, ma annyira elnehezédék, hogy a gyertya már vége felé volt. Mindazonáltal jól beszélt tizenegy óráig, noha már a szemei elhomályosodtak volt, úgyannyira, hogy csak a szováról³⁰⁶ üsmért meg mást. Tizenkét óraker a szova elállott, és igen nagy forróságban volt, és csak a jajgatásáról vettük észre, hogy szenved. Két óraker délután a pap fel akarván néki adni az utolsó kenetet, amidőn az imádságot elkezdé, az Istennek adá lelkét — 38 esztendőskorában. Az Úr irgalmazzon néki. — A testet felbontották — a mája mód nélkül megdagadott volt. A testet egy pincében tétettem, — mindaddig ott lesz, míg válasz jön a portától. A testamentumban azt hagyta, hogy az atyja mellé temessék, de nem hiszem, hogy megengedjék.

Ebben a fejdelemben ami fogyatkozás volt, nem a természetűtől volt, hanem a neveltetéstől. Esze szép volt, szíve jó. De a haragról soha meg nem intették. Noha a mindjárt elmúlt, de gyakorta jött elé. Se azt néki nem tanácsolták, hogy kívánja magát szerettetni másokkal. Egyszóval, ha az atyja nevelhette volna, mind más természetű lett volna. Most ez elég, másszor másról.

³⁰³ Az ó-testamentumban.³⁰⁴ Kénytelen.³⁰⁵ Megáldozott, az Ur testét vette magához.³⁰⁶ Erdélyiesen szava helyett.

86.

(CXLV)

Csernavoda, 15. Decemb. 1738.

Nem kétlem, kedves néném, hogy már vetted leveletem, amelyben megírtam, hogy ismét fő nélkül maradánk. De nem sokára szükségünk nem lesz en före; mert minap is eltemetők egy atyánkfiát, és amennyin már maradtunk, egy szilvafának is elférünk az árnyékában. Aki minket teremtett, annak legyen meg akaratja rajtunk. Ő minket például tett az egész nemzetünknek, és boldogok azok, kik tanulni fognak rajtunk, kik az országgal együtt tartanak, és akik fűsthöz hasonló okból el nem hagyják nemzeteket és örökségeket. Adja Isten, hogy soha senki bennünket ne kövessen, és irtóztva halljon beszélni a mi hosszas bújdosásunkról.

De, kedves néném, mink voltunk-e első példák? Bizony nem. Mi tanultunk-e másokon? Nem. Mások fognak-e tanulni rajtunk? Nem. De miért? Mert mindenkor egyféle okok vezették, vezetik, és vezetni fogják az embereket az olyan állapotra, mint amelyben mi vagyunk. Hanem csak a léssen szerencsésebb, akit az Úr mintegy fogságban tész a maga jószágában. Mert énnekem soha semmi egyéb okom nem volt hazámat elhagyni, hanem, hogy igen szerettem az öreg fejedelmet. Noha a mennyei atyám előtt más okból kellett elhagynom.³⁰⁷ Imádnom is kell rendelését-

Aminap érkezék ide egy vezér aga, a császár és a vezér leveleivel, amelyekben szép ígéretek vannak. — Mindeddig a szegény fejedelemnek rendelése szerint minden jószága kezemnél volt, de ennekelőtte egynéhány nappal a porta parancsolatjából a török tisztek ide gyűlvén, mindent felírának, kezekhez vevék, és elpecsételek. Én is elhagytam a szállást, és más szállásra menék. Ilyen a világ! És amit gyűjtöttél, kié lesz en? Ezzel maradok.

87.

(CXLVI)

Csernavoda, 1. Junii 1739.

Az elmúlt holnapnak 14-dik napján visszaérkezék ide a porta parancsolataival a defterdár. És minthogy a porta

³⁰⁷ Azt hiszi, hogy az Isten valami vétékért bünteti őt.

arra szabadságot nem adott, hogy a szegény fejdelem testét Konstancinápolyban vigyék, azért tegnap estve egy görög templomban eltemetők. Akit is az Úr Jézus állítsa jobbkeze felől az utolsó napon.

Itt most minden órán az apostolok eloszlása³⁰⁸ lészen. A parancsolatok elérkeztek. Csáky úr Vidin felé fog menni, Zay úrfi Kocsinban,³⁰⁹ én pedig Jásziban: de mi ketten együtt fogunk járni egész Jászig.³¹⁰ Innét Bukurestre megyünk, és onnét, keresztül és végig Havasalföldön, Moldovában. Innét pedig megindulunk négy nap múlva; mert a fermánunkban³¹¹ a vagyon feltéve, hogy egy órával előbb induljunk meg. Mert itt nem teszik azt a parancsolatban, mikor valahová küldenek valakit, hogy siessen, hanem egy órával előbb induljon meg, mintsem kellene, és egy órával előbb légyen ott, ahová küldik. Elég a, hogy ha Erdélyt meg nem láthatom is, de a köpönyegit meglátom; mert az erdélyi havasok mellett megyünk el. Ha Zágonban sert nem ihatom is, de iszom a Bozza viziből³¹² — köszöntöm ezeket a kegyelmed nevével is.

Úgy tetszik nekem, hogy elég bőséggel adtam kegyelmednek tudtára a szegény fejdelemnek minden dolgait, és életének végét. Már itt két Rákóczit temeténk el — harmadikát³¹³ Isten éltesse — a nem eszik török kenyeret.

Minekelőtte ezt a levelet elvégezsem, és az íráshoz való szerszámimat elrakjam, lehetetlen, hogy egy kis nevetségre való históriát ne írjak — elég szomorúságra valót írtam. Elég a, hogy nálunk szökött német muskatérosok is vannak, akiknek az erszények igen lapos lévén, a vizet is megúnván, nem tudták, miképen ihassanak bort, mert pénzek nem volt. Azért tanácsot tartottak egymás között, hogy miképen ihassanak bort pénz nélkül. Egyik a szomjúhozó gyűlésben mondá a több tanácsoknak: csak azt cselekedjétek, amit én mondok, és lesz

³⁰⁸ A bujdosók el fognak széledni, mint az apostolok.

³⁰⁹ Khocim (vagy Khotin), Bessarábiában fekszik, közel Bukovina és Lengyelország határához.

³¹⁰ A porta azért küldötte e főbb bujdosókat különböző irányban Erdély felé, mert még mindig azzal biztatta magát, hogy az ő közeledésükre az erdélyiek tömegesen fognak fölkelni és hozzájuk csatlakozni. Jász (Jászi) Jászváros.

³¹¹ *Ferman*, a szultán nevében kiállított legfelsőbb parancs, mely a szultán monogrammjával (tugra) és pecsétjével van ellátva.

³¹² A Háromszékből jövő Bodza (vagy Bozza) a hasonló nevű szoroson át foly Oláhországba, hol Riu Buze név alatt az ország északkeleti részén átfoly és Galac felett szakad a Szerethbe.

³¹³ György, Rákóczi Ferenc ifjabb fia.

borunk. Elküld tehát négyét ásóval és kapával. Ezek estve későn egy görög papnak a kapujához mennek, ott igen kezdik ásni és hánni a földet, mintha sírt ásnának. A pap meghallván, hogy dolgoznak a kapuja előtt, kimegyen, és kérdi tőlök, hogy mit akarnak? azok felelik, hogy egy holtat akarnak eltemetni. A pap inti, hogy másutt temessék el: de ők csak ásnak keményen. A pap gondolkodik, és kérdi tőlök, ha pestisben holt-é meg az az ember? ők felelik: hogy abban. A pap azon megijed, és mondja: Barátim! csak ide ne temessétek, inkább három veder bort adok néktek: de azok csak ásnak. A pap négyet ígér, azután ötöt. Mikor az alku megvolt, a pap hátra néz, és látja, hogy hozzák a halottat egy deszkán. Arra annál inkább megijed, és a kapuján belől nézi, hogy mint megyen végbe a temetés. A muskatérosok kiáltják néki, hogy ha az öt veder bort megadja, a halottat tovább viszik. A szegény pap megigéré, csak megmenekedhessék. Ezek is mindjárt bémennek, és az öt veder bort kihozzák. A pap is utánok megyen, hogy lássa, hogy elviszik-é a halottat. De micsoda csudálkozással látá, hogy a halott felkelvén, legelőször is ő kezdé innia a borból. A szegény pap nem tudta, ha haragudjék-é, vagy nevesse, mint megcsalták. Kedves néném, már ezután Moldovában kell a leveleket igazgatni, és úgy nem kell tenni, mint egy olyan úri asszony, aki se nem írt, és se nem olvasott, se nem varrott azért, hogy szégyenlette az ocúlárét³¹⁴ feltenni. Én pedig maradok kedves nénémnek.

88.

(CXLVIII)

Bukarest, 11. Junii. 1739.

Meg kell tartani mindenkor az ígéretet; mert az ígérettel adóssá teszszük magunkot, és az adósságot meg kell fizetni, akárminémű dologból álljon a — példánakokáért, ha egy csókból állana is, de meg kell fizetni. Eppen a csókról kell nekem most beszélnem, amidőn még innét hetven órára kell ügetnem. Hátha még valamely keringő embertelen katonák bépólnak, és úgy visznek bé Erdélyben. A nekem rossz tánc volna. Itt bennünket nagy becsülettel fogadtak a városon kívül — egy klastromban az ebéd készen várt bennünket — a

³¹⁴ Szemüveget.

vajda secretáriusát küldötte előnkbe — ugyan az is vendégelt meg a vajda részéről. Ebéd után pedig a Mariászá voda³¹⁵ hintójában mentünk bé pompával a városban. Én is ott kezdem el, ahol végezni kellene, mint aki elsőben elvette az atyjafiát, és azután kért szabadságot. 5-dikben indulánk meg Csernavodáról jó társaságban, Pápai János sógor, aki gyógyíttatni jött ide magát, Zay úrfi, s magam, mert magamat el nem kell felejtennem. Tegnap a vajda hintóját küldötte utánunk, és szemben voltunk véle — csaknem egy óráig voltunk nála. A szemé kancsal, de az esze nem a; mert elegendő van neki, haszinte görög színű is.³¹⁶ Mert a görögöknek másféle színű az eszek — nem mondhatni teljességgel hogy fekete, de igen barna; mert mindenkor azon van, hogy csalhasson meg másokat. A vajdának a városon kívül kertje, háza vagyon — ott voltunk szemben véle. Ugyan maga is ott vagyon táborban — hát nem kell-e a káposztát őrizni? Nappal házban vagyon, étszaka a sátorban hál; mert mikor a vezér táborban vagyon, a vajdáknak is táborban kell szállani, haszinte káposztáskertben is, és addig mind ott kell maradni, valamég a vezér táborban vagyon. — Már minekünk a vajda egy hintót is adott, postalovakot és szekereket, azért Isten segítségével innét elébb megyünk holnap. Egynehány oláh katonát is adnak mellénk, hogy kísérjenek; mert, hogy megőrizzenek, azt nem gondolom, Mégis hírt visznek a vajdának, ha elfognak. Itt semmi egyéb hír nincsen, hanem tegnap ment itt el egy muszka követ. A vezérhez megyen. Könnyű elítélni, hogy a békeséget járják. Gondolom, hogy itt is reá ropják.³¹⁷ Soha édes néném, nem kellett úgy vigyázni az egészségre, mint most. Inkább több fizetést kell neki ígérni, csak el ne menjen; mert én az enyimnek pitesdi³¹⁸ bort kell adnom — mely nagy büntetés

89.

(CXLIX)

Jász, 21. Junii. 1739.

Ide érkezénk mi, édes néném, szerencsésen. Foksánig úri módon jöttünk a vajda hintójában. Talám még a legelső havas-

³¹⁵ *Mariászá* (oláh szó) nagyságost jelent, mely cím Erdélyben több a méltóságosnál, *Voda*, vajda.

³¹⁶ *Görögszínű*, ravasz, furfangos. A hűtlenséget, csalárdságot már a rómaiak *Græca fidesnek*, görög hűségnek nevezték.

³¹⁷ *Eltáncolják*. *Ropni* (táncolni) elavult szó.

³¹⁸ *Pitest*, város Oláhországban, Ardsis kerületben.

alföldi vajdáé volt. Akármicsodás volt, de hintó volt. Foksántól³¹⁹ fokva eddig nagy nyúgodalommal kocogva; mert mindenütt hatalmas rossz postalovak vannak. De micsoda gyönyörű utazásunk volt! Az időről nem szóllok; mert mindenkor essők voltak — kivált Moldovában olyanok voltunk, mint a megázott kakasok. De micsoda szép térségeken, micsoda helyeken megyen az ember Bukuresttől fogva egész Jászig, hogy a szem bé nem telhetik! Micsoda kár, hogy ezek a szép és jó földek pusztán vannak; mert két nap alatt egyszer ha találtunk valamely lakóhelyre. Én soha annál szebb földet nem láttam. Gyönyörűség volt a mi utazásunk, és egy menyasszony gyönyörűséggel járhatott volna velünk; mert Bukaresttől fogva Jászig csak a sok külömbkülömbféle szép virágon járt volna — mindenütt a mezők bé voltak terítve virágokkal, hogy csak a szegfűre és a tulipánra léptek a lovaink. Egyszóval mindenütt virágos kertben jártunk. De mit mondok? mert nincsen olyan kert, akiben annyi sokféle virág legyen. Hátha még az az elmúló gyönyörűségünk nem lett volna megelegyítve a félszszel? mert attól is kelletett tartanunk, hogy valamely tévelygő jó magok³²⁰ reánk ne üssenek. Megmutathattuk volna a török császár fermányát, de tudom, hogy ők arra nem hajtottak volna, és ha csak erővel is, Lobkovicshoz³²¹ vittek volna ebédre. Mi pedig éppen nem óhajtottuk azt a becsületet. A mi őrzőink pedig, ha valami lovast láttak, mindjárt az erdőt tekintették.

Elkélheted, néném, micsoda suhajtásokat bocsátottam, mikor az édes hazasi havasi mellett mentem el. Örömet sem mentem volna Zágónban, de az Ur befödözte előttem az oda vivő utakat; mert az egész föld övé. Tegnap másfél mélyföldnre a várostól találók elől a vajda secretáriusát, aki is köszöntvén bennünket az úr nevével, azután a vajda hintójában helyezettetők magunkot, és pompával menénk a városban, és a szállásunkra. Ma reggel a vajda megizenvén, hogy szemben lehetünk véle, és a hintóját küldvén érettünk, nagy ceremóniával fogada bennünket — sátorok alatt; mert ez a vajda is táborban vagyon. — Majd másfél óráig voltunk véle. Inkább is tudja e magát alkalmaztatni az idegenekhez — nem is kell

³¹⁹ *Foksán*, Moldva határán fekvő oláhországi város,

³²⁰ *Jó mag*, erdélyi szójárás szerint jó madarat jelent.

³²¹ *Lobkovicz* Keresztély György herceg 1707-ben lépett a császári hadseregbe, 1739-ben lett Erdély főkormányzója. 1742-ben Csehországban egy hadtest parancsnoka volt. Meghalt 1755-ben Bécsben. Mikes veszélyes helyzetével is kedélyes tréfát űz.

csudálni; mert a portán főtölmács volt. A beszélgetés után visszavivének szállásunkra. Ezek most így fogadnak bennünket; mert meg vagyon parancsolva nekik: de maholnap reánk sem néznek. Ilyen a görög, főképen, ha csak egy arasznýra is felemelik a földtől. Ha a közönséges meg vagyon spékelve kevélységgel, hát ligora³²² hogy ne volna, amidőn egy ország-nak parancsol? — A muszkák közelítnek Moldovához. Most ezeknél többet nem írhatok — másszor másról. Maradok a jó nénémnek, ha egészségre vigyáz, jó szolgálja.

90.

(CL)

Jász, 22. Júlí, 1739.

Már egy holnapja, hogy únadalommal töltöm az időt ebben az ízetlen városban csak egyedül: mert Zay is már régen elmene Kocsinban. A vajdánál³²³ egynehányszor voltam. De amiért ide küldöttek,³²⁴ a, látom, hogy csak hejában³²⁵ való lesz. Az únadalomra pedig mindennap elég alkalmatosság adatik; mert ezek a bóerok³²⁶ olyanok, mint a medvék az idegenhez. Nem tudom, hogy természetből cselekszik-e, vagy pedig nem mernek az idegenekkel társalkodni: de igen vadok. Voltam már egynehánynál, akiknek kétfejű sas a címerek — mert ezek mind a Cantacuzéna³²⁷ familiájából mondják magokat — talán még a gazdám is abból való, megnézem a címerét, noha szabó. — Hogy itt valaki az idegenhez menne, ebédre híná, amint szokás az emberek között, azt nem kell várni ezektől a medvéktől. Én is feltettem, hogy egyikhez sem megyek. Mikor a vajdához megyek, reám hintik a Mariászá

³²² *Ligora*, gúnyos kifejezés, az oláhra, a Gligor (Gergely) szóból

³²³ Ghika.

³²⁴ Hogy honfitársaira izgatólag hasson és őket felkelésre bírja

³²⁵ Hiában szónak székelyes alakja.

³²⁶ *Boér* (bojár) oláh nemes úr; régen nagy szabadalmakkal bírtak a bojárok, ma azonban pusztulóban vannak; eredeti jelle-
gükből nagyon sokat veszítettek és elszegényedtek. Vannak, kik a legnagyobb szegénységgel küzködnek, de azért büszkék arra, hogy bojárok.

³²⁷ *Kantakuzénosz*, görög hercegi család a XIV. században a byzanti trónon ült. A törökök idejében a legelőkelő fanariota (konstantinápolyi görög) családokhoz tartozott és Oroszországra is kiterjeszkedett. A K. család címere a két fejű sas.

nevet: mert látják, hogy a vajda mint van hozzám. De azon kívül úgy vagyok itt, mintha csak én volnék egyedül a városban.

Még eddig senkinek annyi barátságát nem tapasztaltam hozzám, mint az idevaló érseknek. Mikor hozzá megyek, igen örömmel lát, és hogy megmutassa hozzám való jóakarátját, egynehányszor már holmi ételnémű ajándékot küldött, olyat, ami itt ritka a városon. Azt én igen kedvesen vettem tőle, nem az ajándékját, hanem hogy jó szívvvel vagyon hozzám; mert énnekem itt olyan asztalom vagyon, hogy tíz emberrel többet tarthatnék, mint amennyi van. Mégis az a szerencsém, hogy egy olosz páter³²⁸ vagyon itt — azzal eszem, és beszéllek; mert ha nem volna, soha se tátanám fel a számot, hanem mikor eszem. Ha koresomára³²⁹ volna kedvem elmenni, ott eleget beszélgethetnék az oláh papokkal; mert itt a koresomákon minden hordó mellett vagyon legalább tíz pap, és aztot úgy veszik körül, valamint egy halottat. Mindezekből el lehet ítélni, hogy nem kopik a nyelvem a beszédben. Hadd kop-tassam tehát a pennámat az írásban; mert arra elég időm vagyon, és a beszélgetés gyanánt legyen.

Beszélgessünk hát mind a városról, mind az itt való állapotról egy keveset. A város dombon vagyon, de elég szép helytt. De a vizet messzünnen kell hordani a lakosoknak. Őt vagy hat rongyos klastrom cselekszi, hogy Jászt városnak lehessen mondani; mert másként a bennevaló házakért csak falunak nevezhetnék. A kereskedést a zsidók és az örmények tartják. Hogyha pedig itt állandó vajdák volnának, és olyanok, kik az ország hasznát keresnék, igen nagy kereskedést lehetne itt felállítani — sokkal könnyebben és nagyobb, mint Bukaresten. Hová lehet szebb és jobb föld, mint itt vagyon? Valamit a föld terem, az itt mind több és jobb, mint másutt — mindenféle mezei és kerti vetemény. Hol lehet szebb marhákot látni, mint itt? hol lehet olyan jó ízű tehénhúst enni? És a borát akármely asztalra felvihetik — a gotnári bort a konty alatt is kényesen és gyönyörűséggel megcsemesegethetik.³³⁰ De a lakosok olyanok, mint a vadállatok: a gyönyörű

³²⁸ Szerzetes atya.

³²⁹ Koresma erdélyies alakja. Az erdélyi szójárásban egyáltalán nemcsak a szó elején, hanem közepén előforduló két más-salhangzó közé is szoktak hangzót beékelni, például: szereda, feredett, koresoma.

³³⁰ A nők is megizelíthetik.

szép és jó földet pusztán hagyják, és az erdőkben laknak. Itt a boéroknak számok igen kevés — ha tizen vagy tizenketten vannak olyanok, akiket uraknak lehetne mondani, a többit számban sem veszik. Való, hogy a török birodalma alatt vannak, de bezzeg a görög igája alatt vannak.³³¹ A nagyobb, hasznosabb, fő és alacsony tisztségeket a görögök bírják. A fejdelem mindenkor görögből lévén, kedvez a maga nemzetinek, és azoknak inkább hiszen, és azt cselekszi a boérokkal, amit akar. Csak mostanában is kicsoda itt a fő hekmány,³³² aki az egész hadaknak parancsol? Egy gazdag görög szócsnek az öcsce, és előtte térdet fejet kell hajtani a több boéroknak.

De mi közöm nekem mindezekhez, amidőn nagy únadalommal kell enni a kenyeremet, és innia³³³ a gotnári bort? Itt mindennap a sok rossz hír; a muszka közelít Kocsinhoz, mindenek félnek és készülnek. Az Isten viselje gondomot — ő tudja, miokért hozott ide. Aminap egy muszka követ ment itt által — a vezér táborára megyen. Én is a vajdánál voltam, elbúcsúztam tőle; mert tegnap nagy pompával mene ki innét az egész hadaival. De micsoda had? nem is mondhatni hadnak, hanem csak szöllőpásztoroknak. Egy pasa van véle, talám 40 vagy 50 emberrel. Mind egész hada volt talám, bőven számlálván, másfél ezer ember. Legutóljára vitték a faltörő ágyúkat, amelyeket szükségben dióval is meg lehet tölteni. Ezek így mind kitakarodának, és ide hagyának. Már lássam, akármit csináljak. Azt tudom, hogy a vajda jó rendelést tett felöllem, és a kalmakánokra bízott; mert itt három kalmakánt hagyott helyében, akik három idevaló főurak — az egyike közülök a cancellarius. Ezek meg nem oltalmaznak minket. Úgy lehet, hogy Csíkból reánk üthetnek, és egy étszaka az ágyban találunk. Olyan öltöztetőkre nincsen szükségem. Maradok édes nénémnek szolgálja.

³³¹ Mióta a Maurokordato görög család került Oláhországban a vajdai székre, (1716-tól kezdve), azóta az oláhok gyors hanyatlásnak, anyagi és erkölcsi süllyedésnek indultak. Byzanti romlottság hatott minden rétegbe s az oláhság csakhamar görög iga alatt nyögött. A görögök mindent kezükbe ragadtak, ami előnyvel volt összekötve. Ekkor kezdődik az orosz befolyás is Oláhországban.

³³² *Hekmány* (helyesebben *hetmán*) az oroszoknál és lengyeleknél a hadak főparancsnoka. Mikes az oláh had főparancsnokát is e néven nevezi.

³³³ Inni, azaz inkább innom helyett.

91.

(CLI)

Jász, 23. Aug. 1739.

Itt, édes néném, ebül vannak a dolgok. Amiolta a vajda elment, szüntelen való zenebona a városon. Minden készül, rakodik, szaladófélben vagyom. A boérok már régen az erdőkre küldötték feleségeket. Kivált amiolta a muszka tábor általjött a Neszteren,³³⁴ azolta nagy félelem van itt. A vajdának a két fia is elillanta innét. Ilyen felbódúlt állapotban magam sem tudom, mit csináljak. Legkisebb zörgést halljak, azt gondolom, hogy a kozákok az udvaromon vannak. A kalmakának gyakorta jönnek hozzám, biztatnak: én meg azon kérem, küldjenek el innét; mert ők, ha valami történik, akkor ülhetnek lóra, amikor akarnak: énnekem pedig három vagy négy cselédem vagyom, és nincsen több egy lovamnál.

Itéld el, néném, micsoda állapotban vagyok: csak amiolta ezt a levelet írom, háromszor hagyatta el vélem a gazdasszonyom, mondván: hogy már a városon vannak a kozákok. Eleget biztatom, de magam is azt akarnám, hogy ne volnék itt. Reggeltől estig itt csak a kozák hír. Itt most egyéb litánia nincsen, hanem: A kozákoktól szabadíts meg Uram minket. Szüntelen küldök a kalmakánokra, hogy küldjenek el innét — ők szüntelen biztatnak, hogy gondjok lesz reám. De én szüntelen való nyughatatlanságban vagyok, és ilyenben soha nem voltam. A legnehezebb, senki nincsen, akivel egy szót szóljak. Bár csak lehetne vagy írni, vagy olvasni, de nem lehet — szüntelen való lárma a kapum előtt. Meg nem indulhatok magam erejével, nem is lehet addig, amég a vajda maga nem mondja. Itt lenni pedig e megrémült nemzetség között, egész nyomorúság. Nincsen jobb, mint Isten kezeiben ajánlanom magamot. Ennek a holnapnak ez elein mene itt el a vezér postája Kocsin felé, aki viszi a hírit, hogy a németeket megverte a vezér.³³⁵ Ha ez igaz, elmondhatni, hogy az Isten uja vagyom itt. Tegnap meg más posta hozá hírit, hogy Belgrádot megvették.³³⁶ Ezek mind nagy hírek. Arra felé az Isten győze-

³³⁴ Dnieszter.³³⁵ Krockánál, hol Wallist amyira megverte a nagyvezir, hogy e vereség Szubhi török történetíró állítása szerint, (ki mint szentanú volt ott jelen) azonos volt a mohácsi vészszel.³³⁶ A gyáva Sukov tábornok, a vár parancsnoka, adta fel a törököknek Belgrádot, miben különben Neipergnek és Wallisnak is része volt.

delmet ad a töröknek. Erre felé szaladni kell a muszkától. Tudja Isten, mindennek mint kell lenni: ő aláz, ő magasztal. Elég a, hogy én szívesen kívánnék innét elrepülni. De minekelőtte elindúljak, írok csak azért is, hogy megtudjad néném, hogy azok a veszett kozákok el nem vittek.

92.

(CLII)

Jász, 3. Sept. 1739.

Itt csak a kozákokról kell írnom, mégis csak a kozákok-ról³³⁷; mert soha nagyobb rémülést nem lehet látni, mint itt van. Kiváltképen amióta a törököket megverék, már a muszka is Kocsinnál vagyon, valóságosan lehet tartani a kozáktól. Szüntelen tele is vannak most a templomok, de nem azért, hogy imádkozzanak, hanem azért, hogy a nép minden portékáját a templomokban hordja. A vajda is tegnap ide visszajöve, de nem olyan nagy pompával, mint mikor elmene. — Ilyen a világ! Mihent ide érkezék, én is megizeném neki, hogy küldjön el innét. Ma pedig magam voltam nála. Eleget beszélgettünk a mostani dolgokról. De én leginkább azon sürgettem, hogy megindúlhassak; mert tudom, hogy ő vajdasága sem várja bé azokat a jó mag kozákokot. Vagyon is már rendelés irántam, el is készültem, és Isten jóvoltából elmondhatom, hogy holnap ide hagyom őket, mint szent Pál az oláhokot. Soha örömebb meg nem indúltam, mint én fogok megindúlni. Ha lehet, még egy órával indulok meg előbb, mintsem kellene — és maradok édes nénémnek.

93.

(CLIII)

Bukarest, 18. Sept. 1739.

Valahogy tehetém szerit, de csak elillanték a veszett kozákok elől. Itt már talám nem kell tőllök félni. De, ha a kozá-

³³⁷ Kozák tatár eredetű néptörzsről vette elnevezését, az orosz kozák katonakaszt vagy testület, mely számos törzsből áll; vannak doni, azovi, amur, ukraini, dniszeri stb. kozákok. A kozákok régebben csak lovas katonák voltak; ma azonban vannak gyalog- és tüzér-kozákok is. Főparancsnokuk a hetman.

koktól nem kellett félnem az úton, igen kellett a tolvajoktól. Elég a, hogy Jászból 4-kén indultam ki. A vajda mind lovakat, mind szekereket adatott, és két kalarást³³⁸ is adott mellem, de azoknak semmi hasznát nem vettem, csak harmadmagammal indultam olyan veszedelmes útra; mert a többit nem számlálom. Mikor a városon kívül voltam, mintha egy nagy követ vettek volna el róllam, és az elmém meg kezdte csendesedni. A vajdát és a várost nagy zűrzavarban hagyám, — de ők lássák pedig, hogy én megszabadulhattam. De ha egy veszedelemből kijöttem, más volt előttem; mert minthogy megindulásom előtt csak egynehány nappal verték meg a török tábort,³³⁹ azt gondolhattam, hogy elszéledvén Moldovában és Havasalföldiben a sok kóborló, azon fog igyekezni, hogy, ha megverték, legalább vihessen valamit haza, és nyerjen valamit tolvajlása által. Mert ilyen állapotban a török had igen húzóvonó — kivált az ázsiai nyomorú török, aki örömet viszen, a mit kaphat, a házához. Mindezekre az okokra való nézve igen tarthattam a rossz társaságtól. Azonkívül is mennyi sok erdőt kell általmenni, kivált Foksánig. De az Isten úgy adta, hogy egy törököt sem találtam Foksánig: azon túl találtam, de azok idevaló törökök lévén, nem kell tőlök félni. Nem hogy olyan kóborlót nem találtam, desőt még moldvai embert sem láttam. Mintha csak én lettem volna egyedül az egész országban, vagy mintha az egész föld elszaladott volna előttem. Ezt a kis tartalékokat kiveszem, de azonkívül gyönyörűséges utazásom volt. A mező mindenütt szállást adott, és a török szokása szerint, amely igen jó szokás, idején indultam meg, és idején szállottam estvére.

Mindezekből általlátod édes néném, hogy szerencsésen érkeztem ide. Akit az Isten oltalmaz, meg vagyon az oltalmazva. Az érkezés pedig tegnap volt. A szegény Pápay sógort, ha betegesen is, de életben találtam, és igen nagy örömmel látott. Noha itt már bizonyosan beszéllek a némettel való békeséget, de azonban csak tart a vajda attól, hogy Erdélyből látogatására ne jöjenek. Három vagy négy nap múlva, hogy kijöttem Jászból, a vajdának is ki kellett ugratni. Már itt hogy leszek, és meddig, és mint fog tartani az üres erszényem, Isten

³³⁸ Katona kísérő, a török kalaguz (kalauz) szóból.

³³⁹ Az orosz had Münch vezérlete alatt augusztus végén átkelt a Dniszteren, megvette Kocsint, borzasztó pusztítást és gyilkolást vívén véghez, nyomult előre. Gends Ali pasa megveretvén, Benderbe vonult vissza; a muszkák pedig Jászvárosba rontottak, mindenütt rabolva, öldökölve.

tudja. De, aki a fogat adta, ennivalót is ad. Mindeddig csudálatos gondja volt reám — ezután is hiszem a lesz. Elég nagy bútól, gondtól szabadított — ezután is ő viselje gondomat. Viselj, édes néném, magad is gondot egészségre, és írj.

94.

(CLIV)

Bukurest, 23. Octob. 1739.

Gondold el, néném, itt is kell félni azoktól a veszett kozákoktól, mert haszinte a békeség meglegyen, de a muszka armádából³⁴⁰ sok század elszakadván, erre a földre is béütötték prédálni. Úgy tetszik, mintha csak engem keresnének. És ha ide jöttek volna, az ágyban találtak volna; mert ennekelőtte egy-néhány nappal estve, amidőn le akartam volna fekünni, egy kis hideg jött reám. Egész éjszaka aludtam, de másnap mintha minden tagomat, ízeimet elszedték volna egymástól, úgy voltam — semmimet meg nem mozdíthattam, még csak az újjaimat sem. Egyszóval valamint egy darab fa, vagy akiben egy csepp vér nincsen, olyan voltam. Se meg nem fordúlhattam, se még csak a pohárt sem szoríthattam meg, noha igen nagy belső forróság lévén rajtam, szüntelen szomjúhoztam, de legkisebb fájdalmat nem éreztem. Így voltam harmadnapig. Azután egy-kevessé az erő meg kezdett jőni, de úgy lepadott rólam a hús, mintha egy holnapig feküdtem volna — a belső nagy forróság emésztette volt meg. Azután eret vágattam — fele a véremnek olyan volt, mint a hideg éték, fele mint a ténta — eztet a jászai mulatságos lakásom okozta volt. Már most úgy vagyok, hogy kimehetek a szállásomról. De elítélheted, édes néném, micsoda állapotban voltam, mert éppen azon napon, amelyen meg sem mozdulhattam az ágyban, a szolgám mondja, hogy: uram itt rossz hír vagyon; mert a vajda udvarában igen rakodnak szekerekre — a vajda kiment a városból — és a városon minden ember futófélben vagyon; mert azt mondják, hogy a kozákok nem messze vannak. Ezt hallván csak gondoltam, hogy most «oda vagyunk a tyúkoknak». És csak azt vártam, hogy mikor jönnek be házomban; mert tudtam, hogy olyan embertelenek, hogy meg sem jelentetik magokat. Már mindenemet nekik szántam volt, de az Isten úgy adá, hogy másnap hozák

³⁴⁰ Hadseregéből; olaszul: *armata*.

hírit, hogy csak a széleken kóborolnak. Azután hovátovább jobban lecsillapodék a hír, és mi is lecsendesedénk, Talám már teljességgel megmenekültünk a veszett kozákoktól. Annyiszor írtam már felőllök, úgy tetszik, hogy tégedet is megijesztettek, néném, vélek. Itt már a tél jól beállott. De a vajda, aki mindenkor jó volt hozzám, most megváltozott; mert nem állottam akaratjára.³⁴¹ Az ő vajdaságánál drágábbnak tartom becsületemet és nemzetségemet. Vigyázz, néném, az egészségre; mert a drága portéka — és írj.

95.

(CLV)

Bukarest, 15. Martii, 1740.

Nem kétlem, néném, hogy már egynehány rendbéli leveleimet nem vetted volna. Én is vettem a februáriusi leveledet. Csakugyan annak is tulajdonítom, hogy eddig meg nem fagytam; mert itt rettentő irtóztató tél vagon. 18-dik octobris állott bé, azolta mindennap szaporodott a hó, és nagyobbodott a hideg. Úgy tetszik, hogy a városostól együtt minket Laponiában vittek a Jegestenger mellé; mert senki nem emlékezik ilyen kemény télről. E pedig közönséges³⁴² egész Európában. Ami pedig hallatlan dolog, és talám soha meg nem történt, hogy a jégen szekérrel mentek volna Dániából Svéciában.³⁴³ De nekem ahoz mi közöm? ahoz több vagon, hogy rettentő hideg házban kellett a nagy telet kitöltenem, és ha az idén meg nem fagytam, megfagyhatatlan leszek ezután. A legényim magok csudálják, hogy maradhatok a hideg házamban. Van is okok hozzá, mert nekik engedtem a meleg házat — és inkább tűrhetek, mint ők, és nem zúgolódom.

De a nagy drágaság és szükség itt — az utcákon egymás keziből vonják ki a kenyeret. Sokszor történt, hogy ebédhez ültem volna, de kenyérem nem volt. Mindezeket nem lehet csudálni; mert máshonnan semmit nem hozhatnak: itt pedig víz, malom, molnár mind összefagyott. Megvallom, hogy örömet megválnék Bukaresttől; mert itt igen únadalmas a lakás. Nem tudom én, micsodaféle emberek ezek, de ezekkel nem lehet társalkodni. Nem kell félni, hogy se Moldovában, se itt

³⁴¹ Hogy bemenjen Erdélybe, honfitársai felbujtogatására.³⁴² Általános.³⁴³ Svédország.

egy boér is híjon ebédre. Még gyermekkoromtól fogvást üsmerék egy boért itt, de legkisebb barátságot hozzám nem mutat. Mikor hozzá megyek, a szót nem kiméli — mint az a többi. Azt ugyan veszem észre, hogy nem mernek a vajdától, az idegenekkel társalkodni, de magok között is csak oláhok. Megbocsáss, néném, ha elvégezem leveletem; mert egész penitencia³⁴⁴ írni. Valahány betűt írok, mindannyiszor kell a tűzhöz tartani a pennámot, hogy a ténta megolvadjon. De micsoda tűz ez is? mert még az is sokszor megfagy. Fát igen ritkán és drágán lehet kapni — ami keveset kaphatok, azt inkább konyhára adom; mert inkább szeretem fázni és jól lakni — mert hidegben jobban esik az étel. Könyörödj már néném, hogy meg ne fagyjak már tavaszig. Noha már közel van, de itt olyan fergetegek vannak, mintha most kezdené a telet. Jó egészséget néném, nekünk meg egy kis lágy időt.

96.

(CLVI)

Bukarest, 22. Máji. 1740.

Hála Istennek, a tél elhagyott bennünköt. De mit mondok? majd a tavasz is elhagy, még is az időről azt észre nem vesszük, hanem csak a kalendáriumból tudjuk. Már több egy holnapjánál, hogy vajdánk nincsen; mert a német visszadván a töröknek azt a fele részét Havasalföldinek, amelyet bírt, azért Krajovára³⁴⁵ ment mintegy visszafoglalni, és magát vajdanak üsmértetni. Ilyen hasznát vette a német a békeség felbontásának. És az Isten nem engedte meg, hogy Erdély s Magyarország másért büntettség; mivel egyikben sem tett kárt a török — kivált Erdélyben, hála Istennek — amely emlékezetre való dolog.

Itt még most is minden ritka, és drága, kivált a pite.³⁴⁶ De nem igen törődöm rajta; mert az Úr segítségével néhány nap múlva megindulunk Zay úrfival együtt Rodostó felé, és örömet ide hagyom ezt a kéreggel fődött várost. De

³⁴⁴ Bűnbánat, vezeklés.³⁴⁵ *Krajova* Oláhország délnyugati végében, az Erdélyből jövő Zsil folyó mellett.³⁴⁶ *Pite* (oláh szó) kenyér.

itt hagyjuk egy kedves bújdoso atyánkfíát, a szegény Pápay sógort, aki elvégezé hosszas bújdosását. Így fogyunk lassanként, és annyi sok közül, négyen maradtunk, akik a szegény fejdelmet szerencsétlenségünkre idegen országra kísértük. Csak az a vigasztalásunk, hogy mások is meghalnak, nem csak mi. A való, hogy igen sovány vigasztalás, de csak kell valamivel vigasztalni magunkot. Erdélyből még ide senki nem jött, hogy tudakozódhattam volna, hanem csak egynehány szász, akitől csak a len felől lehetett volna tudakozódni. Egy jó magyar papunk vagyon, nem régen érkezett, csiki barát. Azt gondolta szegény, hogy itt is úgy megbeesülük a reverendát³⁴⁷ és a csuklyát,³⁴⁸ valamint Csíkban. Mondottuk egynehányszor neki, hogy tegye le a szent Ferencz³⁴⁹ köntösét, de nem akarta. Amnap hozzám jöven ebédre, egy embertelen török a pipaszárral az orcáját megsímogatta. Ő azt szegény békeséges tűréssel vette, és másnap nagy tisztelettel megkövetvén a köntösét, oláh köntöst vett magára, és azolta nem tart a pipaszártól. A leveletem elvégzem, de azért, hogy hamarébb készülhessek, megindulhassak, és megláthassalak.

97.

(CLVII)

Rodostó, 22. Junii, 1740.

Néném, jó egy lépés Bukarestről ide. Az Isten ismét visszahozza ide. Még volt itt a rakás kenyérből, arra vissza kellett jönni, amint a török mondja. Annyi időt, tudom, hogy itt el nem töltök, mint az első úttal, és már innét vagy mennyországban, vagy Erdélyben kell menni. Az elmúlt holnapnak 26 dik napján indultunk meg, és tegnap érkezénk ide. Azt kérdehetné ked, hogy mit csináltunk annyi ideig az úton? Én magam sem tudom, hanem azt tudom, hogy sokat alutunk. Későn indultunk meg mindenkor, és igen idején szállottunk meg. Sok helytt egynehány polturáért a bolgár leányokat megtáncoltattuk. De ők soha el nem fáradnak a táncban; mert csak egy helyben táncolnak, a lábokat ritkán mozgatják, egyikét lépést tesznek előre, megannyit hátra, mind abból áll. De a sok éneket nem kímélik; mert magok fújják, magok járlák.

³⁴⁷ A róm. kath. papok fekete talárja.³⁴⁸ A ferencendi szerzetesek csuklyát, azaz fejre vethető gallért hordanak a reverenda (csuha) felett.³⁴⁹ Assisi szent Ferenc a szerzet alapítója.

De micsoda ének? hogy ugyan a foga csikorog az embernek mikor hallja, mint mikor a vasat reszeli a lakatos: hanem csak az a különbség van benne, hogy mikor valamely szépecske énekelt, annak a szava mégis egy kevésbé símábbnak tetszett. Az ő cifraságok abban áll, hogy sokféle pénzt rakjanak magokra. Hajkot, nyakokat, egyszóval mindenöket megrakják a sokféle rézpénzzel és polturával.

De még más ceremónia is nagyon; mert mikor bémegy az ember valamely bolgár faluban, valamely vénasszony egy rostával eleiben megyen — abban búza nagyon — és marékkal az emberre hánnya. Kell ugyan neki valamit adni; mert ő sem tartozik elhinteni ajándékon a búzáját.

A Balkány nagy hegyeit harmad napig hágván, az Isten szerencsésen ide hozza vissza minket az előbbeni régi és szomorú lakhelyünkre tegnapi napon.

Micsodás a világ, és micsoda gorombaság azon kapni! de mégis kapnak. Mi haszna már a vezérnek abban, hogy olyan nagy dolgokat cselekedett, ha kitették? Mikor történt a meg, hogy a török megverte volna a németet? De ő azt a csudát végben vitte — tudom, hogy nem magától — Belgrádot visszavette, és a töröknek a némettel való dicsőséges hadakozását jó békeséggel megkoronázta. Nem érdemlette volna é a holtig való vezérséget, vagy legalább, hogy egynehány esztendőig bírja? Annyi nagy emlékezetre való dolgok után nem bírható másfél esztendeig a vezérséget. Mit cselekedett Achmet Nisánsi,³⁵⁰ hogy helyiben tegyék, hanem azt, hogy ő már jól tudta mindenféle levelekre a császár nevét felírni. Már e mint lesz hozzánk? Isten tudja. De úgy leszen, amint ő parancsolja. Innét csakhamar Konstancinápolyban megyünk azért, hogy meglássuk, miben vannak dolgaink. A prussziai király májusnak a végén holt meg.³⁵¹

³⁵⁰ Mikes híven megemlékezik a nagyvezírek változásáról, ki véve Jegen Mohammed pasáéról, kinek letételekor (1739 március 23-án, Moldvában volt. Az ő helyébe lépett Hadszi Mohammed pasa, a volt vidini kormányzó, ki a császáriakat Mehádiánál és Orsovánál megverte. Most ezt az érdemes vezírt fosztották meg méltóságától, azon okból, mert nem tudta a főváros nyugalma fentartani. Utóda lett Ahmed Nisandsi, a szultán névaláírója.

³⁵¹ *I. Frigyes Vilmos*, szigorú, önkényes, hatalmaskodó, de az állam javát és fennállását sikeresen munkálta. Gondjainak főtárgya rendezett pénzügy, jól szervezett katonaság volt; tudatlan és nyers voltánál fogva a tudománynyal és művészetekkel semmit sem gondolt. Részt vett a XII. Károly elleni és az örökösödési háboruban. Meghalt május 31-én.

98.

(CLX)

Rodostó, 27. Dec. 1740.

A kalendárium szerint már a tél elkezdődött, de az idő arra nem hajt, és úgy viseli magát, mint a nyár. Még eddig tüzet nem csináltunk — hogy is csinálnánk? micsoda melegnek járnak! éjjel nappal nyitva az ablakaink. Az elmúlt tél olyan nagy volt, hogy talám soha Európában nagyobbat nem értek; most pedig télben is nyári mentét kell viselni. Ki mondhatná meg annak az okát? én megmondom, aki jobban tudja, mondja jobban. Az elmúlt télen nagyobb hidegek jártak, azért fára is többet kellett költeni; a mostani télen jó idők járnak, fa is kevés kívántatik. Mindezekből tehát azt hozom ki, hogy most nem kell annyi fát venni, miért? mert nincsen hideg. Látod-e néném, micsoda jó philosophus öcséd vagy? Hátha még tanultam volna? De ha nem tanultam is, üsmerek olyanokat, akik philosophusok, nem elég a?

Ne beszéljünk csak a hidegről, hanem arról is, hogy az idén igen nagy rendeket kaszáltak le és a halál megmutatta hogy nem csak a szalma házakban kaszálnak, hanem még a palotákban is. Legelőbbször XII-ik Kelemen pápát az Isten magához vévé.³⁵² — A prussziai király 31. máji meghala — Egy özvegy spanyol királyné utána mene. — VI. Károly császárt az Isten kiszolgáltá 20 ik octobris.³⁵³ — Eztet a muszka

³⁵² XII. Kelemen pápa, Corsini Lőrinc, 1652-ben született Rómában, 48 éves korában, 1700 július 12-én lett pápa. Törekvése, hogy a görög egyházat a rómaival egyesítse, nem sikerült. Megszüntette a gyilkosok menedékjogát és az egyházban addig uralkodott fényűzést korlátozta. Rómát jelentékenyen szépítette rég emlékoszlopok és szobrok vásárlásával. Meghalt 1740 február 6-dikán.

³⁵³ VI. Károly császár (III. Károly magyar király) I. Lipót fia 1711-ik év október 12-én lett császárrá s az u ána való évben, ápril 3-án a pozsonyi országgyűlést egybehíván, a hitlevél kiadása után magyar királlyá koronáztatott. Alatta ért véget a hosszas spanyol örökösödési háború mely után a török háború kezdődik, mely a passzarovici békével végződött. Az 1722/3-iki országgyűlésen elfogadtatott a pragmatica sanctio, vagyis a leányág örökösödése. A lengyel korona miatti viszály őt is háborúba vivé, mely után újabb háborúba bonyolódott a törökkel; e háború káros kimenetele emésztő bánattal sujtotta őt, úgy, hogy a gyászos bőkekötést csak egy évig élte túl. Benne kihalt a Habsburg ház férfiága s leánya Mária Terézia ült a királyi székbe.

cárné csakhamar követé nyole nap múlva. Mindezek nagy változásokat okozhatnak Európában.

Vagyon több négyszáz esztendejénél, hogy a császári korona ki nem ment az austriai házból, amely háznak most lett vége. De már azt a pusztá házat is hárman fel akarják osztani: a spanyol király, a bavarus,³⁵⁴ és a prussziai király Sléziát akarja elfoglalni. Már el is kezdette ez az utolsó a hadakozást. Ezen kívül is még tart a spanyol és az anglus között való hadakozás. A francia is segítséget adott a spanyolnak.

Mindezek nagy dolgok, és egy esztendőben ennél nagyobbak nem történtenek. A fejedelmek mindenütt készülnek, és nagy mozgásban vannak. Csak mi vagyunk igen nagy bújdósó csendességben, mintha a mi dolgunk volna le jobban. De a gazdag akkor eszik, mikor akarja, és a szegény mikor kaphatja. Már most mindenünnen gyűlnek össze a követek Francofurtumban³⁵⁵ a császárválasztásra, de a nem lesz még olyan hamar meg. Meglesz, nem lesz, az ő dolgok: mi csak imádjuk a Teremtőt, akinek akarátjából vagy engedel-méből lesznek mindenek, és adjunk hálákot néki, hogy megadta eltöltenünk ezen esztendőt.

99.

(CLXIV)

Rodostó, 21. Aug. 1741.

Azt kérdeled, néném, hogy mit csinálunk, és mivel töltjük az időt? Az első kérdésre azt felelem: hogy a legnagyobb dolgunk a, hogy eszünk, iszunk — a másikára azt, hogy aluszkunk, és a tengerparton sétálunk. Nem elég dolog-e mindez egy bújdósónak? Azonban várjuk, hogy valaki haza vessen minket, valamint Jeruzsálemben a betegek várták a Siloé tója mellett, hogy az angyal felkeverje a vizét, és abban vessék őket.³⁵⁶ De azt

³⁵⁴ Bajor.³⁵⁵ *Frankfurt* (a Majna mellett), az 1356-ban kiadott arany bulla által a német-római császárok örökös választó helyévé tétetett.³⁵⁶ *Siloé* (a Vulgata szerint), más átírás szerint *Siloam* és *Siloe*, magyar átírással *Sziloe* neve egy forrásnak Jeruzsálemben, *Sion* és *Moria* között. Mikes tévesen használja kétszer is a *Sziloe* tavát *Bethszaida* vagy *Bethesda* tava helyett, mely a jelzett gyógyító erejű vízzel bírt s melyet koronkint az angyal felzavarván, benne mindenféle betegségben szenvedő ember gyógyulást talált. János

az angyal keverte fel, és nem ember. Hagyjuk a bölcseségnek angyalára magunkot. Ő tud mindeneket, mint kell lenni. Nékem pedig a hazám javát, és csendességit kell kívánnom, és nem csak különösen a magamét.

A bavarus a Csehorszáért való hadakozást elkezdette a francia segítségével. A magyar királynét is megkoronázták 25-dik junii.³⁵⁷ A lovon való ceremóniát is végben vitte,³⁵⁸ a világnak három részire vágott a karddal, megmutatván, hogy annyifelől való ellenségtől megoltalmazza az országot. A ceremónia igen szép. Hagyjuk Isten akaratja alá magunkot. Ahol nincsen emberi reménység, ott vagyon az isteni segítség. Másszor többet, Pola téti.³⁵⁹

evangéliumának V-ik részében, 2-iktől egész 9-ik verséig bezárólag következőleg van erről szó: (2) Vagyon pedig Jeruzsálemben a juhkapunál egy forrás, mely zsidóul Bethezdának nevezetik, melynek öt tornáca vagyon. (3) Ezekben feküdt a víz felzavarását váró nyavalyások, vakok sánták, száradásban szenvedőknek nagy sokasága. (4) Mert alászállott az angyal időszerint a tóba és felzavarta a vizet; aki azért első a víz felzavarása után belebocsátkozott a tóba, meggyógyult, akárminemű betegségben sinlődött. (5) Volt pedig ott egy ember, ki már 38 esztendeig betegeskedett. (6) Ezt látván Jézus feküdni, és megértvén, hogy már sok ideje beteg volna, kérdi őt: Akarsz-e meggyógyulni? (7) Felele neki a nyavalyás: Uram nincsen emberem, hogy midőn a víz felzavartatik, bocsásson engem a tóba; míg én pedig odaérkezem, már más szál be előtttem. (8) Mondá neki Jézus: Kelj fel, vedd fel nyoszolyádat és járj. (9) És tüstént meggyógyula azon ember és felvevé nyoszolyáját és járt vala. Szombat vala, pedig azon a napon.

³⁵⁷ *Mária Terézia* az ország kormányát 1740-ik év október 22-én az 1723-iki első és második törvénycikk erejénél fogva átvette, de ellenségeinek zaklatásai folytán csak 1741-iki június 29-ikére hívhatta egybe a koronázó országgyűlést, melyre márciusban született fiával, József főherceggel maga is megjelen-vén Pozsonyban, június 25-én szokott ünnepélyességgel megkoronáztatott.

³⁵⁸ Pozsonyban a koronázási dombon a megkoronázott király, régi szokás szerint, lóháton ülve, a világ négy tája felé szokott vágni sz. István kardjával, azt jelentvén ezzel, hogy az országot minden oldalról jövő ellenség ellen megoltalmazza.

³⁵⁹ Lásd a 88. jegyzetet.

100.

(CLXV)

Rodostó, 15. Sept. 1741.

Ha csak az időjárásáról diáriumot³⁶⁰ nem csinállok, nem tudok mit írni. Ezután csak azt írom: ma jó idő volt, tegnap esett, tegnapelőtt nagy szélvész. Az ilyen nem levél, hanem kalendárium, és még előre ellátom, hogy mire ítélné ked az olyan levelet. Istennek hála, kedves néném, nagy csendességben töltjük napjainkot. A mi napjaink mind egyszínűek, semmi különбözés nincsen közöttök. Ma olyan mint holnap, holnap is csak olyan lesz, mint ma volt. Mindenkor egyaránsu dolgokban foglalatoskodunk, és mindenkor vonjuk magunk után hosszas bújdosásunkot, amelynek talám csak a halál veti végét.

Tartozunk meghálálni, a királynének hazánkból való kirekesztetésünket,³⁶¹ mivel ott az élet fogyatkoztatására több ok vagyon. Itt nincsen bajunk se tisztartóval, se számvetővel. A perlekedésben a fejünk nem fáj. A kvártélyos³⁶² nem szomorgat. A jószág szerzésén vagy elvesztésén nem törődünk. A más sorsát, tiszttségét, előmenetelét, udvarházát nem irigyeljük. Gondolom, hogy más sem irigyli a mieinket. A gazdasszony zsimbelődésit nem halljuk, se sopánkodását, hogy ez, vagy amaz nincsen. Abban nem törjük a fejünket, hogy a gyermekeinknek micsoda jószágot hagyjunk, mint neveljük, micsoda tisztséget, házasságot szerezzünk nekik.

A bavarus a királyné ellen hadakozik a franciával Csehországért, a prussus meg Sziléziáért. Micsoda nagy telhetetlenség, mikor az ember bé nem éri a magáéval. A bavarus cimborá nélkül Csehországot se el nem veheti, se meg nem tarthatja.³⁶³ Akereszténynek egymást fogyasztják, a török azt békeséges szemekkel nézi. Én is békeséges egészséget kívánok nénémnek.

³⁶⁰ Naplót.

³⁶¹ Mikes ez időtájt folyamodott engedélyért, hogy hazájába térhessen, a konstantinápolyi követnél (Ulefeld) is sollicitálta, de csak a volt a felelet: «Nec nominetur in nobis» (ne is említsék ezt nekünk). Erre a tagadó feleletre célozva, írja Mikes ezeket a szarkasztikus sorokat.

³⁶² A beszállásoló, ki az átvonuló katonákat a polgárokhoz elszállásolja, ami sok kellemetlenséggel szokott járni.

³⁶³ Károly, bajor herceg, mint Ferdinánd Anna leányának utóda álokirat alapján ellene mondván a *pragmatica sactionak*, az

101.

(CLXX)

Rodostó, 15. Sept. 1747.

Miért kívánni hosszú életet, mivel Mathuzsálem megholt — és mért vágní a nagy tisztségekre, mivel Mehemet vezért letevék az elmúlt holnapban.³⁶⁴ Ha mindenik letett vezér után egy prédikációt akarnánk csinálni az élcnek, a szerencsének változásáról, állhatatlanságáról, soha sem volna annak vége. Hanem ezután csak azt mondjuk a letett vezérekről: adjatok számot sáfárságtokról.³⁶⁵ A vezér pedig Abdula pasa.

Ennek a holnapnak az elein érkezék Konstantinápolyban gróf d'Esalleur,³⁶⁶ hogy követ lenne a portán A felesége lengyel, Lubumércy³⁶⁷ familiából. Ez a franczia úr Párisból Saxoniában onnét Lengyelországban került Törökország felé.

A keresztyének között nagy hadakozás vagyon.³⁶⁸ A török békeségben vagyon. Adja Isten lelki békeségit nekünk.

102.

(CXCHH)

Rodostó, 23. Nov. 1754.

Minden bizonynyal tudom, hogy örülni fogsz azon, hogy Isten kegyelméből a szomorú setétség elhagyta a szemeimet. Soha sem szabad senkinek is, még az ellenségünknek is, ros-

ausztriai ház országainak nagyobb részét magának követelte. A franciák, spanyolok és szárdok támogatták őt, sőt III. Ágost lengyel király is hozzájuk csatlakozott. II. Frigyes porosz király Sziléziát követelte, igérvén, hogy kívánsága teljesítése esetén, kész Mária Teréziát támogatni.

³⁶⁴ A letett vezir Elhads Mohammed pasa Terjaki, utána Esszeid Abdullah pasa lépett a méltóságra.

³⁶⁵ Bibliái kifejezés, minőket Mikes szeret használni.

³⁶⁶ Desalleurs marquis 1705 ben mint XIV. Lajos király követe tartózkodott Rákóczi udvarában s ott a francia kormányt képviselte. Most Castellanet váltotta fel méltóságában

³⁶⁷ Lubomirski.

³⁶⁸ Az örökösödési huború 1748-ig tartott változó szerencsével a franciák, spanyolok és szárdok ellen, míg Erzsébet cárnő által

szat kívánni. De a bizonyos, hogy másnak vakságot kívánni nagyobb, mintsem halált. A szemem világa minden orvosság nélkül csak az Isten kegyelmével tért vissza. Ennek a holnapnak a kezdetén valamivel jobban kezdék látni. Ennekelőtte pedig egynehány nappal a szemeimben kezdém érezni, mintha valami gaz esett volna mind a kettőben, valami szúrta őket két vagy három nap, tudom pedig, hogy semmi nem esett a szemeimben: másokkal is nézettem semmit sem láttak. A jutott eszemben, hogy talám a hárttyikák, amelyek a szemeim előtt voltak, talám azok akarnak leesni. Úgy is lett; mert harmadnap mulva nem érzettem azt a nehéz szúrást a szemeimben, és sokkal világosabban láttam. Egyszóval az Isten kegyelméből ma az innepem napján³⁶⁹ az imádságos könyvnek hasznát vehettem, amely nem lehetett másfél esztendőől fogva. Én is immár jobban szánom a vakokat. De ha a testi vakság nagy dolog: a lelki százszorta nagyobb. Kedves néném, oltalmazzon meg az Isten mindenikétől.

103.

(CXCIv)

Rodostó, 14. Dec. 1754.

Kedves néném, lehet-e nagyobb hírt írni, mint egy hatalmas császárnak halálát? Ma hallottuk meg, hogy tegnap Mahumet császár elhagyá a világot. Egynehány napig betegeskedvén, a nép igen kívánta volna látni; olyan helyre viteté magát, ahol megláthatá. Tegnap, hogy a népnek kedvét találja, nagy erőt vévén magán lóra ült, és a szent Sophia templomában ment. Mikor visszatért volna, ha meg nem kapták volna, leesett volna a lóról, és amidőn a házához érkezék, csakhamar meghala.³⁷⁰ Elmondhatni, hogy nagy császár volt; a hadakozásba szerencsés

Mária Teréziának küldött 40 ezernyi segédhad megjelenése a Rajnánál véget vetett a háborúnak és a béke Aachenben megkötetett, mely szerint Mária Terézia birodalma Párma, Piacenza és Guastalla hercegségek és Szilézia egy részének kivételével sértetlen maradt, a külhatalmak pedig a *pragmatica sanctio* érvényességét elismerték.

³⁶⁹ Kelemen napja.³⁷⁰ *Mahmud* (és nem Mahumet) szultán a mecsetből visszatérve, a külső kapu alatt rogyott össze és halt meg. A müezzinnek azonnal kihirdették Oszmannak, II. Musztafa fiának trónra lépését. I. Mahmud 24 évig kegyesen és szerencsésen uralkodott

volt, azt elmondhatni; azt is elmondhatni, hogy nem kívánta a hadakozást elkezdni és békeségben akart uralkodni. Egynehány-szor akartak zenebonát indítani ellene, de ő annak elejét vette, lecsendesítette, és az indítóktól a fejeket elvétette, hogy többé azt ne cselekedjék. A nép igen szerette mind keresztyén, mind török; maga is a keresztyénekhez jó akarattal volt. A birodalmat csendesesen igazgatta; kegyetlen nem volt, a vezérit sokszor meg-változtatta, de egyet sem öletett meg. Elmondhatni felőle, hogy nagy császár volt, noha kis termetű. Helyébe Oszmánt tették, az atyjáról való testvéröccsét — a pedig legkisebb ellenmondás nélkülül mene végben, Oszmánnak az anyja még él — az is meg-menekedék a rabságtól. Mind Mamut,³⁷¹ mind Oszmán Musz-tafa³⁷² császár fiai. — Immár harmadik császár vendégi vagyunk.³⁷³ Az Isten ő szent felsége az ő kezekből táplál minket bőséggel. Kedves néném, kalinica.³⁷⁴

104.

(CXCVI)

Rodostó, 26. Aug. 1755.

A császár változó táncot járat a vezérekkel. A bizonyos, hogy elmondhatják, hogy nincsen maradandó városunk. Ali³⁷⁵ pasát martiusban tevé vezérnek, májusban azt kiiktatá, és májusban Abdulát tevé helyében. Ez az ország kincstartója volt. Ma hozák hírét, hogy ezt is letették, és Siliktár Ali pasát tették helyében. E fegyverhordozó volt, és igen kedves embere a császárnak, tehát sokáig kell maradnia a pócon vagy a kereken. Ennél többet most nem tudok írni. Ha nem sok is, de nagy emberekről való hírek. Ebben a holnapban kezdő a prussiai király a hadakozást a királyné ellen.³⁷⁶

³⁷¹ Mahmud.³⁷² II. Musztafa.³⁷³ III. Ahmed (1703—1730), I. Mahmud (1730—1754), III. Osman (1754—1757).³⁷⁴ *Kalin nikta* (Καλὴν νύκτα) és nem kalinica újjörögül: jó éjszakát!³⁷⁵ Hekimzade (Orvos fia) Ali pasa harmadszor volt nagyvezir. De most csak 53 napig; Naili Abdullah pasa, az ő utódja, 79 nap után követte elődjét; Nisandsi (és nem mint Mikes írja Szilikdar) Ali pasa 58 napi vezirkedés után nemcsak méltóságát, hanem vele életét is elvesztette (október 22-én). Őt követte Mohammed Szaid pasa.³⁷⁶ A hétéves háború a poroszsal most vette kezdetét diplo-

105.

(CCIII)

Rodostó, 30. Junii, 1757.

Kedves néném, ismét nagy hírt írhatok ; mert a prussiai királyt megverték. A pedig így lett meg. Marsallus³⁷⁷ Daun nagy haddal Prágába segítségére ment. A király eleibe mene. Minthogy pedig mindakét résznek volt kedve a verekedésre, kedveket tölték, és nagy harcot adának egymásnak Colen³⁷⁸ nevű város vagy falu mellett. A harc 18 kán volt. A harc sokáig tartta, a győzelem a királyt elhagyá, és Daun mellé álla. Minthogy kedvesen fogadá, a harcot meg is nyeré, Prágát felszabadítá, és a kapuit megnyitá. De Prágában a harcról semmit nem tudtak, hanem, aznap-é, vagy másnap, egy vitéz örömmondó markotányosné vivé legelsőbe a hírt a megnyert harcról. Hihető, hogy meg is ajándékozták az asszony póstát. Azután a prussiai had eltávozik Prágától. Ki mondhatná meg a lakosok örömit, mivel nagy károkat, romlásokat, égéseket szenvedtek volt a bombák és a tüzes golyóbisok miatt. — —

106.

(CCIV)

Rodostó, 2. Nov. 1757.

Kedves néném, ismét nagy hír. Oszmán császár sok betegeskedése után a sok mindenét másra hagyá. Mondám : másra hagyá ; mert az a más is nem másnak, hanem másra hagyja — valamint a dervis³⁷⁹ mondá egy perzsiai királynak. Egy dervis, bémenvén a király udvarában, egy filegoriában³⁸⁰ egy gyékényt leteréte, és a pipáját meggyújtá, mintha ő lett volna az úr. A

matiailag, a jegyzékváltással. de katonailag csak a következő évben, midőn II. Frigyes hadseregét gyorsan Szászországba vitte. A háború azonban csak 1757-ben vált hevesebbé ; midőn a prágai, kolini, roszbachi, leutheni véres harcok vívattak.

³⁷⁷ Marschall, franciául maréchal, tábornagy.

³⁷⁸ A harc, melyről Mikes megemlékezik, a kolini heves és véres ütközet volt, melynek emlékére Mária Terézia a róla elnevezett katonai díszrendet alapítá.

³⁷⁹ Dervis mohammedán szerzetes.

³⁸⁰ Fedett lombsátor, vagy kerti házikó.

király meglátván, hozzá küldé, megizenvén neki, hogy merte volna megpróbálni, hogy szabadság nélkül bemenjen? A dervis azt ízené, hogy a vendégfogadóban mindennek szabad bémenni. A királynak szüle atyja, nagyapja, apja egymásra hagyták a kastélyt, valamint a vendégfogadót. A király megneveté a dervis bolondságát.

Oszmán jó császár volt, békeszerető, a keresztyéneket nem gyűlölte — az elmúlt holnapnak 29-dik napján hala meg — két esztendeig, 10 holnapig és egynéhány napokig uralkodék. Másnap Mustafát³⁸¹ tevék császárnak. Mintegy ötven esztendő. Ez az Achmet császár fia. Isten tudja micsodás lesz. —

107.

(CCV)

Rodostó, 29. Nov. 1757.

Kedves néném, a hadakozáskor a verekedésről kell írni. Mi itt csendességben aluszunk, de Siléziába szüntelen talpon kell lenni, ugyan talpon is kell meghalni, valamint történék a prussusoknak ennek a holnapnak 22-dik napján Breszló³⁸² mellett. A királyné hadát, úgy tetszik, hogy gróf Nádasdy kommandírozta, a prussiai hadat Bevern herceg. Ha egészen leírnám is, hogy mint volt a harc, a végén csak azt kellene mondani, hogy a prussust megverték és a herceget elfogták, egynéhány nap mulva Breszlót is feladák Nádasdynak.

Hát már Siléziát visszányerte a királyné. Breszlót nem sokáig ostromlák, mivel a harc után két nappal feladák. —

108.

(CCVI)

Rodostó, 29. Dec. 1757.

Már mostanában új és hideg szokást vesznek; mert a hó között is hadakoznak, mivel ebben a hideg holnapban, ötödik napján, nagy harc volt Lisszánál Siléziában. A királyné hadát Károly fejedelem és Marschallus Daun kommandírozták. A

³⁸¹ III. Musztafát, III. Ahmed fiát.³⁸² Boroszló.

prussiai király maga kommandírozta a maga hadát. A hare nagy volt, mindakét rész vitézül viselte magát: de végtire a győzedelem a király mellé hajola, és a harcnak azt a hasznát vevé, hogy Breszlót ismét visszányeré.³⁸³ Isten tudja meddig bírja.

Ismét a halálról kell írnom, mert Csáky úrnak hatodik a szava igen elnehezedvén, hetedik 11 órakor reggel meghala 81 esztendőös korában. Csaknem holtig, vagyis holtig egészséges volt, nem volt szüksége se doktorra, se orvosságra. Azt nem mondhatni felőle, hogy ezért holt, amazért holt meg, mert ilyen betegségbe volt, mert az orvosság nem jó volt; mivel csak azért holt meg, mert az Isten elvégezte, hogy minden ember meghaljon. Utolsó generálisa volt Rákóczi Ferencnek. Már mi csak ketten maradtunk Zay úrfival. Mi vagyunk a legutolsók; mert legutoljára hagyott minket az Úristen — mire? meddig? ő tudja. Elég a, hogy adjunk hálákat neki, hogy megadta ezt az esztendőt eltöltenünk, és kérjük, hogy ne hagyja el czután is a szegény bujdosókat, el nem fordítván szent szemeit róllok. De ne szájjal, hanem szívvel kérjük; mert az emberek a szájat hallgatják meg: de az Isten a szívet tekénti.

109.

(CCVII)

Rodostó, 20. Dec. 1758.

Kedves néném! nemesak mi, hanem az egész emberi nemzet olyan, mint a halálra ítéltetett rabok, akik nem tudják, mikor viszik ki a halálra. A mi sorsunk éppen olyan. Mennyi urakot, nemes embereket temettünk már el, kit egy, kit más esztendőben? Úgy annyira, hogy már csak ketten maradtunk Zay úrral. Az Isten azt is kivévé a bujdosásból 22. octobris. Már most egyedül maradtam a bujdosók közül, és nem mondhatom, mint eddig, hogy hadd vigyék ki ezt vagy amazt előre; mert egyedül maradván, nekem kell kimenni az áldozatra. A Csáki úr halála után Zay urat tette volt a porta a magyarok

³⁸³ Fridrik porosz király Leuthennél oly csapással sujtá Lothringeni Károly és Daun tábornagyok számra nagyobb, de a württembergiek árulása következtében megzavarodott seregét, hogy ezek a tartományból mintegy 20 ezer emberről vesztéssel kivonulni kényszerültek. Boroszló is, bár őrsége 16 ezer főből áll, rövid vivatás után megadta magát s vele együtt Szilézia ismét egészen Fridrik hatalmába került vissza.

fejévé, akik ebben az országban vannak a császár protectiója³⁸⁴ alatt. Halála után a portára kellett mennem, hogy hírré adjam halálát. — A szokás szerént engemet tettek básbuggá.³⁸⁵ Mert azt jó megtudni, hogy akik az öreg Rákóczival jöttünk, azok közül csak én maradtam. Hanem akik most velem vannak, azok újak. Micsodás a világ! Mennyi változáson mentem már által, de az Istennek gondviselése mindenkor velem volt, és vagyon mindnyájunkkal. Egész prédikációt csinálhatnak a siralomnak völgyében³⁸⁶ lévő változó életünkről. Amely változást mindaddig próbáljuk, valamég az örömnök hegyére³⁸⁷ nem megyünk.

Vagyon immár egynehány napja, hogy ide visszaérkeztem. Mit rendel az Úr ezután felőlem? az ő kezében vagyok. Hanem azt tudom, hogy a pornak porrá kell lenni. És boldog az, aki nem az Úrnak, hanem az Úrba hal meg. Annyi hosszas bujdosásom után kell-e mást kívánnom annál a boldogságnál?

Az első leveletem amidőn a nénémnek írtam huszonhét esztendő voltam, eztet pedig hatvankilencedikben írom. Ebből kiveszek 17 esztendőt, a többi haszontalan bujdosásban töltöttem. A haszontalan nem kellett volna mondanom; mert az Isten rendelésiben nincsen haszontalanság; mert ő mindent a maga dicsőségére rendel. Arra kell tehát vigyáznunk, hogy mi is arra fordítsuk és úgy minden irántunk való rendelése üdvességünkre válik. Ne kívánjunk tehát egyebet az Isten akaratjánál. Kérjük az üdvességes életet, a jó halált és üdvességet. És azután megszűnünk a kéréstől, mind a büntől, mind a bújdosástól, mind a telhetetlen kívánságtól. Ámen.

³⁸⁴ Védelem.

³⁸⁵ *Basbug* vagy *basbog* összetett szó, melynek alapszava *bog* (törökül) főnököt, urat, vezírt jelent, a határozó szó *bas*-nak (törökül) értelme fej; mindkét szó synonymon s összetételben nemzetségtől, csapatvezetőt, elnököt jelent.

³⁸⁶ A föld képes értelemben.

³⁸⁷ A képnek folytatása; a boldogság hazúját, a mennyországot jelenti. Mind a két kép bibliai kifejezés.